This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

LC 38,906

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

THE ESSEX INSTITUTE
TEXT-BOOK COLLECTION

GIFT OF

GEORGE ARTHUR PLIMPTON

OF NEW YORK

JANUARY 25, 1924

M. TULLII CICERONIS

DE RE PUBLICA

QUAE SUPERSUNT.

ACCEDIT VARIARUM LECTIONUM DELECTUS

CUM

SINGULORUM LIBRORUM ARGUMENTIS.

CURAVIT

CAROLUS ZELL,

PHILOSOPHIAE DOCTOR ET ANTIQUARUM LITERARUM

IN UNIVERSITATE FRIBURGENSI PROFESSOR.

STUTTGARTIAE,

SUMTIBUS CAROLI HOFFMANN.

MDCCCXXVII.

LC 38.906

HARVARD COLLEGE LIBRARY
GIFT OF
GEORGE ARTHUR PLIMPTON
JANUARY 25, 1924

PRAEFATIO.

Cum huius voluminis et eorum quae deinceps sequentur redemtor me rogaret, ut novam auctorum latinorum editionem adornandam curarem, adeo non cupide hoc consilium arripui, ut aliquamdiu cunctarer et incertus dubitarem, utrum honestissimo viro satisfacerem, an alii cuicunque hanc provinciam administrandam permitterem. Reputabam enim, iam plures latinorum scriptorum eiusmodi editiones hoc ipso tempore parari, et satis compertum habebam, vel hunc solum optimorum in hoc genere subsidiorum delectum et accuratum usum, tum corrigendi curam, totum denique rei expediendae munus, modo curiose et diligenter administretur, admodum esse difficile et operosum, nedum siquid ipse de meo addere vellem. Sed rursus cogitabam, veterum scripta vix unquam posse nimis crebro hominum nostrorum manibus tradi, et cum spes ostenderetur pretiosissima magnorum virorum monumenta vilissimo pretio a quovis hac opportunitate posse comparari, cessare in hoc negotio mihi oblato religioni ducebam, neque ei, qui id consilii

ceperat, deesse sustinui. Proditura iam igitur est haec nova editio, quae ut elegantiores homines specie sua alliciat et teneat, quam sedulo bibliopola curaverit, hoc primum volumen satis mihi comprobare videtur; ut eruditis quoque lectoribus bonitate et suis quibusdam virtutibus haud plane displiceat, ego non minori studio contendam. Sed totius operis instituendi haec erit ratio.

Prima igitur et summa cura in eo collocabitur, ut textus, qui dicitur, quam emendatissimus exhibeatur, curiose et ad optimas editiones et ad novissima quaeque subsidia exactus, neque officinae vitiis affectus. Accedent breves vitarum, quae habentur auctorum descriptiones; tum librorum argumenta, quorum ut recte institutorum omnino magnus est usus, ita singularis a nobis cura habebitur; variarum denique lectionum delectus. In quo quidem concinnando discentium potissimum atque eorum usibus consulere placuit, qui veterum scripta ob sensuum et rerum praestantiam evolvunt, neque accuratiori criticae rationis studio vacare possunt. Quapropter hactenus nobis has leges scripsimus. Coniecturae virorum doctorum, nisi in iis locis, qui earum ope carere plane non possunt, nullae adhibebuntur, sed codicum tantummodo auctoritatem sequemur. Neque ex ipsis codicibus aut editionibus nisi eas lectiones enotabimus, quae insigniorem aliquam vim ad sensuum discrimina habeant. Atque cum plenam sylvam criticam, unde textus quasi historia appareat, non profiteamur, non ita multos nedum omnes

codices aut editiones in una aliqua lectione conspirantes enumerabimus; sed praestantiores tantum, sed eas, quae pro fontibus haberi possunt, aut in quibus propositae lectionis diversitates uberius et accuratius tractantur. Sed quoniam non eadem omnium scriptorum est conditio, non idem usus, harum legum quas nobis scripsimus severitatem interdum temperare necesse erit, cuius quidem generis hoc ipsum volumen, quod primum prodiit, documentum esse potest. Quoties enim contractior est variarum lectionum in opere aliquo materia, ita quidem, ut in his editionis nostrae angustiis fere includi possit, nos a restricta illa parsimonia, quam in universum in lectionis varietate dispensanda consectamur, paululum recedere, consentaneum esse duximus. Ita factum est, ut in his de Re publica libris etiam leviora quaedam in annotationem criticam admitterentur, quae in aliis voluminibus e legum nostrarum ratione omittenda erunt. Sed alia quoque causa intercedit, cur in hoc Ciceronis opere abundantiam quandam variarum lectionum non reformidaremus. Est enim ex eorum antiquitatis monumentorum numero, quae in scholis academiarum et ludorum teruntur: atqui ea quidem studia ratione quadam critica et ad meliorem auctorum intelligentiam et ad linguam latinam plenius addiscendam carere non possunt. In eius igitur generis scriptoribus, ea quoque non semel in delectum nostrum ascivimus, quae ad sensus et res magnum pondus non afferant, sed quae eadem praeceptori intelligenti occasionem praebeant de sermonis

proprietate et subtilioribus praeceptis disserendi, aut quae hac ipsa verborum et locutionum varietate scribendi et loquendi facultatem alere possint. Ceterum praeter hanc universam, quam in omnes omnino scriptores impendemus curam, non deerimus quoties occasio oblata fuerit, ut ad singula quoque opera peculiaris quidam qualiscunque fructus hac editione redundet; cuius quidem rei vel in hoc ipso primo volumine argumenta singulorum librorum a nobis conscripta specimen suppeditare possunt, quarum confectio a prioribus editoribus non debebat omitti.

Scribebam Friburgi Brisigaviae undevicesimo die Septembris. MDCCCXXVII.

EXPLICATIO NOTARUM,

QUIBUS CODICES ATQUE EDITIONES SIGNIFICANTUR.

A.) CODICES.

1. Cod. V. *Codex Vaticanus* membraneus in fol. VMDCCLVII. palimpsestus sive rescriptus, secunda scriptura Augustini Commentarium in Psalmos continens, priore autem librorum De republica reliquias, accurate descriptus in Maii Praef. p. XXIII. seqq. unde, ut de lacunarum spatiis quodammodo iudicari possit, haec depromere licebit: „Quum ego multos veteres palimpsestos iam viderim, tum prope in nullum spatiosis aeque litteris exaratum me incidere memini. Trecentae duaeque paginae sunt: singulae vero binis laterculis constant: quae rursus latercula singula complectuntur versus quindecim, ita ut in omni pagina triginta sint versus, in singulis vero versibus litterae circiter decem. Quoniam litterae praegrandes sunt, sequitur ut materiae copia volumine suo minor esse deprehendatur.“
2. Cod. Uffenb. *Codex Uffenbachianus* nunc *Creuzerianus* I.
3. Cod. Creuz. *Codex Creuzerianus* II. Utrique tantum Somnium Scipionis complectuntur à Mosero collati. V. Eiusd. Praef. p. XIV.
4. Cod. Mon. *Codex Monacensis* item Somnii Scipionis cuius lectionum varietates dedit Lehnerus Praef. p. IX.

B.) EDITIONES.

1. Ed. pr. — *Editio princeps* auctore Maio (Romae 1822.) ad cuius exemplar expressae sunt Editiones *Stuttgartiana* (in libraria Cottae. 1822.), *Londinensis*, (impensis J. Mawmann. 1823.) atque, etsi minus accurate illa quidem, *Parisiensis* cum versione Villemanii gallica (Paris. Michaud. 1823. II. Voll.)
2. Heinr. — Editio *Heinrichii*, (Bonnae apud Marcum 1823.) ad cuius quidem exemplar haec nostra editio expressa est.
3. Stein. — *Steinackeri.* Lipsiae. Hartknoch. 1823.
4. Lehn. — *Lehneri* Solisbaci. Seidel. 1823.
5. Schütz. — *Schützii.* Lipsiae. Fleischer. 1823.
6. Mos. — *Moseri.* Francof. Brœnner. 1826. cui insunt *Creuzeri* quoque annotationes.
7. Quibus Edd. accedit liber, quem aliquoties laudavimus, qui inscribitur : *Zachariæ Staatswissenschaftliche Betrachtungen über Cicero's Werk vom Staate. Heidelberg.* 1823.

PRAEFATIO A. MAII.

Quo anno scripti fuerint libri de rep.

I. Tulliani operis de re publica partes ineditas, et mox alia veterum scripta, hortante ac favente in primis emo et rmo Cardinali Consalvio, patrono ac peramante liberalium studiorum viro et regendae reip. scientissimo, typis edere aggredior. Sed antequam de codice Vaticano loquar, cuius beneficio haec politicae scientiae incrementa nactus sum, ipsius apprime operis nec iniucunda nec inutilis historia pertexenda est. Domitio Aenobarbo et Claudio Pulchro consulibus, Varroniano scilicet urbis anno septingentesimo (qui erat annus auctoris nostri quartus et quinquagesimus, post consulatum decimus) aestivo tempore Cicero calores maximos vitans in Cumanum secessit, ibique hos libros politicos scribere instituit (1). Et huius quidem scripti natalis annus ex epistula ad Atticum quarti libri sexta decima constat, in qua se Cicero et huic operi instare nunciat, simulque ait designatos esse consules Domitium et Messalam, qui reapse consulatum inierunt anno urbis DCCI. Atque adeo notare lubet, inter Ciceronis, quae supersunt, exceptis epistulis et orationibus, nobiliora scripta, hoc quidem de rep. natum esse tertio loco. Nam post editum iamdiu de inventione rhetorica opus, superiore anno libros de oratore se absolvisse ait Cicero ad Atticum scribens IV. 13; qua in epistula

1) Ad Q. fr. II. 14. 16. III. 1. 5.

meminit Crassi, qui eodem tempore paludatus in provinciam erat profectus (1); cuius profectionis annum fuisse urbis DCIC, exploratum est: nam consulatum cum Pompeio Crassus gerebat. Temporis igitur fecit propinquitas ut duorum operum exordia parum dissimili ratione texerentur. Porro in Tullii editionibus siquis singula scripta chronologico ordine disponere volet, ei post oratorios ad Quintum libros, politici collocandi erunt; sin vero materiae rationem habebit, libros de rep. ante libros de legibus ponet. Reliqua Ciceronis opera ipsa se posteriora esse produnt, vel quia tempus inscriptum habent, vel quia politicos libros commemorant. Editis de rep. libris non mediocrem scribendi intercapedinem fecisse Tullium ait Atticus apud eundem in Bruto cap. v. Utrum vero auctor septimo illo saeculari urbis anno libros politicos ad umbilicum deduxerit, haud liquido constat. Quamquam reapse Tullius mira celeritate atque adsiduitate scribere solebat, cuius rei testimonia apud ipsum sunt (2): unde fere colligimus Tullium unica illa apud Cumas rusticatione potuisse opus absolvere. Et tamen eo anno negotiosissimus in rep. vir plurimas et prope quotidianas causas egit. Ait enim eodem anno ad fratrem scribens (3): diem nullum esse scito, quo die non dicam pro reo. Nam et crassi absentis causam in senatu defendit: tum dixit orationes contra Interamnates, et pro Messio, pro Druso, pro Vatinio, pro Scauro, pro Plancio, pro Gabino, pro Rabirio Postumo, et fortasse etiam pro Caelio (4): praeter quam quod laudationem funebrem Serrani Domestici filii scripsit (5).

---

1) Confer ep. ad fam. I. 9.
2) De leg. I. 3, ad Att. XII. 14. 40. XIII. 26, ad fam. VII. 28, orator. XXX.
3) Lib. III. 3.
4) Ad fam. I. 9. V. 8. ad Att. IV. 15, ad Q. fr. II. ult. III. 1. 4; Varro RR. III. 2; Val. M. IV. 2. Dio Cas. XXXIX. 63.
5) Ad Q. fr. III. 8. Confer de rep. IV. 8. p. 285. n. b.

Scopus dialogi de rep. atque aetas qua habitus fingitur.

II. Propositum autem Tulliani operis idem fere fuisse videtur, quod sibi Polybius scribendae historiae statuit, nempe ut doceret quo politiae genere, quibus viribus, quibus moribus, populus romanus imperium orbis obtinuisset (1): tum quia Tullius in vitiata iam tempora inciderat, eo praecipue nervos intendit, ut prisci moris severitatem reduceret, atque evanescentem vetustate remp. renovaret (2). Et quidem de divin. II. 2, quum paulo ante opus suum politicum memoravisset, ait auctor: quod munus reip. adferre maius meliusve possumus, quam si docemus atque erudimus iuventutem? his praesertim temporibus atque moribus, quibus ita prolapsa est, ut omnium opibus refrenanda ac coërcenda sit. Atque eundem sibi scopum Varro proposuit, cum libros scripsit de vita populi Romani. Ergo Polybium praecipue spectans Cicero dialogos suos de rep. in Scipionis Aemiliani et personam et aetatem contulit: erat enim Scipio πρόσωπον πόλεως, reip. princeps vir, et, ut Velleius loquitur (3), eminentissimus saeculi sui; illa autem aetas romani nominis illustrissima, ut saepe observat Polybius, moribus nondum corruptis, maxima gloria victoriarum: sublata enim Karthagine quae diu aemula imperii fuit, manus suas Roma in totum orbem terra marique porrexit (4). Fuit enim illo aevo triumphus macedonicus de Perseo, Illyricus de Gentio, Achaicus de Corintho, Punicus de Karthagine; Numantinus; et praeterea de Andrisco, de Aristonico, aliique triumphi minorum nominum. Plena erat graecis eruditis Roma; efferebant se oratores; recens prope erat Ennii, Plauti, Caecilii, Teren-

1) Polyb. prooem. lib. III.
2) Cic. de rep. III. 29. V. 1.
3) Lib. I. 12.
4) Seneca in historiis apud Lactantium inst. VII. 15.

tii, Pacuvii, Accii Luciliique poësis. Tantus denique erat romanae felicitatis apex, ut noster Africanus censor publicam precandi formulam mutandam curavisset: rogari scilicet deos iusserat, non iam ut augerent Romanam fortunam, sed ut conservarent (1).

Ratio operis saepe commutata.

III. Ceteroqui rationem scribendi operis non semel a Cicerone fuisse immutatam exploratum est. Prorsus ut Euphorion atque Panaetius (2) tradunt ipsum Platonem suae reip. initia saepe subvertisse ac varianda curavisse. Cicero quidem Q. fratri narrat, se principio sermonem in novem et dies et libros distribuisse (3). Sed enim mox versa sententia, e novem sex fecit, ut ipse Cicero testis est (4) et alii auctores passim confirmant: totamque disputationem triduo absolutam voluit (5), quod praeter alia testimonia nunc codex Vaticanus demonstrat, ita ut bini diebus singulis libri recitentur (6). Breviati sunt igitur dies dialogi, non tamen mutatus annus: tam enim novendiales ferias prioris incoepti, quam latinas posterioris, ipse auctor fuisse dicit Tuditano et Aquilio consulibus (7), id est Varroniano anno DCXXV, quo dialogus recitatur. Praeterea personas principio fecit Africanum, Laelium, Philum, Manilium, Tuberonem, Fannium et Scaevolam (8). Tum alibi (9) ad dialogum adiungit etiam Rutilium. Mummii persona nusquam antea apparuerat, nisi in paulum corrupta Nonii lectione (10); nunc vero in Vaticanis reliquiis non

1) Valer. M. IV. 1. 10.
2) Apud Laertium III. 25.
3) Ad Q. fr. III. 5.
4) Ad Att. XIII. 19, de divin. II. 1, tusc. IV. 1, de leg. I. 6. III. 2.
5) Cic. de am. IV, idemque apud Macrob. ad Somn. I. 4, sive de rep. VI.
6) De rep. II. in fin.
7) De rep. I. 9. ad Q. fr. III. 5.
8) Ad Q. fr. III. 5.
9) Ad Att. IV. 16.
10) Vide de rep. V. fin.

semel loquitur. Illud mirum est, quod quum Fannius et in citatis locis et in codice Vaticano intersit dialogo, et opere tamen de amicitia cap. VII, idem a Scaevola dicatur non adfuisse in hortis Scipionis cum est de rep. disputatum, cumque Laelius patrocinium iustitiae gessit; rursusque Laelius eodem in opere cap. IV, praesente Fannio, dicat Scaevolam interfuisse secum dialogis de rep. cum Philo et cum Manilio et aliis pluribus, quin tamen peculiarem faciat mentionem Fannii. Sane hi duo loci de amic. satis indicare videntur Fannium abfuisse ab iis dialogis, quia Cicero, quum alia mutaret, hanc quoque personam (unamne an forte plures?) removendam putaverit: atque ita in prooemio ad fragm. de rep. censet Sigonius. Sed ecce nunc obstat codex Vaticanus qui Fannii personam ad dialogum adducit. Itaque, ne cum A. Schotto (1) μνημονικὸν σφάλμα Ciceronis incusem, id unum effugium superest, ut Fannius secundi diei disputationi, cuius pars prior fuit de iustitia, non interfuerit, digressus fortasse cum alio quovis ad negotia; uti ante dialogum de oratore secundum discedit Scaevola, cuius rei rationem reddit Attico (2) ipse auctor. Atque eiusmodi commutationes personarum et librorum in academicis quoque scribendis fecisse se narrat Cicero (3). Praeter librorum et temporis et personarum varietates, aliam quoque novitatem cogitavit facere Cicero in his libris monente Sallustio (4); nimirum omissis antiquis illis personis, loqui ipse vel solus, vel cum personis aequalibus; sic enim et suam consularis hominis doctrinam dignitatemque commendari videbat et ansam nanciscebatur de suorum temporum moribus disserendi, quod fieri non poterat si antiquiores personae dialogum facerent. Sed enim haec varietas mente semel concepta effectu caruit; maluit enim Cicero sua tempora vitare

1) Nodor. Cic. III. 5.
2) Lib. IV. 16.
3) Ad Att. XIII. 13. 16.
4) Lege ad Q. fr. III. 5.

ne quispiam offenderetur. Quare nec Varro in his dialogis iucludi potuit, quod a Tullio poscebat Atticus, nisi eum forte aliquo in prooemio appellavit auctor, quod satis incertum est. Quinta in his libris scribendis mutatio fuit ratio prooemiorum. Namque ad Atticum IV. 16 ait se in singulis libris uti prooemiis. Itaque vel novem, vel saltem sex fieri debuerunt prooemia. Sed enim cum deinde binos in singulis diebus concluserit libros, tribus tantum prooemiis opus fuit, ante primum videlicet librum, ante tertium, et ante quintum, quia nonnisi abrupto dialogo locus est interponendi prooemii. Itaque et tres libri de legibus, quoniam uno die recitantur, unico utuntur exordio. Sane in Vaticanis de rep. membranis nihil est medium inter primum et alterum librum, ut necessaria ratio docet quaternionis XIV, qui integer superest: praeter quam quod ibidem librum incipere sine prooemio docet ille sollemnis in initiis defectus aliquot verborum. E tertii libri prooemio supersunt in Vaticano codice paginae octo, itemque fragmentum quoddam apud Augustinum. Quinti libri prooemium memorat idem Augustinus, eiusquem nobilem particulam recitat. Prooemia librorum reliqua, siquidem scripta fuerunt, in eo volumine prooemiorum, nunc deperdito, quaerenda sunt, quod Cicero sibi confecerat, et ex quo eligere solebat, quum aliquod *σύγγραμμα* instituisset (1): Demosthenem in hoc etiam imitatus, cuius multa prooemia sunt; itemque Theophrastum et Demetrium Phalereum (2); quorum postea exempla Fronto secutus est (3). Denique tantus fuit in politicis libris scribendis vel labor Ciceronis vel aestuatio, ut ipsemet de exitu dubitaverit (4), scripseritque ad fratrem (5) se, nisi opus e sententia succederet, deiecturum illud in mare quod scribens spectabat.

---

1) Ad Att. XVI. 6.
2) Laërt. V. 2. et 5.
3) Princip. hist.
4) Ad Att. IV. 16.
5) Lib. II. 14.

Cuinam opus de rep. προσφωνεῖται?

IV. Ciceronis de rep. opus homini aequali inscriptum fuisse, patet invicte e Vaticanis reliquiis (1): disputatio repetenda memoria est, quae mihi tibique quondam adulescentulo est a P. Rutilio Rufo Zmyrnae cum simul essemus compluris dies exposita. Ante opus de rep. scriptum semel versatus est in Asia Cicero anno aetatis XXIX, cum eas provincias et valetudinis confirmandae et eruditionis causa peragravit (2); quin et Rutilium Smyrnae a se auditum loquentem confirmat idem Cicero (3). Age vero quisnam adulescentulus Ciceronis vel comes in illo itinere, vel certe simul Smyrnae versatus fingitur? Atticus in primis menti occurrit qui Ciceronem vidit eo tempore Athenis (4), quemque facile credideris comitem se Ciceroni in Asiam eunti adiunxisse, praesertim cum Atticus ad eas transmarinas regiones identidem se conferret negotiorum et nominum causa quae ibidem habebat (5). Erat autem Atticus duobus tantum annis maior natu quam Cicero: Atticus enim anno aetatis septuagesimo septimo mortuus est Domitio et Sosio consulibus (6) anno urbis DCCXXII; Cicero annum agens LXIV occisus est anno urbis DCCXI; ergo is annus erat Attici sexagesimus sextus. Ergo cum Cicero audiebat Smyrnae Rutilium, Atticus annum agebat XXXI. Atqui hac aetate dici poterat Atticus adulescentulus: namque adulescentes dictos fuisse interdum qui vel quadraginta annos nati essent, satis exploratum est (7). Ergo nihil obstat quominus Cicero in praedicto Vaticani codicis loco videatur de Attico loqui: quod si verum est, se-

1) De rep. I. 8.
2) Brut. XCI.
3) Brut. XXII.
4) Cic. de fin. V. 1.
5) Ad Att. IV. 15. 17. 18. V. 13.
6) Nepos vit. Att. XXI. XXII.
7) Forcell. voc. *adolescens*. Populariter autem loquitur Augustinus C. D. XXII. 15, cum ait iuventutem ex sententia doctorum circa triginta annos definiri.

quitur ut eidem opus hoc politicum fuerit inscriptum. Sane universa prooemii ratio ad personam Attici fortasse quadrat: Cicero enim totus in eo est, ut suae vitae institutum defendat adversus eos, a quibus reprehendebatur, quod homo doctus et litterarum omnium plenissimus in rep. administranda tempus terere maluisset, quam se quieti litterariae tradere. Atqui haec erat solemnis et unica Epicurei Attici (1) in amicum Ciceronem criminatio, ut diserte comperimus (2). Accedit quod Atticus plurimis saepe laudibus libros de rep. ornavit (3), quod ut faceret non solum materia in causa fuit, verum etiam fortasse fama quae ad eum apud omnes posteros redundatura videbatur, si nomen Attici cum tanti operis gloria esset sociatum. Rursus pro Attico facit, quod ei inscribitur Laelius, cuius operis complures sunt cum hoc civili congruentiae. Infirmat vero sententiam severior illa in primi libri prooemio disputatio auctoris adversus vituperatores instituti sui; in quibus quum fuerit Atticus, nonne inhumane fieret in eum invectio cui honos tribuendus est? Denique si forte vera sunt (fabularum enim similia videntur) quae paulo inferius e Bullartii historia referemus, codex olim in Sarmatia observatus libros de rep. testatus est fuisse ad Atticum scriptos. Haec ego paulo prolixius disputavi propterea quod gravis admodum dubitatio mihi esset oborta num politici libri Quinto fratri fuerint inscripti. In multis autem quaestionibus fit, ut res verbosior haec fuerit, illa verior. Causa mihi dubitandi sunt illa verba Marci ad fratrem (4) loquentis de varianda temporum et personarum ratione in his

1) Atticum fuisse Epicureum patet ex Cic. de leg. I. 7, et ex tuscul. I. 6, facta comparatione cum Lactantii loco inst. VII. 7. Idem tamen Atticus, quamvis a rep. gerenda abhorreret, nihilominus ad Att. IV. 6. dicitur naturâ πολιτικός.

2) Ad Att. I. 17.

3) Ad Att. V. 12. VI. 1. 2. 3. VII. 2. 3.

4) Lib. III. 5.

dialogis: ego autem id ipsum tum eram secutus, ne in nostra tempora incurrens, offenderem quempiam: nunc et id vitabo, et loquar ipse tecum; et tamen quae institueram ad te, si Romam venero, mittam. Quid est enim loquar tecum, nisi vel in prooemio vel in dialogo cum Quinto loqui? Nam coram certe non poterat, quia tempore illo Quintus versabatur in Britannia cum ·C· Caesare. Atqui in dialogo non est Quintum allocutus; ergo in prooemio: nisi forte id quidem facere cogitavit Cicero, sed deinde sententiam mutavit. Tum et locutio quae instituera m ad te mittam, hoc quidem loco videtur intelligenda de volumine in Britanniam ad Quintum transmittendo; ceterum alicui mittere librum significat interdum apud Latinos quod graece προσφωνεῖσθαι, ut Varr. LL. IV. 1, et digest. XXVII. 1. 1: sicuti apud Lactantium inst. VII. 4, et de op. D. I. idem sonat librum scribere ad aliquem. Superest videndum num Quintus adulescentulus cum Marco Smyrnae fuerit. Comitem fuisse Marco Quintum in illo itinere iuvenili, saltem Athenas usque, patet omnino e prooemio libri extremi de finibus, ubi Marcus narrat, se quodam die postquam Athenis audivisset Antiochum (quem sex menses audivisse illa in urbe dum peregrinaretur confirmat Cicero Brut. XCI) dialogum instituisse cum ·Q· fratre, ·T· Pomponio, Lucio Cicerone patruele, et ·M· Pisone. Quid ni igitur Quintum in Asiam quoque comitatum esse fratri arbitremur? Illud etiam in memoriam revocemus, Marcum libros oratorios, quos anno ante politicos scripsit, ·Q· fratri misisse quae res utri faveat sententiae, non definio: esset enim pietatis maximae indicium, binum opus tantique pretii ad fratrem misisse; et tamen Atticum summo amore devinctum non saltem secundo munere adfecisse, vix credibile videtur. Denique levis mihi et vix probabilis suspicio incidit, libros Tullii politicos neque Attico neque Quinto, sed Varroni fuisse

inscriptos, qui fuit decennio maior Tullio (1). Namque in mentem venisse Ciceroni Varronem appellandi prooemio aliquo librorum de rep. testis ipse est (2): Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem locum, si modo erit locus. Itaque cogitabam, quoniam in singulis libris utor prooemiis, aliquid efficere ut non sine causa istum appellarem. Sed enim consideratis Tullii epistulis ad Varronem, facile existimes nullum huic ab illo ante academicos inscriptum fuisse librum. Denique eiusdem Tullii ad Atticum verba (3), quae in decimo testimonio a me proferuntur, rem adhuc vehementius negant.

Quinam opus de rep. memoraverint usque ad Christi saeculum VII.

V. Quanta olim admiratione excepti sint Ciceronis de rep. libri pronum creditu est, si auctoris famam, si argumenti praestantiam, si stili splendorem cogites. Cicero quidem ipse ait, ut supra docui, eos fuisse ab Attico lectos ac devoratos probatosque valde ac dilaudatos. Caelius item Ciceroni nunciabat, libros eius politicos omnibus vigere (4). Iam consecutis temporibus sine dubio in omnium manibus fuerunt, quod apparet ex eorum multitudine qui de illis loquuntur. Suetonius quidem eos peculiari opere collaudavit (5): tum lecti sunt seu citantur hi libri a Seneca, Plinio seniore, Frontone, Gellio, Macrobio, Eulogio, Servio, Philargyrio, Iuvenalis scholiaste, Lampridio, Nonio, Charisio, Diomede, Victorino, Nectario, Hieronymo, Ambrosio, Boëthio, Isidoro, Prisciano, praesertim vero a Lactantio atque ab Augustino, quorum uterque multos ac splendidissimos locos mutuatus est: immo, ut opinor, e Tulliani operis titulo ortum est Augustino consilium scribendi operis inter sua praeclarissimi de civitate Dei. Quin

1) Hieronym. chron.
2) Ad Att. IV. 16.
3) Ad Att. XIII. 18. Confer. etiam XIII. 16.
4) Ad fam. VIII. 1.
5) Vide testimonia.

Livius politicos Tullii libros legerit, dubitari non potest (1). Suspicari licet etiam de Dione Cassio, de Arnobio, Ammiano Marcellino, Apuleio, Cypriano, Tertulliano, Aur. Victore, Ampelio, et de etymologo quodam Vaticano (2). Utrum veteres grammatici ad hoc opus Tullianum commentati sint nescimus nisi forte id fecit Victorinus, quam rem sibi prope persuaserunt A. Schottus (3) atque Patricius (4): uterque autem nititur auctoritate divi Hieronymi (5) qui commentarios Victorini memorat ad dialogos Ciceronis, quo nomine hi libri civiles intelliguntur ob eorum praecipuam dignitatem (6). Ne Graecis quidem id opus ignotum fuit; quamquam hi plerumque suis contenti et elati, latina scripta valde negligerent: sane et politicis libris Graeci ita abundarunt, ut Ciceronis opus ab iis consuli necesse vix fuerit: quum contra Cicero Graecorum fontibus suos omnes hortulos irrigaverit. Adversus Ciceronis politiam calamum strinxit Didymus chalcenterus, ille Augusteo aevo innumerabilium scriptorum parens; quem mox retudit patrocinio arrepto Suetonius, ut nos Ammianus Suidasque docent (7): neque illud mirum fuit, quandoquidem et Platonis politia criminatores graecos nacta est, quos inter Zenonem, Aristotelem atque Athenaeum (8). Aristides item Quintilianus politiam Ciceronis novit (9). In Vaticano quodam palimpsesto latet graecus auctor politicus, sive potius fragmenta eiusdem: is auctor neque antiquissimus est, neque valde recens: scriptura quidem codicis sapit saeculum decimum; sed de auctoris ipsius aetate nihil adhuc decerno: quamquam ille politicus, cuius Photius cod. XXXVII notitiam nobis exhibet,

---

1) De rep. II. 5. p. 134. n. 2.
2) In notis de rep. I. 25. 28. 32. 43. II. 18. 20. 22. III. schol. IV. schol. V. fin. et fragm. incert.
3) Nod. Cic. III. 5.
4) Praef. ad fragm. de rep.
5) Contra Ruf. I. 16.
6) Vide scholion ante librum IV. de rep.
7) Vide testimonia.
8) Plutarch. de stoic. repugn. ed. Reisk. I. x. p. 282. Aristot. reip. ll. Athen. XI. 15.
9) De rep. IV. in fin.

adeo congruit cum Vaticano, ut plane idem homo esse videatur, Iustinianei scilicet aevi scriptor, et fortasse ille Petrus Protector politica doctrina clarissimus. Is igitur Vaticanus anonymus libros aliquot conscripsit περὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης; libro autem quinto qui est de arte regnandi (sicuti quintus Ciceronis est de reip. rectore) praeponit summarium in complura capita tributum, quorum in uno comparatio fit politiae Platonicae cum Tulliana; quodque magis interest, praefertur Platoni Cicero. Merito igitur litteratissimus Gallus et de rep. Ciceronis optime meritus, Bernardus praef. nov. ed. p. XI suspicatus est, graecum illum Photii anonymum ad imitandam Ciceronis politiam studium suum contulisse: nunc autem commode accidit, ut reliquias utriusque operis Vaticanorum codicum beneficio vulgare liceat.

Quinam memoraverint a saec. VII ad XII.

VI. Post Isidorum, id est post christiani aevi saeculum septimum, haud scio an quisquam Tullianum de rep. opus commemorat ante Gerbertum Gallum, qui saeculo decimo e monacho Floriacensi abbas Bobiensis, deinde Rhemorum tum Ravennae archiepiscopus, et deinque Romanus pontifex creatus est. Is epistula LXXXVII Constantinum scholasticum ad se accersens, ait: comitentur iter tuum Tulliana opuscula et de republica et in Verrem, et quae pro defensione multorum plurima romanae eloquentiae parens conscripsit. Ergo illo adhuc tempore politici libri superesse credebantur, quandoquidem Gerbertus sine ulla dubitatione eos ad se deferri iubet. Iamvero quoniam codex de rep. Vaticanus e Bobiensi s. Columbani coenobio Romam, ut mox dicemus, advectus est (cui coenobio praefuit abbas Gerbertus et libros plurimos undique conquisivit (1)) haud iniuria credendum videretur, hunc ipsum codicem allatum esse Bobium ad Gerbertum a Constantino; ibique consecutis

1) Gerb. ep. CXXX.

temporibus fuisse rescriptum a monachis: et deinque multa post saecula Romam et in Vaticanam bibliothecam translatum, a me denique nunc esse lectum. Verum ei coniecturae duo maxime obstant. Primo enim praedictas litteras non Bobii scripsit Gerbertus, sed Rhemis, cum ibi esset Adalberoni archiepiscopo ab epistulis anno DCCCCLXXXVII (1): itaque ait expectare se Constantinum ad XVI. kal. septembris, quae dies praefiniri poterat venienti de Floriacensi ad Ligerim monasterio Rhemos; non item venienti e transalpina Gallia Bobium in Italiam. Igitur Constantinus codicem de rep. non Bobium, sed Rhemos detulit, si tamen detulit. Praeterea Vaticanus codex ante aetatem Gerberti videtur Bobii non solum extitisse, verum etiam ibidem fuisse rescriptus: namque Augustini superimposita Ciceroni scriptura (de qua mox loquar) videtur antiquior saeculo decimo. Ergo non audeo definire utrum Vaticanus hic codex Gerberto aliquid debeat necne. Saeculo XII Iohannes Saresberiensis Ciceronis de rep. locos citat, quos in nostra editione et in praepositis testimoniis videre est. Et quidem locus de poëtis (2) (siquidem is pertinet ad libros de rep. ut putavit Sigonius, utque docere videtur Augustinus ep. XCI) longior multo est apud Saresberiensem quam apud Augustinum: quamquam ea potius interpolatio quaedam credenda est. Alterius loci (3) etsi initium sumi poterat e Macrobio (4), tamen sequentia videntur sumpta ex ipsius Ciceronis lectione, quoniam Macrobius in alia abit. Ergo utrum manibus ipsum Ciceronis opus triverit Saresberiensis, haud liquido

1) Vide rer. gallic. et francic. scriptores, itemque eorum indicem chronologicum t. X. pag. 392-393.
2) De rep. IV. 9.
3) Policr. VI. 21. Vide testimonia.
4) Ad somn. I. 1. Locus item Macrobii in quo sermo fit de Frontone, profertur integrior a Saresberiensi, quam est in editionibus Macrobii. Vide testimonia in mea Frontonis editione.

constat (1). Ceteroqui mirum non esset haud caruisse his libris politicis Saresberiensem saeculo XII; siquidem ii vix ducentos ante annos ad Gerbertum deferebantur. Sane Lipsius aiebat (2) se in Io. Saresberiensis centone multos pannos purpurae agnoscere et fragmenta aevi melioris. Eodem saeculo Petrus Blesensis indicium aliquod edidit, se legisse libros de rep. (3). Itemque aequalis eius Petrus Pictaviensis, locum ex iisdem libris profert (4): quod ipsum animadversum Barthio puto, a quo diserte dicitur (5) Petrus Pictaviensis habuisse Ciceronis de rep. libros integros.

Spes inveniendi operis de rep. usque ad saec. XVII.

VII. Recentiora tempora ingressis duo nobis occurrunt graeci homines Planudes et Gaza, quorum alter saeculo XIV, alter sequente, somnium Scipionis in graecam linguam converterunt. Cave tamen credas graecos hos interpretes habuisse codicem de rep. integrum. Scipionis quippe somnium a politico corpore avulsum passim occurrit in codicum apothecis, praeter quam quod in Macrobii quoque exemplaribus extat. Affirmare igitur licet, post duodecimum certe saeculum famam tantummodo incertam et levem de politicorum librorum incolumitate seu spe mansisse. — Ciceronis de rep. nominatim libros cum aliis eiusdem operibus, iussu praesertim Clementis VI Papae litteratissimi (6),

1) Videsis disputata a nobis ad IV. 9. de rep.
2) Ad Tacit. annal. XII. 63.
3) Ep. LXXXV. Confer. de rep. IV. 1. p. 274. n. 1. Petrus certe somnium legebat; nam ep. LXV. visionem Africani memorat. Tum epistula LXVII tota est de administranda rep.; epistula vero LXXI tota de iure. In aliis quoque epp. multam Petrus doctrinam auctorumque veterum lectionem prae se fert.
4) In epistula ad calumniatorem biblioth. lugd. PP. t. XXII. p. 824. Confer. de rep. V. 7.
5) Adversar. XXXII. 5. 18.
6) Sic eum appellat ipse Petrarcha ep. fam. VIII. 6, qui saepe se ante eiusdem Pontificis maximi pedes fuisse dicit Rer. memor. II. 1. fin.

a Francisco Petrarcha fuisse diu, acriter, magnis impensis curisque vestigatos, testem ipsum habemus virum incomparabilem prolixa epistula sen. xv. 1, quae tota est de Ciceronis libris (1). Sed tamen incassum politicorum librorum fuisse vestigationem, seque de iis demum desperavisse confirmat idem et in praedicta epistula et in secunda ad viros illustres. Fortunatus alioqui homo in inveniendis Ciceronis scriptis et aerumnosus in amittendis! namque is reperit Tullii epistulas ad diversos, idemque amisit libros de gloria. Illud miror, ab infinitae memoriae viro I. A. Fabricio fuisse in Varrone praetermissum, quod nempe Petrarcha Varronis libros divinarum et humanarum rerum puer legerit, quam rem ipse Petrarcha non sine dulci animi sensu memorat epistula quinta ad viros illustres; maerens pariter quod illud volumen sibi iam ad manus non esset. Tantum opus, quingentis abhinc annis a Petrarcha lectum, si cui demum mortali se visendum constituit, is merito hecatomben fortunae immolabit. Rei tamen dubito utrum arrogem an derogem fidem: licet enim suspicari lapsum esse memoria senem Petrarcham, ita ut puer legerit de lingua potius latina libros (cuius operis codex omnium parens et antiquissimus iam tum Florentiae extabat). Sic enim in his loquitur haud semel Varro (2), ut prius de iis quae ad deos, deinde quae ad homines, dicturum se esse spondeat. Divinarum autem et humanarum rerum Varronianos libros ex Augustino potius innotuisse Petrarchae putem. Interim alia quoque calamitas Varronis librorum est, quod Hieronymi epistula xxxiii, in qua syllabus eorum perscribebatur, mutila est, quam utinam codex aliquis expleat! Sed in viam redeamus. Pogii quoque (qui tot veterum scripta invenit) aetate quaesitum esse Cicero-

1) De Ciceronis scriptis a Petrarcha iubente Pontifice quaesitis legesis etiam ep. fam. vii. 4, et ad vir. ill. 1 et 2.
2) LL. iv. 10. 11. v. 3.

nis de rep. opus satis declarat Leonardus Aretinus qui Pogio anno MCCCCXVI gratulans de reperto Quintiliano, ait: quem ego post Ciceronis de rep. libros plurimum e latinis desideratum et prae cunctis deploratum affirmare ausim (1). Qui autem politicos Tullii libros eo tempore vestigavit, ipse in primis Pogius fuit, hortante ad id inter alios Fr. Barbaro ep. I. p. 7. Pogius ipse ad amicum scribens (2) de Nicolai Treverensis bibliotheca codicum veterum, sic illum facit loquentem: de rep. dicit se deceptum (3), et illum librum fuisse Macrobium super somnio Scipionis; sed tamen se non desperare quin reperiatur: ait enim quendam doctum virum dixisse sibi, ubinam esset, et se quamprimum eo profecturum. Rursus idem Pogius alia epistula (4): quantum Nicolao Treverensi credendum sit iudicabo, quum in lucem venerint quae retulit de rep. Ciceronis. Porro quum cardinalis Bessario ob inquirendum Ciceronis de rep. opus plus mille aureorum insumsisse tradatur (5), quumque Pogius in Bessarionis clientela fuerit (6), opinari licet Bessarionem usum esse vestigatore Pogio tot iam veterum voluminum felicissimo inventore. — Io. Lelandus, qui commentarios de scriptoribus Britannicis edidit, ex incerta fama refert (7) Ciceronis codicem de rep. exeunte saeculo XV fuisse inter libros Gulielmi Tillaei in Anglia, sed ibidem in-

1) Ep. IV. 5.
2) Ep. XXVI. p. 79. apud Mehusium praef. ad Ambr. cam. p. 41.
3) Idem propemodum error accidit Mabillonio mus. ital. t. I. p. 79.
4) Inter epistulas Ambr. cam. libr. XXV. 42.
(5) Fabric. bibl. lat. in Cic. Nihil tamen ait hac de re Bandinius in vita Bessarionis; quare licet suspicari confusum cum Polo (de quo mox) Bessarionem.
(6) Bandin. vit. Bessar. p. 21.
(7) Tom. II. cap. DXC. p. 483.

cendio deinde absumptum. — Io. Sturmius anno MDLII epistula ad Rogerum Aschamum p. 534 ait: sed ecce, Aschame, quidam in hac vicinia (urbis Argentorati) mihi promisit libros Ciceronis de rep. Sexies misi ad eum: si adferantur, me quid poterit esse beatius? senatoriam prae me gravitatem feram ex antiqua disciplina, si obtinebo. Sed ut nunc homines sunt, valde metuo ne sit nihil: sed si verum sit: mittam etiam tibi etc. quam vereor ne sit nihil! verumtamen in epistula quam ad me scripsit, attingit loca quaedam et eorum argumenta, quae non puto esse de nihilo. Utinam vere distincte memorasset Sturmius ea loca et ea argumenta! nunc enim Vaticanus codex fortasse doceret, verus ne fuisset ille rumor necne. — Iam post elapsum triennium haec ipsi Sturmio scribebat ex Anglia Aschamus p. 99: quaerebat a me (card. Polus) an quicquam ego unquam vidi de libris Ciceronis de rep. Aiebat se semel ·MM· aureorum consumpsisse mittendo certo quodam homine in Poloniam, qui eos libros perquireret, quorum illic inveniendorum spem quidam ei fecerat. Ego statim narravi quid tu ad me olim de illis libris: et rogavit ut ad te scriberem, ut sciremus, ecquid ne certi de illis libris. — Andreas Patricius Polonus, praef. ad fragm. de rep. (1) sic loquitur: haec cum scriberem, ac eorum de rep. librorum iacturam tacitus mecum meditarer, narravit mihi patronus et amicus summus meus (videtur Philippus Padnevius episcopus Cracoviensis) se ex Alb. Crissio, homine, dum viveret, perurbano et pererudito, audivisse, primos ex iis libros quattuor ab eo in legatione anglicana, anno Chr. MDLVII in quodam

1) Ed. 2. venet. an. MDLXV.

monasterio visos esse: quos cum ita ibi tum reliquisset, ut eos in reditu vellet secum asportare, ex legatione rediens nullos reperit. Dicebantur autem furto inde praerepti fuisse. — Revera Petrus Ramus, cuius item in Ciceronem nobilitatae curae sunt, quique paulo post in bartholomitica clade periit, sic ait praef. ad Scipionis somnium: sex libri de rep. sive perierint, sive sub signo claustrisque, quod audio, a certis hominibus in rep. nimium religiosis tamquam sibyllini libri retineantur. — Porro de politicis Tullii libris per Sarmatiam quaesitis, mira sunt quae in Io. Zamoscii vita narrat Bullartius, nempe nobiles quosdam Polonos post annum MDLXXVI ab obsidione Plescoviae urbis digressos perrexisse in interiores regiones, ibique cum aliis priscarum litterarum monumentis invenisse les livres de Cicéron de la république, adressés à Atticus, écrits en lettres d'or. Bullartii hunc locum vel non vidit vel contempsit Walchius, qui in libello de dedicationibus librorum veterum latinorum ne verbum quidem facit de politicis Tullii libris. Sane fabulam suam Bullartius facilius nobis persuasisset, si graecos libros iis in regionibus repertos narravisset: latina quippe monumenta nunquam ibi extitisse videntur. — Caspar Barthius saeculo XVII haec scribit (1): incidit nunc memoriae vidisse virum cordatum et doctum documentum, quo probari possit, ante paucos annos eos libros (de rep.) in Germania etiam superfuisse. Prope urbem Brunswicium inquit Io. Henr. Meibomius, in Saxonia Monasterium est Rittershusium nomine: in eo fuit librorum quondam non incelebris copia. Supersunt tituli capsulis adfixi, qui in quoque forulo codices fuerint positi; inter ceteros titulus ini-

1) Adversar. XXXII. 18.

bi restat glutino adfixus, in ea capsa fuisse Ciceronem de republica. Infortunatos vero et immemorabiles lixas dicam an milites an alios quospiam ingratis diis editos homines, qui eo thesauro litteratum orbem interverterunt, quorum tam dirum facinus nulla reparare saeculorum poterit successio. Sed dolorem eum alibi testabimur. — Idem Barthius oculatus testis Daumio narrasse dicitur (1) ante bellum tricennale extitisse in bibliotheca Fuldensi in aliquot voluminibus membranaceis libros de rep. Ciceronis, quos militum petulantia discerpserit equisque substraverit: id quod lacuna capacissima et tituli librorum loculamentis inscripti post illam vastationem bellicam probaverint. — Atque hi, et siqui fuerunt alii, de hac re rumores, mihi videntur eorum similes, qui de Ulphilae gothicorum bibliorum, praeter illud Svecum, novo volumine multis locis ac temporibus viso, nequicquam ac fortasse temere disseminati sunt; et quos ego ipse recensui, cum Ulphilae partes incognitas Mediolani denique inventas nunciavi, earumque specimen cum meo Socio litteratissimo edidi.

Quandonam palimpsestus de rep. in vat. bibliothecam venerit.

VIII. Enarratis circa spem reperiundi Tulliani de rep. operis vanis rumoribus, sequitur ut de nostro invento dicendum esse videatur. Is est codex Vaticanus membraneus in fol. VMDCCLVII, secundâ scripturâ Augustini commentarium seu varios tractatus in psalmos continens, priore autem librorum Tullii politicorum reliquias: quem codicem in oppido Ligurum Bobio extitisse olim, docet eius inscriptio liber s. Columbani de Bobio; quae verba vetere admodum manu exarata sunt in cunctis fere Bobiensibus codicibus, quorum pars maxima in bibliotheca ambrosiana Medio-

1) Apud Feustellium in miscellaneis cap. XLIII. p. 47.

lani nunc est, pars alia in regia Taurinensi bibliotheca; exiguus denique numerus in Vaticanis pluteis servatur. Praedicata inscriptio videtur saeculi fere decimi, quo nimirum tempore confectus creditur ille Bobiensis bibliothecae catalogus, quem Muratorius vulgavit (1). Atque hic cum paucis aliis codex quonam tempore Bobio Romam migraverit, merito quaerendum est. Namque in primis Raphaël Volaterranus Bobienses aliquot codices saeculo XV exeunte Romam translatos narrat (2). Ii codices quum a Thoma Phaedro Romam delati sint, qui Vaticanae bibliothecae praeses fuit et pontificiarum litterarum scriptor, merito videntur in eadem fuisse collocati; quamquam ibi plerosque haud extare satis scio, quia clade fortasse borbonica sub Clemente VII corrupti distractive fuerunt. Illi certe codices bibliothecam Sixti V Vaticanam numquam ingressi videntur; quod si accidisset, ii primas facile sedes nunc occuparent, vel certe in antiquiores syllabos fuissent relati, quod neutrum esse video. Rursus aliquot manuscripta volumina e Bobiensibus pluteis a Paulo V in Vaticanum palatium fuisse sevocata probe novimus, quo tempore praeclarum illud opus adornabat, cui nomen fecit archium secretum pontificium. Ceteroqui est mihi ad manus catalogus copiosus codicum quos Paulus bibliothecae vaticanae donavit, in quo tamen Bobiensis nullus est. Quin adeo Bobienses cuncti codices, nunc Vaticani, stemma habent impressum Gregorii XV, qui Paulo successit, nec non cardinalis Scipionis Cobellutii, qui sub utroque pontifice bibliothecarii munere functus est. Ego igitur in hanc facile sententiam concedo ut sub initiis saeculi XVII (quo tempore tot alii codices ad Federicum card. Borromaeum Bobio Mediolanum missi fuerunt) augustinianum codicem Paulo V a Bobiensibus monachis inter alios oblatum credam; qui mox succes-

1) Antiq. ital. med. aevi T. III. p. 818. dissert. XLIII.
2) Geograph. lib. IV. sub finem.

soris pontificis iussu eleganter compacti ornatique sint: sic enim plerisque Vaticanis codicibus contigisse video, quorum instauratio et ornatus non unius pontificis opus est. Codices Bobienses aliquot in Vaticana bibliotheca tractavit vir cl. Faustinus Arevalus e Soc. Iesu, eosque in suis prolegomenis Isidorianis cap. XCVIII descripsit; in his tamen palimpsestos duos, nempe de rep. et Frontonem videre non potuit, quia materia his superposita non est Isidorus, cuius unice auctoris ille codices conquirebat. Quod autem Arevalus unum ex illis Isidorianis rescriptum esse sensit, prioremque scripturam ad sacras litteras pertinere suspicatus est; recte id habet; latet enim in eo bibliorum latinorum pars; praetereaque, quod ille non memorat, folium unicum graecum litteris magnis quadratis geoponici argumenti, cuius accuratam descriptionem hic locus non patitur. Porro Bobiensium codicum, quotquot ubilibet in Italia sunt, exoptatum catalogum a clarissimo viro Amedeo Peyrono propediem expectare licet.

Augustini opus in palimpsesto Vat.

IX. Augustini commentarius in Bobiensi, nunc Vaticano, Codice scriptus a psalmo CXIX ad CXL pertinet. Quaternionum augustinianorum notae leguntur a prima usque ad secundam supra vigesimam, ita tamen ut II. VII. XVI quaterniones desiderentur: quin et quaternio XXII bibliopegi incuria ante vigesimum compactus est: folia insuper aliquot hac illac exciderunt, quo fit ut tot membranae supersint, quot omnino ad quaterniones XIX efficiendos necessariae sunt. Igitur paginae XVI ductae in quaterniones XIX fiunt CCCIV. Codicis tamen primum sine pare folium, quod recentior manus supplevit, non est rescriptum: ergo vetustae paginae CCCII sunt, rescriptae omnes, atque ad Tullii codicem de rep. pertinentes. Augustini scripturam in excuso specimine cognoscent eruditi, quae mihi quidem ante saeculum decimum exarata videtur. Id quoque memorandum est, quod nempe in codicis marginibus tironianae notae pas-

sim apparent, quas ego certe, considerato atramenti genere aliisque indiciis, ad Augustini potius scripturam quam ad Tullii referri puto: quum praesertim sicubi Augustiniana scriptura ultra limites Tullianae procedit, ibi quoque tyronianarum notarum comitatu non careat. Haec omnia codicis aenigmata eius plane generis sunt, quod docti Maurini et saepe occurrere et esse adhuc inexplicatum aiebant (1): combien de mss. ou de notes tironiennes en marge nous annoncent peut être des secrets que personne ne tente d'approfondir! Nunc tamen, post Carpentarii aliorumque vetustiorum conatus, tironianas notas amplo et immensi laboris opere collegit explicavitque vir cl. Koppius: quare et has Vaticani codicis notas interpretari demum licebit. Augustini codex initio quidem integer est, uti quaternionum series demonstrat; laborat in medio, ut dixi; tum in fine partem sui tertiam amisit: auctor enim opus ad psalmum usque CL produxit; scriptura vero codicis citra psalmum CXLI, et quidem in folio lacero, desinit. Ergo quot folia Augustini, totidem Ciceronis amisimus. Alia tamen pars membranarum de rep. sine dubio maior vel rescribendo reliquo Augustini operi, vel aliis usibus adhibita fuit: uno certe volumine neque Tullii neque ipsius Augustini opus concludi potuit. Sane Augustini commentarium ad psalmos in duobus praeterea vidi codicibus antiquissimis nempe in Vaticano saeculi ferme septimi, et in Vallicelliano saeculi sexti: quorum aspectus etsi primum me delectavit, atque in spem quandam erexit; mox tamen quia deprehendi non esse palimpsestos, nulli eos mihi usui fore cognovi.

Ciceronis sub Augustino scriptum.

X. Sed misso iam Augustino, ad Tullianum quod sub eo latet scriptum veniendum est. Quum ego multos veteres palimpsestos iam viderim, tum prope in nullum spatiosis aeque litteris exaratum me incidere

1) Nouveau traité dipl. t. III. cap. x. p. 562.

memini. Trecentae duaeque, ut dixi, paginae sunt: singulae vero binis laterculis constant: quae rursus latercula singula complectuntur versus quindecim, ita ut in omni pagina triginta sint versus; in singulis vero versibus litterae circiter decem. Quoniam igitur litterae praegrandes sunt, sequitur ut materiae copia volumine suo minor esse deprehendatur. Quam ob rem licet graviter expostulare cum livore fortunae, quae tantam operis partem nos adhuc celat. Tituli librorum toto ferme codice apparent usque ad quintum. Sextus liber universus a codice exulat. Sed enim tertii libri etsi reliquiae sunt praeclarae et certissimae, titulum tamen semel video. Paginam 156 totam occupat titulus spatiosissime scriptus DE RE PVBLICA INC. LIB. II. In decimae paginae secundo laterculo scribitur .M. TULLI. CICER. DE REP. LIBER II. EXP. INC. LIB. III. Ex quo cognoscimus Ciceronis nomen singulis libris fuisse subiectum. Interdum titulos superiore in margine frustra quaeras, sive oblivione librarii, sive rescribentis ablutione, seu vetustastis iniuria. Quater etiam accidit (1) ut libri nota numeralis in mendo cubet, nempe I. pro II, quem errorem nexus materiae certissimus obiurgat. Folia codicis integra sunt, praeter unum angulo multatum, alterumque diffissum seu dimidia parte imminutum. Paginae pleraeque lectu facillimae: paucae vero satis obscuratae sunt; ita tamen ut toto in codice paucos oppido versus difficultas legendi mihi eripuerit.

Palimpsesti perturbatio, lacunae, et restitutio.

XI. Praeter obscuritatem, quam dixi in hoc codice minimam, duo sunt palimpsestorum incommoda, perturbatio atque imperfectio: utrumque autem huic codici non mediocriter accidit. Atque ut de priore primum loquar; folia quidem (quae quatuor exceptis omnia sunt paria) solita confusione permixta sunt, quam rem notae codicis numerales, quas in mea editione ser-

1) Cod. pp. 167. 239. 287. 289.

vavi, apprime demonstrant. Iam ordini restituendo valde favent quaternionum notae superstites. Quas ut heic enumerem; primi quidem quaternionis et secundi nullum folium superesse video. Tertii quaternionis desideratur primum folium sive extimum, in cuius nimirum calce nota quaternionis scribi solet. A quarto incipiunt notae IIII. V. VI. VII. VIII. VIIII. Exin usque ad tertium decimum quaternionem inceptum sunt folia paria interiecta octo absque notis; nempe ut coniecturaliter iudico, decimi secundum et quartum; undecimi secundum, tertium, et quartum; duodecimi item secundum, tertium et quartum. Sequuntur notae XIII. XIIII. XV. XVI. XVII. XVIII. XVIIII. XX. Quaternio XXI. totus excidit. Pergunt notae XXII. XXIII. Exin usque ad inceptum quaternionem XXVIII, sunt folia paria interiecta tria absque notis; quorum unum puto esse secundum aut tertium quaternionis XXIIII, vel XXV; alterum, secundum item aut tertium quaternionis XXVI; extremum denique, videtur habere quartam sedem in quaternione XXVII. Sequuntur notae XXIX et XXIIII. Deinde immanis hiatus est usque ad initium quaternionis XL; quod tamen in gurgite duo manent absque notis paria folia incertorum quaternionum. Denique sequuntur notae XL et XLI. Posthinc duplex tantum par foliorum in codice superest, et praeterea folium impar: par primum pertinet ad quartum librum, reliqua folia quinti libri sunt. En autem quaternionum tabulam, unde ratio redintegrandi ordinis, quam sum secutus, constabit. Quaterniones ii, quorum nota deest minore cruce designantur: ubi nulli sunt, asterisco utor: folia vero quaenam ab eo qui codicem rescripsit inversa fuerint, cum ipse numerorum praeposterus ordo declarat, tum etiam maiore cruce demonstro. Denique signum ⌣ foliorum parium nexum indicat; puncta autem, foliorum defectum.

* * * *

III. ----------

pag. 63. 64⌣ 73. 74
77. 78⌣ 91. 92
123. 124⌣125. 126

IV. 259. 260⌣273. 274
49. 50⌣ 55. 56
+ 89. 90⌣ 79. 80
83. 84⌣ 85. 86

V. 97. 98⌣103. 104
33. 34⌣ 43. 44
263. 264⌣269. 270
+ 209. 210⌣197. 198

VI. 65. 66⌣ 71. 72

---------- 59. 60

VII. 279. 280⌣285. 286
----
121. 122⌣127. 128
139. 140⌣141. 142

VIII. 181. 182⌣195. 196
213. 214⌣223. 224
215. 216⌣221. 222
-------- 293. 294

VIIII. 61. 62⌣ 75. 76
----
211. 212⌣225. 226
95. 96⌣105. 106

† X. ----------
51. 52⌣ 53. 54

+ 175. 176⌣169. 170

† XI. ----------
179. 180⌣165. 166
117. 118⌣131. 132
233. 234⌣ 235. 236

† XII. ----------
99. 100⌣101. 102
153. 154⌣159. 160
265. 266⌣267. 268

XIII. 149. 150⌣163. 164
+ 147. 148⌣133. 134
243. 244⌣257. 258
151. 152⌣161. 162

XIV. + 177. 178⌣167. 168
155. 156⌣157. 158
275. 276⌣289. 290
277. 278⌣287. 288

XV. 227. 228⌣241. 242
229. 230⌣239. 240
231. 232⌣237. 238
261. 262⌣271. 272

XVI. + 301. 302⌣295. 296
67. 68⌣ 69. 70
81. 82⌣ 87. 88
281. 282⌣283. 284

XVII. + 39. 40⌣ 37. 38
217. 218⌣219. 220
----
171. 172⌣173. 174

XVIII. 31. 32⌣ 45. 46
291. 292⌣ -------

+ 107. 108⌣ 93. 94

XIX. + 145. 146⌣135. 136
----
15. 16⌣ 29. 30
+ 255. 256⌣245. 246

XX. + 189. 190⌣187. 188

----
* * * * *

XXII.	35.	36⌣	41.	42					
	119.	120⌣	129.	130					
	185.	186⌣	191.	192	XXϟIII.			13.	14
	5.	6⌣	7.	8					
XXIII.	137.	138⌣	143.	144					
	183.	184⌣	193.	194		+ 205.	206⌣	203.	204
						17.	18⌣	27.	28
						*	*	*	* *
† XXIV.					† pag.	47.	48⌣	57.	58
aut XXV.	19.	20⌣	25.	26	† pag.	1.	2⌣	11.	12
					XL.	249.	250⌣	251.	252
† XXVI.									
	+ 9.	10⌣	3.	4					
					XLI.	109.	110⌣	115.	116
						+ 299.	300⌣	297.	298
† XXVII.									
						*	*	*	* *
	+ 207.	208⌣	201.	202	† pag.	111.	112⌣	113.	114
XXϟII	+ 23.	24⌣	21.	22	† pag.	247.	248⌣	253.	254
					† pag.		919.	200.	

Quae quum ita se habeant, usque ad quaternionem XLI expletum numerare adamussim licet quot folia e codice exciderint. Nempe est summa paginarum DCLVI, quarum CCCLXIV desunt (1). Immo licet certa prope ratione definire quanta pars totius operis adhuc desideretur. Primi enim libri quaterniones tredecim sunt (2): secundi item libri totidem ferme fuisse apparet (3). Conclusio denique tertii libri quaternionem XLI perparum excedit (4). Ergo instituta proportione singuli libri

1) De rep. III. 35. p. 267. n. c.
2) De rep. I. 47. p. 117. n. 2.
3) De rep. II. 40. p. 207. n. *
4) De rep. III. 35. P. 267.

quaternionibus circiter XIII constitisse videntur; ergo sic libri habuerunt quaterniones plus minus LXXVIII. Atqui supersunt in codice paginae CCCII, quae quaterniones XIX efficiunt; ergo est in codice Tulliani operis quarta pars. Porro additis, ut necesse fuit, ad nostram editionem fragmentis omnium librorum cognitis, et quidem tertii sextique valde copiosis; siquis rem probe consideret, tertiam circiter operis partem nos habere comperiet. Neque quisquam miretur haud prolixos videri civiles hos libros: rem enim ita se habere docet manifeste liber primus, cuius etsi quatuor quaterniones insumuntur in prooemium, totidemque in dialogi politici praeludia (auctor enim non statim vela facit, sed quasi e portu egrediens paululum remigat) idem nihilominus liber fines quaternionis XIII vix egregitur. Et quidem multa Ciceronis volumina hac concinna brevitate utuntur, nominatimque libri de legibus, qui sunt politicorum veluti appendices.

De legendis ordinandisque palimpsestis.

XII. Etsi superior tabula doctis antiquariis artificium libri mei satis aperit, nihilominus et legentium imperitiorum et ipsius rei gratia, paulo diutius huic argumento insistendum est. Illud autem in primis menti occurrit quam vetus mos palimpsestorum faciendorum sit, quoniam horum meminit ipse Cicero in epistula ad Trebatium iuris consultum (1): ut ad epistulas tuas redeam, cetera belle; etc. nam quod in palimpsesto, laudo equidem parsimoniam: sed miror quid in illa chartula fuerit, quod delere malueris, quam haec non scribere; nisi forte tuas formulas. Non enim puto te meas epistulas delere, ut reponas tuas. An hoc significas, nihil fieri? frigere te? ne chartam quidem tibi suppeditare? Hoc loco Cicero tres innuit solemniores et veras palimpsestorum facien-

1) Ad fam. VII. 18. Confer etiam Martialem XIV. 7.

dorum causas, contemptum veteris argumenti, parsimoniae studium, membranarum penuriam. Atque ego palimpsestos in membranis hactenus videram: chartarum enim quotquot sunt genĕra vix ei rei apta videntur. Nuper tamen e duobus papyraceis diplomatibus saeculi IX, quae impetrante emo ac rmo Cardinali Guerrerio nobilis Gualtheria gens Urbevetere ad Vaticanam bibliothecam donans misit, unum certe ipsis dominis ill. observantibus rescriptum est; quamquam prior scriptura satis legi non potest. Quare superest ut palimpsestos quoque papyraceos eruditi scrutentur. Ceteroqui palimpsestorum lectio perito patientique homini haud plerumque molesta est: in omni tamen eiusmodi scripto plures occurrunt paginae valde lectu difficiles et obscuratae. Itaque in uno versu verbove bonam quandoque horam consumere non recusabis, ut rem tandem ex integumentis suis evolvere queas; et quidem expectandus serenus dies, et in solis fulgero maximo ad lectionem incumbere necesse est. Porro nullus est palimpsestus, in quo scriptura non sit continua, indiscretis nempe vocabulis, nulla commatum distinctione, exceptis interdum valde evanidis paucisque punctis. Scriptum igitur universum commovendum est, atque in propria vocabula distinguendum: quae res neque semper dubietate caret neque periculo. Nempe ex. gr. libro I. 14 lego s o l e r e g i o n e, non s o l e r e g i o n e; I. 15 o s t e n t a t i o n e q u e, non o s t e n t a t i o n e q u e; I. 19 e t i a m, non e t i a m; I. 21 p a r a t i o r e s, non p a r a t i o r e s; II. 11 s i t u r e v o c e s, non s i t u r e v o c e s etc. Nequid dicam de scripturae mendis innumeris quae primi potissimum editoris medelam expectant. Quippe antiqua cuiusvis classici via sentibus plurimis virgultisque semper purganda est. Perturbandorum in palimpsestis foliorum ea causa fuit, quod priscus codex, ut novae scripturae, aptus fiat, humectari et lavari atque abradi solet. Dissuuntur igitur folia, manibus artificum contrectantur, laevigantur iterum et exsiccantur, ut novo volumini accommodentur; quod cum fit, prioris scripturae series

neque servari potest ob inductam obscuritatem et labem, neque porro debet ob eiusdem usum antiquatum. Sed ecce tibi aliam cladem, dum plagularum veterum, prout novi operis ratio postulat, vel orae circumciduntur vel sinus complicantur vel latercula conscinduntur. Iam de foliis palimpsesti ordinandis, etsi est ingens ad disserendum locus, tamen, ut in transcursu, leviter stringendus est brevique magisterio absolvendus. Veterum scilicet mos componendorum librorum idem erat qui apud nos post inventos typos: nimirum liber non e singulis separatisque foliis, verum e foliorum parium fasciculis conficiebatur. Hi fasciculi pro parium foliorum numero dicuntur vulgo duerniones, terniones, quaterniones aut quinterniones. Nonnumquam etiam videmus haec fasciculorum genera in codicibus commisceri. In cuiusque fasciculi postrema plerumque pagina nota scribitur numeralis; quae tamen interdum, sed rarius, occurrit in prima pagina. Utramque consuetudinem a primis etiam typographis retentam videmus. Igitur qui codicem ordinat huc apprime mentem intendat, ut folia dissita ad suos fasciculos retrahat; deinde ut hos pro notarum serie disponat. Id cum in integris codicibus facile fit, tum in mutilis et pessumdatis, ut sunt plerique omnes, multo laboriosius. Quid enim si nota obscurata est? quid si extimum fasciculi folium desideratur? quid rursus si perierunt folia aliquot intermedia? ita ut nexu sublato, foliorum quidem, si nota superest, extremorum processum videas, verum folia intermedia in quem potissime fasciculum coniicias incertum sit. Illud quoque accedit incommodum, quod parium foliorum saepe plicatura praepostera est. Ea res quidem dissuto codice certis interdum membranae indiciis se ipsa prodit; saepius tamen de sermonis contextu cognoscenda est. Quid demum si folia complura, aut omnia, imparia sunt? Et quidem ita se habent ii cuncti codices, quorum par folium ex unico maiore impari confectum est. Atque in toto hoc negotio ratio continuae sententiae habenda est, qua duce, notis aliis interdum vix indige-

mus. Sententiae autem nexus cum in historicis saepe evidens est, tum in philosophicis aut oratoriis libris paulo est obvolutior; et minus quidem in integris scriptis, maxime tamen in hiantibus aut partim obscuratis. Hac ego doctrina fretus folia omnia politici codicis e miro vagoque errore ad sedes suas, quantum licuit, revocavi. Iam etsi pleraque dispositio certissima est, sunt tamen aliquot folia quorum genuina et propria sedes evidenti veritate non patet; praesertim ubi codex valde abruptus et hians materiam exiguam laciniosis hinc inde reliquiarum sinibus trahit. Quaternionum notas, quae sunt in calce fasciculorum, in librum transfero; notas item paginarum margine adlino, non tam ut veterem perturbationem demonstrem (haec enim uno verbo dici poterat) quam ut curiosi lectores paginas libri mei cum codice commodius conferre possint.

Palaeographia palimpsesti de rep.

XIII. Scriptura Tulliani codicis spatiosa, ut dixi, est ac prope quadrata; ita tamen ut aliquot litterae ab illa perfecta elaborataque forma recedant, quam vulgo lapides nec non quidam palimpsesti retinent. Ea prostat in excuso a me specimine. Ceteroqui id grandis scripturae genus haud plerumque auctoribus, sed librariis calligraphisque debemus. Fronto in epistulis a me propediem edendis ait se delectari ipsis litterulis Marci Aurelii; cupitque ubi quid ad se scribet, sua manu scribat. In Catonis censorii vita cap. xx narrat Plutarchus, Catonem in filii gratiam quem ipse doctrinis informabat, non recusasse laborem scribendi historias sua manu litteris magnis, quô puer domi haberet commoda exemplaria ad discenda maiorum instituta: quibus verbis satis innuit Plutarchus moris non fuisse ut auctores ipse vel nobiles viri scriptura illa operosa grandique semet defatigarent. Neque sane dubitare licet quin Romani quotidianam properatamque scripturam ea litterarum forma efficerent, quam cernimus in papyris. (Utique id de Graecis nunc demum constat) Ipse

Cicero festinatas rudesque litteras pinxisse videtur. Sic enim ad fratrem II. 15: scribis te meas litteras superiores vix legere potuisse; hoc facio semper ut quicúmque calamus in manus meas venerit, eo sic utar tamquam bono. Interdum etiam scripsit Cicero διὰ σημείων (1). Cuiusmodi essent illae πηλίκαι litterae, quas manu sua Paulus apostolus exarabat, controversia ut inter Io. Chrysostomum et Hieronymum (2). Auctoris quidem autographum plerumque erant liberiore scriptura schedae, quas Isidorus (3), definit esse quod adhuc emendatur et necdum in libris redactum est. Cicero ad Atticum XVI. 3 suum de senectute σύνταγμα mittit retractatius, et quidem ἀρχέτυπον ipsum crebris locis inculcatum et refectum. Iam ubi satis auctori placeret scriptum, tradebatur librariis, qui in macrocolon transferrent, ut pergit ibi dicere Tullius (4); et tum demum calamo et atramento temperato, charta etiam dentata res agi dicebatur, teste eodem Tullio ad fr. II. 15. Scribendi mos quadratis et magnis litteris sane gratus utilisque erat puerorum eruditioni, tum etiam senibus iam caecutientibus commodus: quare senex Hieronymus queritur (5) se non posse legere, praesertim ad nocturnum lumen, hebraica volumina propter litterarum parvitatem; quod incommodum apud veteres molestius erat, quos microscopiis caruisse compertum est. Alioqui idem Hieronymus contra scripturae latioris atque ornatioris, puta argento vel auro et in membranis purpureis, insanum luxum, cuius meminit etiam Caius (6),

1) Ad Att. XIII. 32.
2) Hieronym. comm. ad Galat. lib. III. cap. VI. 11. Vide tamen ibidem observationes.
3) Orig. VI. 14.
4) Conf. etiam ad Att. XIII. 23.
5) Prolog. lib. VII. in Ezech.
6) Inst. II. 77.

haud immerito stilum acuit (1). Ego autem peculiari meo iure huic luxui subirascor, qui in tam amplo codice nimis modicas mihi reliquias librorum de rep. peperit. Morem denique scribendi libros tum minimis tum etiam maximis formis belle tradit Martialis XIV. 190: pellibus exiguis arctatur Livius ingens, — quem mea non totum bibliotheca capit. Illud etiam observare memini, quo maior est in codicibus apicum pulchritudo, eo saepe pluribus mendis exemplaria scatere Notissimum est amanuenses (notariorum enim nobilior ordo fuit) e servorum grege saepenumero fuisse: quo magis miror, tot insignium codicum inventorem lectoremque Pogium, qui libros eiusmodi antiquos a mulieribus fuisse conscriptos sibi persuasit (2). Quamquam vero servorum nonnulla eruditio fuit, quas nimirum Seneca (3) dicit litteras serviles, nihilominus id genus hominum neque a linguis neque a cetera doctrina saepe paratum, calligraphiam suam multis magnisque mendis inquinabant. Hinc Cicero (4): de latinis libris quo me vertam nescio; ita mendose et scribuntur et veneunt. De librariis suis, qui bona scripta a malis seu mediocribus non distinguerent, conqueritur Symmachus (5). Denique codices inemendatos et exemplarium varietatem non semel obiurgat Hieronymus, praesertim quia librariorum negligentia auctoribus fraudi esset (6). Vaticanus quoque de rep. codex mendose admodum scriptus fuit: quam horrentem errorum segetem partim vetus emendator, partim ego in scholiis criticis depastus sum. Attamen in hoc codice multa sunt ad priscae or-

1) Prolog. in Iob. et ep. XXII. 32.
2) In epist. apud Mehusium praef. ad Ambr. eam. p. XLII.
3) De tranquill. cap. IX.
4) Ad Q. fr. III. 5.
5) Ep. V. 85.
6) Prol. in Iob; prol. in chron.

thographiae normam rectissime scripta: et quidem pleraque constanti adeo priscorum codicum auctoritate firmantur, ut in usum cotidianum revocanda videantur v. gr. adulescens, intelligo, querella, vilicus, vilicare, poenire, paenitere, maerere, temptare, taeter, tramittere, saepire, atque alia plurima. Etsi hodiernae consuetudinis tanta vis est, ut etiam confessa vitia placeant: quae siquis temptaret abiicere, statim eum circumlatrantes grammatici omnes coarguerent. Ad veterem emendationem quod adtinet, morem fuisse scimus, antequam exemplaria vulgarentur, dandi operam ut corrigerentur. Testantur id codicum subscriptiones legi, emendavi, recensui; tum ipsae emendationes minutioribus et plerumque rudioribus litteris interpositae. Cicero ad Att. XIII. 23: libri ad Varronem non morabuntur; sunt enim defícti, ut vidisti; tantum librariorum menda tolluntur. Grammaticos adhiberi solitos ad emendanda exemplaria, docet Gellius v. 4.; idque fieri solitum collatione meliorum librorum, tradunt non semel Hieronymus, Augustinus et Cassiodorius. Modus emendandi sive in codice de rep. sive in priscis aliis hic fere est. Si verba addenda sunt, ea supra versum, rarius in margine, adscribuntur; sin detrahenda, ea punctis saepe superne, raro inferne notantur. Hinc expungere pro delere. Denique si litterae transferendae sunt, corrigendaeque vitiosae metatheses, in codice quidem de rep. fit emendatio signis ⚌ ⚌ — ita ut quae litteraa vel quod verbum una linea notatur, ad primam sedem sit transferendum, eodemque ordine reliqua. Pausae in hoc codice haud raro apparent, nempe punctum quoddam recurvum iuxta litterae summitatem, quod tamen in Frontonis codice multo accuratius frequentiusque fit. Est autem id punctum pausa saepe minor, non in codicibus solum latinis verum etiam in gothicis Ulphilanis. Quin haud raro vel prope temere appingitur, vel separandorum verborum causa, ne qua sit ambiguitas. At-

que omnis orthographia politici codicis valde congruit cum illa Taurinensis Lactantii, quam praeter ceteros observavit nosque docuit Scipio Maffeius (1). Litterae singulariae duobus punctis concluduntur, neque imis neque supernis, sed mediis; isque in antiquis codicibus perpetuus fere mos est. Ratio diphthongorum saepe recta est. Litterae in fine versuum aliquando minuuntur, vel in monogramma coëunt. Semel forma V scribitur p. 156 in titulo libri, et quidem sono vocali: ceterum toto in codice est U, quam unicam idcirco formam meo in libro retinendam curavi. Illud etiam in Tulliano codice aliisque priscis sive sacris sive profanis codicibus notare memini, tum latinis tum graecis tum etiam gothicis Ulphilanis, nempe quotiescumque insignis admodum sententia vel transitio fit, librarium solito interius aut exterius ordiri versum in margine libri, ita ut una saltem littera, eaque grandior, sumpta interdum e medio vocabulo, seriem scripturae in sinistro margine excedat. Codicis orthographia miris laborat varietatibus et inconstantia. Est enim id fatum latinae scripturae ac pronunciationis, quod grammaticorum tot pugnantia praecepta infinitaeque quaestiones demonstrant. Hinc merito Cassiodorius (2): orthographia apud Graecos plerumque sine ambiguitate probatur expressa; inter Latinos vero sub ardua difficultate relicta monstratur; unde etiam modo studium magnum lectoris inquirit. Exempli causa, labdacismus proprius Afrorum fuit; sicut colloquium pro conloquium, teste Isidoro (3) Quid porro? nonne ipsa latinitas, uti observabat Hieronymus (4), et regionibus quotidie mutabatur et tempore? postea praesertim quam tanta barbarorum pere-

1) In epistula praeposita opusculis eiusdem Maffei.
2) Inst. Praef.
3) Orig. I. 32.
4) Prol. lib. II. comm. ad Gal.

grinitas in imperium rom. infusa est, lingua autem generis quarti esse coepit quod Isidorus (1) mixtum appellat. Codici Vaticano priscus emendator, ut dixi, non defuit, qui vel praetermissa verba aut membra supplevit, vel menda plurima recte sustulit: idem tamen lectioni bonae aliquando deteriorem supposuit, et errores non abstulit sed sevit. In eo quoque non bene meritus est, quod antiquiorem scribendi rationem haud semel immutavit. Hae mutationes atque emendationes quia litteris minoribus festinatisque fiunt, aegre in codice leguntur, semperque mihi novum aliquid sub palimpsesti involucris lectitanti occurrebat: neque enim perfunctorie sed tota mente codices istiusmodi atque omni acie oculorum intueri necesse est.

Coniecturae de palimpsesti aetate.

XIV. Fieri non potest ut a palaeographia politici codicis edisserenda recedam, prius quam de eiusdem verisimili aetate quaestionem saltem attingam; tum quia id a plerisque editoribus in re simili factum video, tum quia eorum multorum cupiditati occurrendum est, qui me saepe sententiam rogaverunt. Si de prisci codicis aetate iudicare velis, illa in primis discretio adhibenda est, ut aliter coniecturam facias e litteris titulorum vel subscriptionum vel etiam brevium elogiorum, aliter ex ipsius contextus scriptura. Namque in titulis quidem brevibusque lemmatibus quadratam maximamque scripturam plurimi vulgo libri ab ultima fere antiquitate usque ad hodiernum diem prae se ferre solent. Quum enim rei naturam postulet, ut vel perspicuitatis vel honoris vel ornatus gratia hae litterae magna forma fiant, is semper mos in membranis non secus atque in lapidibus retentus fuit. Terentii codex Ambrosianus habet longas fabularum epigraphas quadratis magnisque litteris; ipse tamen textus minutus, inclinatus, properatusque est, prout in codicibus saeculi decimi conspici so-

1) Orig. IX. 1.

let. Alcuini quoddam opus in Vaticano codice minutis litteris rotundatisque scribitur; idque volumen ab ipsius Alcuini vix aetate distare videtur: prioris tamen duae paginae honoris causa quadratis litteris atque ita speciosis exaratae fuerunt, ut a Livianis Palatinis parum differant. Sic est illud capitalibus litteris carmen ad Carolum magnum bibliis urbani monasterii s. Callixti agglutinatum, quorum item bibliorum contextus exili rudique scripturae genere digestus est. Exceptis igitur titulis aut elogiis aut praefationibus; rursus excepto aliquo longe rarissimi luxus codice; ego sane me animadvertere memini, scripturam magnam, pulchram, quadratam, et romana quodammodo maiestate praeditam, post sextum aut certe septimum seculum vix comparere. Quin adeo sexto saeculo et consecutis proxime aetatibus dominari videtur illa in libris scriptura, quam Symmachi, synodi chalcedonensis, Sedulii, Hieronymi, Gregoriique specimina a me olim impressa docent. Bobiensium codicum, quorum spectabilem numerum in Ambrosiana bibliotheca, breviorem in Vaticana tractavi, scriptura saepius rotundior, inclinatior corruptiorque est, praeterquam in Sedulio, qui nunc est Taurini: quem tamen codicem monachi ipsi Bobienses haud scripserunt, si quidem saeculi sexti est (1). Extra Ambrosianam bibliothecam (cuius numquam sine dulci animi sensu recordor) multos ego Latinos insigni vetustate codices in Italia vidi. Nam, ut de ingenti Vaticanorum codicum copia brevitatis causa nunc sileam, Ambrosianae quidem Mediolanensium basilicae, tum et Modoëtiensis ecclesiae, tabularia pervetustos libros habent. Vercellis, praeter notissimum Evangeliorum χειμήλιον, antiquissimum et fere saeculi VI est Clementinarum recognitionum volumen: et quidem in eius Cathedralis archio plus ducenti sunt prisci codices, quos inter homiliarium Anglo-saxonicum, corpus legum barbararum, collectio canonum

1) Catalog. mss. taurin. t. II. p. 244.

insignis, Iustinus pervetus, et copiosum lexicon latinitatis. Neque caret palimpsestis archium Vercellense, quamquam ut puto re bona vacuis. Rem utilem fecisset vir cl. Gregorius si in nupera litteraturae Vercellensis historia catalogum nobis patriorum codicum exhibuisset: vix enim dubito quin aliquid opis litterarum incrementis ex illo nobili archio repetendum sit. Mitto veteres multarum urbium codices; ad eos mente propero quos paulo diligentius manu versavi Veronae in patria praeclari magistri mei, et summa mihi pietate colendi rmi P. Aloysii Fortis, a quo nunc Societas Iesu perpetua dignitate regitur. Ibi, praeter iuris civilis palimpsestos, quibus egregie litterati Germani nuper usi sunt, facem popularibus suis praeferente illustrissimo Niebuhrio, qui in tanta doctrinae, ingenii, atque artis criticae gloria versatur; ibi, inquam, rescriptos codices alios vidi his fere notis distinctos LI. LIII. LXXXI. LXXXIII. LXXXV. XCVII. CXXXIIII; quamquam scriptura supposita nihil prope novi habere videtur. In voluminibus non rescriptis vetustissima scriptura est codicis XXVI Augustini de civitate Dei, litteris similibus earum quibus Tullii interpres in Ambrosiano Vaticanoque codice scribitur. Utinam vero is codex mihi nunc ad manus fuisset, ut politica Tullii fragmenta ex eo potius quam e recentioribus Augustini exemplaribus compilarem! Equidem nova editio Augustiniani operis nobilissimi curanda est ad tanti codicis fidem: idque munus a Veronensi aliquo cive, Norissii, Blanchinii, Maffeii, Vallarsii et Balleriniorum aemulo, expectandum est. Unum adhuc memorabo palimpsestum XXXVIII, e quo vehementer opto suscitari fragmenta mathematici latini, litteris apprime pulchris et valde priscis exarata. Sane ex iis plagulis carie admodum terebratis excerpta quaedam mihi confeci: atque in his vocabulum deprehendo, quod Gesneri Forcellinique lexicis deest: cuius rei ut fidem faciam atque ut ad codicem curiosos antiquitatis invitem; pagina 336. b, col. 1. v. 23 legebam ad QUINQUIPLUM venict. Eadem vox occurrit etiam v. 7. Huius vero paginae rectae inscribitur titulus

lib. xv. Tum p. 341. a col. 2. v. 9—11 legebam: ac duo RECISAMENTA totius pyramidis. Vox autem recisamentum una hactenus niti videbatur Plinii auctoritate xxxiv. 11. Huic vero paginae superscribitur titulus lib. xiv; quamquam is liber videtur in eadem explicere, et alius incipere, ita ut verba praedicta in consequente libro sint. Nunc ut Verona Romam, atque ad meum propositum e longiore diverticulo redeam; inter codices a me observatos, Vaticanus de rep. perfectione quidem litterarum nonnullis cedit, magnitudine tamen et splendore prope princeps est. Ergo omnibus consideratis, quamquam res controversa est, atque id grande scripturae genus nulla fere aetate usurpari non potuit; mihi tamen paulo aegrius persuaserim, tam splendidum tamque luxuriosum Tullianae reip. codicem, post imperii Romani excidium, barbaris in Italia regnantibus, fuisse scriptum; et non potius extremis saltem Caesaribus rem Romanam adhuc tenentibus. Haec aio coniectans et ipse meae doctrinae diffidens: quis enim de re tam obscura sciscitantibus dicat credite me vobis folium recitare Sibyllae? aut more Pythagorico, quidquid responderit, rectum putari volet? Ceterum quod plerique sibi facile persuadent hunc et illum codicem ad quintum quartumve saeculum pertinere; seniorem antiquitatem valde negant; ego quidem nescio quo iure id faciant; nisi forte oppressi sunt opinionibus vulgi et illorum praeiudiciis, qui omnem criticen vel minima audacia everti clamitant. Porro in re antiquaria usus frequens praecepta magistrorum superat: qui autem pro vetis illis adhuc regulis pugnant, iam nullam prope habent arcem argumenti sui in quam tuto conscendant. Quid enim plerumque obstat, quominus tertii aut secundi saeculi haec scripta dicamus? num forma vel orthographia? atqui vix aliquid in his videmus, quod vetustis lapidibus aut Herculanii monumentis aut aliorum exemplorum copia non nitatur. Num ipsa per se incredibilis videtur tanta membranarum longaevitas, ut sit v. gr. aevi Augustei? verum enimvero si ab aetate

Constantiniana aut certe Theodosiana ad nos usque, quindecim fere seculis, vixisse aliquod schedae sine dubio creduntur, quis iure neget eas potuisse etiam viginti? Quid papyrus, nonne a Symmacho ep. IV. 34 facili senectute corrumpenda dicitur? tum in formulario apud Marinium (1) nonne membranae existimantur diutius quam papyri aetatem ferre? nihilominu Aegyptiae papyri canescunt annis innumerabilibus. Quas vero habemus in manibus membranas palimpsestorum, eae, si probe custodiantur, quum multae praesertim crassae sint et materiae satis vivacis, totidem et amplius post nostram aetatem saeculis duraturae videntur.

De fragmentis operis iampridem editis.

XV. Etsi operis de rep. amissi partem ampliorem Vaticanus codex nunc primum suppeditat; nihilominus praeclarae reliquiae apud varios auctores supererant, praesertim vero apud Macrobium, Lactantium, Augustinum et Nonium. Sed enim lectis, quae Sigonius aliique collegerunt, fragmentis magnam in his confusionem atque interpolationem esse cognovi. Itaque ad ipsos auctorum fontes confugiens, scripta illorum integra iteratis lectionibus peragravi. Quin adeo fines vulgo tritos saepenumero egressus, reliquias Tullii civiles toto paene litterarum orbe atque omnibus vestigiis indagavi. Quamquam ultro fateor nec ipsum me mihi haud raro placere, et latiorem atque asperiorem hunc esse campum, quam ut una opera primisque curis satis excoli possit. Quin adeo, ut in longo opere ac vario, complura sunt quae mihi a lectoribus ignosci pervelim: praesertim ubi magnitudo rei diuturniorem diligentiam desiderabat. Fragmenta edita, si quando in Vaticanum codicem incidunt, virgulis („) distinxi: cetera vero partim pura partim interpolata, quae propter codicis tot hiatus nonnisi auctorum veterum testimoniis

1) Papyr. diplom. LI.

nituntur, formis paulo minoribus exprimenda curavi. Igitur qui librum meum hac quoque in parte fragmentorum editorum cum prioribus collectionibus comparabit, primum quidem magna additamenta, saltem e Lactantio atque ex Augustino, comperiet; deinde ordinem, ut in re saepe incerta, saltem concinniorem; tum multorum errorum castigationem, partim veterum amanuensium qui falsos titulos librorum scripserunt, partim recentium eruditorum, qui iudiciis labantibus sedes fragmentorum conturbaverunt. Verba etiam multa persanata sunt vel codicum inspectione, vel aliis subsidiis criticis: quamquam tot, praesertim apud Nonium, vitiosissimas varietates quis demum amputabit? qui profecto grammaticus a vertice, ut aiunt, usque ad extremum unguem ulcus est. Postremo interpolationes novorum hominum eiectae sunt, quas ipse quidem auctores in scholiis plerumque esse iusserant, sed mox audacia typographorum cum genuino textu miscuerat. Equidem fateor me maiorem prope molestiam in conquirendis ordinandisque editis, quam ineditis, fragmentis exantlavisse; nequis harum rerum parum gnarus me ludibundum in editis et quasi in labore lepido versatum esse putet.

De notis editoris.

XVI. Dum codicem Vaticanum exscriberem, dum reliquias Tullii politicas unde unde conquirerem, paulo mihi copiosior ex hac ipsa mora seges scholiorum subnata est, quorum haec genera sunt. Primum scribo observationes, quae pertinent ad codicis varietates, ad eiusdem emendationem, ad grammaticam et ad palaeographiam: hasque omnes minutioribus plerumque typis textui substerno: unde licet cognoscere quantum latina orthographia in impressis libris a veterum codicum auctoritate recesserit; ut plane in multis ad iustiorem illum scribendi modum reverti necesse sit. Alterum genus observationum mearum versatur in coniecturis, circa lacunas videlicet explendas, nec non circa

partium dispositionem seriemque sermonis. Tertium genus historicarum notarum est et comparativarum cum aliis praesertim ipsius auctoris locis. Scio equidem quorumdam doctorum institutum atque iudicium, qui scholiis tantummodo grammaticalibus, quae ad lectionem constituendam adtinent, delectantur. Sed enim et illam classem historicorum scholiorum, quam in nobilibus editionibus summo adhuc cum fructu legimus, multo sapientius ac gloriosius a maioribus nostris frequentatam fuisse arbitror, quam ut eam iam negligi aut prae doctrinae confidentia expelli liceat. Utique Germani, apud quos haec studia cum primis vigent, utramque scholiorum speciem valde amplectuntur. Utor et alia observationum ratione, quam mihi mediocris auctorum lectio peperit, ut videlicet intento digito monstrem quos fontes Cicero in hoc opere pangendo gustaverit; vicissimque quinam auctores ex hoc labore Ciceronis profecerint. Politicorum denique scholiorum comitatus ab eiusmodi libro abesse vix poterat. Sed illi prorsus loci praeteriri nulli debuerunt, sive ipsius auctoris sive aliorum veterum, qui de hoc opere Tulliano loquuntur: nam vel eiusdem historiam tradunt, vel haud raro, si minus verba, at certe sententias continent. Itaque haec testimonia, quotquot hactenus reperiri potuerunt, libro praeposui; nisi forte quaedam eiusmodi erant, quae in ipsum potius textum spargenda viderentur (1).

1) Graecorum veterum ac Latinorum bibliothecam Politicam, quam mihi multa lectione confeceram, in calce huius praefationis scribere constitueram, ad eamque interdum in scholiis provoco: sed enim excrescente nimis libri mole, tum ne diutius publicam Ciceronis expectationem suspenderem, scriptum illud interim praetermittere visum est. Recentiorum autem politicorum bibliothecam minus aegre omitto, quod eam multi post Naudaeum scripserunt.

PROSOPOGRAPHIA
DIALOGORUM DE RE PUBLICA.

Dialogorum de rep. personae novem sunt, quinque scilicet senes, reliqui adulescentes. Inter senes est Scipio; Laelius Scipione natu maior; Laelii aequales Philus et Mummius (Cic. de am. XXVII.); Manilius item senex, quia de rep. III. 10 dicitur fuisse adulescens ante legem Voconiam, quae lata est anno urbis DLXXXV, quadragesimo ante hunc dialogum. Manilius a Cicerone parad. VI. dicitur vixisse patrum suorum memoria; secus vero Rutilium et Scaevolam vidit adulescens Cicero, ut infra dicam. Quatuor fuisse adulescentes ait ipse Cicero ad Att. IV. 16; idque apparet etiam e codice Vaticano. Sed age singulorum hominum paulo accuratiorem notitiam scribam.

SCIPIO.

P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus minor et Numantinus, L. Pauli Aemilii, qui de Perseo triumphavit, filius; adscitus in gentem Corneliam a Scipione Africani maioris filio. Magistros habuit Polybium, Panaetium ac Metrodorum. Latinis graecisque litteris eximie eruditus fuit. Quidquid autem scripti operis apud veteres dicitur esse Africani, id sine dubio tribuendum est minori; nam superioris Africani nullum extitisse scriptum docet Cicero de off. III. 1 (1). Fannius in annalibus, teste Tullio de or. II. 67, dixit Scipionem nostrum εἴρωνα, ob Socraticam dissimulantiam atque leporem. Anno urbis DCVIII Karthaginem delevit; tum

1) Africani tamen maioris epistula quadam ad Philippum regem utitur Polybius hist. X. 9.

anno DCXXI Numantiam. Consul bis fuit; censuram cum ·L· Mummio Achaico gessit; auguratu etiam potitus; legationem unam vel plures obivit ad inspicienda sociorum regna. Laudes eius innumerae in veterum scriptis leguntur. Obiit hiemali tempore, paucis post hanc, quae fingitur, disputationem diebus, anno aetatis LVI, non sine suspicione veneni aut signis elisarum faucium; scelere videlicet Gracchanarum partium, quibus ipse adversabatur. Laudatus est in funere duabus orationibus ·C· Laelii amicissimi sui, quarum alteram recitavit Tubero sororis filius, Cic. de or. II. 84; alteram frater Maximus Aemilianus, Cic. pro Mur. XXXVI, et interpr. ined. Vat. Obitum eius praecessit parelium quoddam; luctum publicum qui consecutus est, narrat Cicero pro Mil. VII. Scipionis nostri imagines memorat idem Cicero in somnio, nec non Iuvenalis VIII. 3, habuitque unam in lapide onychino Kyriacus Anconitanus (1). Sepulchrum eius, teste Acrone ad Hor. epod. X, in regione Vaticana fuit; pyramis nimirum ingens, quam Alexander Papa VI dirui iussit vel ut via recta fieret, vel ut molis Adrianae oppugnatio difficilior redderetur. Eius autem pyramidis adhuc incolumis imaginem Eugenius Papa IV in valvis aeneis basilicae Vaticanae exprimendam curaverat (2).

LAELIUS.

C. Laelius cognomento sapiens, Scipioni amore summo devinctus, quos Valerius VIII. 8. 1 par verae amicitiae clarissimum appellat. Hic est qui in Ciceronis dialogo de amicitia praecipuam personam gerit, deque Scipione nuper vita functo copiose miraque cum amoris significatione loquitur. Laelii consiliis perpetuis Scipio

1) Mehusius praef. ad Ambr. cam. p. LIII; tum ipse Ambrosius ep. VIII. 45.

2) Nardinius Rom. antiq. VII. 13. cum testibus vetustioribus ab eo citatis. Id sepulchrum, ut lego in quadam Alexandri VI vita, dicebatur *pyramis burgi*, quia scilicet in burgo Vaticano erat.

usus est. Neque tamen Laelius ipse res non gessit: nam et Viriathum bello fregit, et Scipioni Karthaginem oppugnanti legatus adfuit. Caelius Antipater Laelio (sapienti, ut puto; nam Caelius fuit aequalis Scaevolae auguris, Cic. Brut. XXVI) inscripsit belli Punici historiam. Augur fuit celeberrimus et orator. Idem fasces consulares tenuit anno urbis DCXIV.

PHILUS.

L. Furius Philus (aut Pilus) consulatum anno urbis DCXVIII administravit. Is est qui de Numantino foedere antiquando rogationem tulit, Mancinumque in Hispaniam reductum Numantinis dedidit. Phili fiduciam, qui consul suos inimicos in provinciam secum ire legatos iussit, miratur Valerius III. 7. 5. De eius eloquentia Cicero Brut. XXVIII: L. Furius perbene loqui putabatur litteratiusque quam ceteri. Astronomiae quoque studiosus cognoscitur e primo de rep. cap. XI. Hunc male quidam appellant Publium, quum sit Lucius.

MANILIUS.

Manilius ille, cui consuli (anni urbis DCV) in Africam se venisse tribunum militum ait Scipio in somnio, videtur plerisque apud Glandorpium idem vir qui M. Manilius iuris prudentia clarus: quam sententiam confirmari video dialogis de rep. in quibus Manilium et Scipionis familiarem et iuris consultum agnoscimus. Manilii scientia iuris et saepe a Tullio laudatur, et maxime a Pomponio tit. de or. iuris: P. Mutius et Brutus et Manilius fundaverunt ius civile. Mutius decem libellos reliquit, Brutus septem, Manilius tres: extant et volumina inscripta Manilii monumenta. In arte quaestuosissima constat eum fuisse abstinentem et pauperem. Cic. parad. VI.

MUMMIUS.

Sp. Mummius L. Mummii Achaici frater. Utrum Spurius legatus fratri apud Corinthum fuerit, an potius unus e decem, qui Corinthum in legationem iverunt, disputat Cicero ad Att. XIII. 5. 6. 30, memoratque eius versiculos quosdam facetos. Sane et comes Scipioni peregrinanti fuit. De eiusdem eloquentia mediocri et doctrina stoica Cic. Brut. XXV. Fuit commodis moribus, Scipionis, Laelii, Phili, ac Rutilii amicus, Cic. de or. II, 67, et de am. XIX. XXVII.

TUBERO.

Q. Aelius Tubero Aemilii Pauli nepos ex Aemilia sorore Africani. Fuit ab adulescentia Laelii amicus, Cic. de am. XXVII; seque a Ti. Gracchi remp. vexantis familiaritate seiunxit, Cic. de am. XI: quare et eius orationes in Gracchum memorantur, Cic. Brut. XXXI. Philosophiam plus aequo coluit, absurdeque ostentavit paupere apparatu in funere avunculi Africani; ob quam perversitatem praetura deiectus est, Cic. pro Mur. XXXVI. Ceteroqui Pomponius tit. de orig. iuris Tuberonem iuris consultum et stoicum, consulem appellat; Pighius autem retur fuisse consulem suffectum M. Porcio Catoni in ea dignitate demortuo an. DCXXXV (Varroniano VI.). Invisum cum sua secta stoica fuisse Tuberonem, severum, ac durum, aiunt Tacitus annal. XVI. 22, et Cic. Brut. XXXI. Dialecticum et iuris prudentem fuisse cognoscimus e Gellio I, 22; nulla eloquentia praeditum ex Cic. Brut. XXXI.

RUTILIUS.

P. Rutilius Rufus imberbi prope aetate interfuisse fingitur his dialogis de rep.; namque a Laelio de am. XXVII. admodum adulescens eodem anno appellatur: tum idem Ciceroni multo post nato retulisse dicitur hunc sermonem (1). Is arma contra Saturninum sumpsit (2).

1) De rep. I. 8. 11. 2) Cic. pro Rab. VII.

Consulatu potitus est anno urbis DCXLIX, post Scipionis obitum XXIV. Rutiliana quaedam constitutio de venditione citatur in iuris fragmentis Vaticanis, et a Caio (1). Rutilius armorum tractandorum meditationem militibus tradidit (2). Factione equitum Romanorum circumventus in iudicio est, licet innocentissimus; Romaque pulsus exulavit Smyrnae, ibique civitatis honore donatus consenuit in studiis litterarum: qua in urbe vivebat adhuc, dum Cicero adulescens Asiam peragraret. Eum dicit Velleius (3) non saeculi sui sed omnis aevi optimum: quare nec ipse in iudicio defendi se passus fuerat paulo ornatiore oratione (4); et in exilium eunti omnes Asiaticae provinciae legatos obviam miserant secessum eius opperientes: (5) denique revocante Sylla redire ab exilio noluit (6). Rutilii laus prope infinita est non solum apud Ciceronem, verum etiam apud alios auctores, praesertimque apud Senecam. Scripta eius fuerunt: orationes; libri de vita sua; historiarum libri in quibus erat, ut puto, bellum Numantinum, nisi potius fuit in vita ab eo scripta Scipionis, cuius fragmentum citat Isidorus (7).

SCAEVOLA.

Q. Mucius Scaevola augur, is est ad quem senem Cicero sumpta virili toga deductus fuit a patre: quo mortuo se ad pontificem Scaevolam contulit (8). Consul fuit anno urbis DCXXXVII. Huius filia nupsit L. Crasso oratori (9), ei scilicet qui primas partes in Tullianis de oratore libris tuetur. Quin ipse hic Scaevola disputat in eiusdem operis libro primo. Ab eodem Scaevola fingit

1) Inst. IV. 35.
2) Val. M. II. 3. 2.
3) Lib. II. 13.
4) Cic. de or. I. 53. 54. Brut. XXX.
5) Val. M. II. 10. 5.
6) Quintil. inst. XI. 1.
7) Lege de his Cic. Brut. XXX; Tacit. Agricol. initio; Athen. VI. 21. XII. 11; Vellei. II. 9; Gell. VII. 14; Appian. hisp. LXXXVIII; Plut. in Pomp. XXXVII; Suid. voc. Ῥουτίλιος; Charis. et Diomed. saepe; Isid. orig. XX. 11. 4.
8) De am. I.
9) De or. I. 7.

Cicero se audivisse Laelii sermonem de amicitia, uti a Rutilio Rufo de rep. Prudentia iuris maxime inclaruit (1), deque eo libros edidit (2); quare et Caius libros quosdam proprios memorat (3) quos dicit ex ·Q· Mucio factos. Pila etiam et alea optime lusit (4): hinc Scaevola dicitur a Cicerone (5) iocularis senex; eiusque memoriam in alea miratur Quintilianus (6).

FANNIUS.

„·C· Fannius (inquit Cicero Brut. XXVI.) ·C· Laelii „gener et moribus et ipso genere dicendi durior. Is „soceri instituto, quem quia cooptatus in augurum col„legium non erat, non admodum diligebat, praesertim „cum ille ·Q· Scaevolam sibi minorem natu generum „praetulisset: cui tamen Laelius se excusans, non genero „minori dixit se illud, sed maiori filiae detulisse. Is „tamen instituto Laelii Panaetium audiverat. Eius omnis „in dicendo facultas ex historia ipsius non ineleganter „scripta perspici potest, quae neque nimis est infans „neque perfecte diserta". Eiusdem historiae non semel alibi meminit Cicero: cuius epitomen fecerat Brutus, ut ait idem Cic. ad Att. XII. 5; quamquam hoc loco Cicero ait negatum fuisse ab Attico, Fannium historicum eundem fuisse ac Laelii generum. Ea in historia narraverat inter cetera Fannius se comitem fuisse Tib. Graccho moenia Carthaginis primo conscendenti (7). Locum ex oratione quadam ·C· Fannii in Gracchum aliquando nos edemus. Athenaeus VI. 21 ait lege Fannia Scaevolam, Tuberonem, et Rufum, se adstrinxisse, qua sumptus domestici minuebantur. Est tamen alius Fan-

1) Cic. Brut. XXVI; de or. I. 41. 48; Vellei. II. 9.
2) Gell. VII. 15; Pompon. tit. de orig. iuris.
3) Inst. I. 2. ff. 116.
4) Cic. de or. I. 50; Val. M. VIII. 8. 2.
5) Ad Att. IV, 16.
6) Inst. I. 2.
7) Plutarch. in Tib. Graccho cap. IV.

nius eius legis auctor, quae scilicet lata est anno urbis DLXXXVIII, teste Gellio apud Macrobium (1). Fannium non interfuisse disputationi, quae habita est secundo die, docuimus in praefatione cap. III. Quanam tamen probabili cum causa Fannium a dialogo reliquo submovere potuerit Cicero, perobscurum est. Immo in reliquiis de rep. Vaticanis Fannius et Scaevola numquam loquuntur, licet disputationi intersint. Neque tamen idcirco puto eos fuisse κωφὰ πρόσωπα, cuiusmodi se noluit esse Cicero in dialogo academicorum (2): igitur in lacunis eorum sermonem demersum credo; praesertim quum apud Servium ad Aen. VI. 877 testimonium evidens sit, Fannium versatum esse in dialogo, qui utrum de rep. fuerit, commodius a me disputabitur in fragmentis incertorum de rep. librorum.

TESTIMONIA VETERA
OPERIS TULLIANI DE REP.

1. Ego me in Cumano et Pompeiano, praeter quam quod sine te, ceterum satis commode oblectabam, et eram in iisdem locis usque ad kal. Iunias futurus. Scribebam illa, quae dixeram, πολιτικα; spissum sane opus et operosum. Sed si ex sententia successerit, bene erit opera posita; sin minus, in illud ipsum mare deiiciemus, quod scribentes spectamus. Cicero ad Q. fr. II. 14.

2. Quod quaeris quid in illis libris egerim, quos cum essem in Cumano scribere institui, non cessavi, neque cesso: sed saepe iam scribendi totum consilium rationemque mutavi. Nam iam duobus factis libris, in quibus novendialibus iis feriis, quae fuerunt Tuditano

---

1) Sat. II. 13. 2) Ad Att. XIII. 19.

et Aquilio consulibus, sermo est a me institutus Africani paulo ante mortem, et Laelii, Phili, Manilii, Q. Tuberonis, et Laelii generorum Fannii et Scaevolae. Sermo autem in novem et dies et libros distributus de optimo statu civitatis et de optimo cive. Sane texebatur opus luculenter, hominumque dignitas aliquantum orationi ponderis adferebat. Hi libri cum in Tusculano mihi legerentur, audiente Sallustio (1), admonitus sum ab illo, multo maiore auctoritate illis de rebus dici posse, si ipse loquerer de re publica, praesertim cum essem non Heraclides Ponticus, sed consularis, et is qui in maximis versatus in re publica rebus essem: quae tam antiquis hominibus attribuerim, ea visum iri ficta esse. Oratorum sermonem in illis nostris libris, quod esset de ratione dicendi, belle a me removisse: ad eos tamen retulisse, quos ipse vidissem. Aristotelem denique quae de re publica et praestante viro scribat, ipsum loqui. Commovit me, et eo magis, quod maximos motus nostrae civitatis attingere non poteram, quod erant inferiores, quam illorum aetas, qui loquebantur. Ego autem id ipsum tum eram secutus, ne in nostra tempora incurrens, offenderem quempiam. Nunc et id vitabo, et loquar ipse tecum, et tamen illa quae institueram ad te, si Romam venero, mittam. Puto enim te existimaturum, a me libros illos non sine aliquo meo stomacho esse relictos. Ad Q. fr. III. 5.

3. Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem locum, si modo erit locus. Sed nosti genus dialogorum meorum; ut in oratoriis quos tu in caelum fers, non potuit mentio fieri cuiusquam ab iis, qui disputant, nisi eius qui illis notus aut auditus esset. Hanc ego de rep. quam institui disputationem, in Africani personam et Phili, et Laelii, et Manilii contuli:

1) *Intellige non Crispum sed Cn. vel P. Sallustium qui familiares Ciceroni fuerunt. Cic. ad fam.* XIV. 11, *ad Att.* I. 3. 11. XI. 11. 17.

adiunxi adulescentes ·Q· Tuberonem, ·P· Rutilium, duo Laelii generos Scaevolam et Fannium. Itaque cogitabam, quoniam in singulis libris utor prooemiis, ut Ἀριστοτέλης in iis quos ἐξωτερικοὺς (1) vocat, aliquid efficere ut non sine causa istum appellarem; id quod intelligo tibi placere. Utinam modo conata efficere possim! rem enim, quod te non fugit, magnam complexus sum, et gravem et plurimi otii, quo ego maxime egeo. Ad Att. IV. 16.

4. Tuas omni de rei publicae statu litteras expecto, πολιτικώτερον quidem scriptas; quoniam meos cum Thallumeto nostro pervolutas libros. Ad Att. V. 12.

5. Irascatur qui volet, patiar; τὸ γὰρ εὖ μὲτ' ἐμοῦ (2): praesertim cum sex libris, tamquam praedibus, me ipsum obstrinxerim, quos tibi tam valde probari gaudeo. E quibus unum ἱστορικὸν requiris de Cn. Flavio Cn. filio. Ille vero ante x viros non fuit, quippe qui aedilis curulis fuerit, qui magistratus multis annis post x viros institutus est. Quid ergo profecit, quod protulit fastos? Occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis. Nec vero pauci sunt auctores ·Cn· Flavium scribam fastos protulisse, actionesque composuisse, ne me hoc vel potius Africanum, is enim loquitur, commentum putes (3). Ad Att. VI. 1.

6. Et ego audebo legere umquam aut attingere

---

1) *Hos commemorat ipse Aristoteles reip.* III. 6., *in iisque de variis imperii modis disseruisse se ait. Vide eundem* VII. 1. *Τὸ ἐξωτερικὸν definitur a Cic. de fin.* V. 5 populariter scriptum; *a Gellio autem* XX. 5., quod ad rhetoricas meditationes, facultatem argutiarum, civiliumque rerum notitiam conducit.

2) *Scripserat prius in epistula Cicero de sua aequitate dicundi iuris in provincia.*

3) *Paulo post tamen in eadem epistula videtur fateri Cicero suam quandam ἀνιστορησίαν, eo quod communi sententiae adhaerere voluisset.*

eos libros, quos tu dilaudas, si tale quid fecero (1)? Ad Att. VI. 2.

7. Reliqua plena adhuc et laudis et gratiae, digna iis libris, quos dilaudas; conservatae civitates, cumulate publicanis satisfactum, offensus contumelia nemo etc. Ad Att. VI. 3.

8. Etsi non impediebant mei certe libri: non enim ista largitio fuit in cives, sed in hospites liberalitas. Ad Att. VI. 6.

9. Quod si ista nobis cogitatio de triumpho iniecta non esset, quam tu quoque adprobas, nae tu haud multum requireres illum virum, qui in sexto (2) informatus est. Quid enim tibi faciam, qui illos libros devorasti? Ad Att. VII. 3.

10. Ego interea admonitu tuo perfeci sane argutulos libros ad Varronem: sed tamen expecto quid ad ea, quae scripsi ad te: primum, qui intellexeris eum desiderare a me, cum ipse homo πολυγραφώτατος numquam me lacessisset: deinde quem ζηλοτυπεῖν, nisi forte Brutum: quem si non ζηλοτυπεῖ, multo Hortensium minus, aut eos qui de rep. loquuntur. Ad Att. XIII. 18.

11. Si Cottam et Varronem fecissem inter se disputantes, ut a te proximis litteris admoneor, meum κωφὸν πρόσωπον esset. Hoc in antiquis personis suaviter fit, ut et Heraclides in multis, et nos in sex de rep. libris fecimus. Ad Att. XIII. 19.

12. Velim domum ad te scribas, ut mihi tui libri pateant, non secus ac si ipse adesses, cum ceteri, tum Varronis. Est enim mihi utendum quibusdam rebus ex iis libris ad eos quos in manibus habeo (3); quos ut spero tibi valde probabo. Ad Att. IV. 14.

---

1) *Nempe contra aequitatem.*

2) *Si respicias Cic. ad Att.* VIII. 11. *seu apud nos de rep.* V. 6. *videbitur scribendum* quinto *pro* sexto: *quamquam etiam de rep.* VI. 1. *sermo est adhuc de rectore reip. Codices autem collationis Lagomarsinii, quam inspexi, constanter retinent* sexto.

3) *Scripta est haec epistula anno eodem, quo libros politicos componebat Cicero.*

13. Tui politici libri omnibus vigent. Laelius apud Cic. ad fam. VIII. 1.

14. Non deesse (nos) siquis adhibere volet, non modo ut architectos, verum etiam ut fabros, ad aedificandam remp., et potius libenter accurrere: sin nemo utetur opera, tamen et scribere et legere πολιτειας; et si minus in curia atque in foro, at in litteris et libris, ut doctissimi veteres fecerunt iuvare (1) remp. et de moribus ac legibus quaerere. Cic. ad fam. IX. 2.

15. A te peto, inquit Pomponius, ut scribas aliquid: iampridem enim conticuerunt tuae litterae. Nam ut illos de rep. libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus, eisque nosmetipsi ad veterum annalium memoriam comprehendendam impulsi atque incensi sumus. Cic. Brut. V.

16. Sed si, qualis sit animus ipse animus nesciet; dic, quaeso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis, quae a Socrate est in Phaedro explicata (2), a me autem posita est in sexto libro de re publica (3). Tusc. I. 22.

17. Cum a primo urbis ortu regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, caerimoniae, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris divinitus esset constituta, tum progressio admirabilis, incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio rep. liberata. Nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque maiorum, et disciplina ac temperatione civitatis loquamur: aliis haec locis satis acurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos de rep. scripsimus. Tusc. IV. 1.

18. Atque his libris annumerandi sunt sex de rep. quos tunc scripsimus, cum gubernacula reip. tenebamus: magnus locus, philosophiaeque proprius, a Platone,

---

1) *Edd.* navare *mendose.*
2) *Laudat hanc sententiam Platonis etiam Lactantius inst.* VII. 8.
3) *Nempe in somnio.*

Aristotele, Theophrasto, totaque peripateticorum familia tractatus uberrime (1). De divin. II. 1.

19. Quoniam scriptum est a te de optimo reip. statu, consequens esse videtur, ut scribas tu idem de legibus. Sic enim fecisse video Platonem illum tuum (2). De legibus I. 5.

20. Quoniam igitur eius reip., quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis et servandus status; omnesque leges accommodandae ad illud civitatis genus, serendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda; repetam stirpem iuris a natura. De leg. I. 6.

21. Hominem natura non solum celeritate mentis ornavit sed etiam sensus, tamquam satellites attribuit ac nuntios: et rerum plurimarum obscuras et necessarias intellegentias enudavit, quasi fundamenta quaedam scientiae: figuramque corporis habilem et aptam ingenio humano dedit. Nam cum ceteras animantes abiecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad caelique quasi cognationis domiciliique pristini conspectum excitavit: tum speciem ita formavit oris, ut in ea penitus reconditos mores effingeret. Nam et oculi nimis arguti, quemadmodum animo adfecti simus, loquuntur: et is qui appellatur vultus, qui nullo in animante esse, praeter hominem, potest, indicat mores: cuius vim Graeci norunt, nomen omnino non habent. Omitto opportunitates habilitatesque reliqui corporis, moderationem vocis, orationis vim, quae conciliatrix est humanae maxime societatis. Neque enim omnia sunt huius disputationis, ac temporis: et hunc locum satis, ut mihi videtur, in iis libris quos legistis, expressit Scipio. De leg. I. 9.

22. An censes, cum in illis de rep. libris persuadere videatur Africanus, omnium rerump. nostram veterem illam fuisse optimam, non necesse esse optimae reip. leges dare consentaneas? A. Immo prorsus ita censeo M. Ergo adeo expectate leges, quae genus illud optimum reip. contineant. De leg. II. 10.

1) *Confer de fin.* IV. 2. 3. 2) *Confer de rep.* IV. 4.

23. Quoniam leges damus liberis populis, quaeque de optima rep. sentiremus, in sex libris ante diximus, accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus, civitatis statum. De leg. III. 2.

24. Ut cupiditatibus principum et vitiis infici solet tota civitas, sic emendari et corrigi continentia etc. Quo perniciosius de re publica merentur vitiosi principes, quod non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in civitatem: neque solum obsunt, quod ipsi corrumpuntur, sed etiam quod currumpunt, plusque exemplo quam peccato nocent. Atque haec lex dilatata in ordinem cunctum, coangustari etiam potest: pauci enim, atque admodum pauci, honore et gloria amplificati vel corrumpere mores civitatis vel corrigere possunt. Sed haec et nunc satis, et in illis libris tractata sunt diligentius (1). De leg. III. 13. 14.

25. Non quid hoc populo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto. Nam Cassiae legis (de populi iudicio) culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur M. Vos demum, ut video, legem antiquastis sine tabella. Sed ego, etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen libertatem istam largior populo, ut et auctoritate valeant, et utantur bonis. Sic enim a me recitata lex est de suffragiis: Optimatibus nota, plebi libera sunto. De leg. III. 16. 17.

26. Sed de hoc genere toto (de liberalitate) in iis libris, quos de rep. scripsi, diligenter est disputatum. De officiis II. 17.

27. Scipio, quasi praesagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum et Philus et Manilius adessent, et alii plures, tuque etiam Scaevola mecum venisses, triduum disseruit de rep.; cuius disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quae se in quiete per visum (2) ex Africane audisse dicebat. De amicitia IV.

1) *In quinto scilicet atque sexto.*

2) *Macrobius ad somn.* I. 3 *observat, Ciceronem quoties eiusmodi rem appellare opus fuit, semper usum esse nomine* visum.

28. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de rep. disputatum, affuisses (1): qualis tum patronus iustitiae fuit (2) contra accuratam orationem Phili! De amic. VII.

29. Cum Ciceronis libros de re publica prehendit hinc philologus aliquis, hinc grammaticus, hinc philosophiae deditus; alius alio curam suam mittit. Philosophus admiratur, contra iustitiam dici tam multa potuisse. Cum ad hanc eandem lectionem philologus accessit, hoc subnotat, duos romanos reges esse, quorum alter patrem non habet, alter matrem. Nam de Servii matre dubitatur; Anci pater nullus, Numae nepos dicitur. Praeterea notat, eum quem nos dictatorem dicimus, et in historiis ita nominari legimus, apud antiquos magistrum populi vocatum (3): hodieque id extat in auguralibus libris; et testimonium est, quod qui ab illo nominatur, magister equitum est. Aeque notat, Romulum perisse solis defectione (4). Provocationem ad populum etiam a regibus fuisse: id ita in pontificalibus libris aliqui putant (5), et Fenestella. Eosdem libros cum grammaticus explicuit, primum reapse (6) dicia Cicerone, id est re ipsa, in commentarium refert; nec minus sepse, id est se ipse (7). Deinde transit ad ea quae consuetudo saeculi mutavit, tamquam quod ait Cicero: — quoniam sumus ab ipsa calce, eius interpellatione revocati —: hanc quam nunc in circo cretam vocamus, calcem antiqui dicebant. Deinde Ennianos colligit versus, et in primis illos de Africano scriptos:

1) *Hac de re diximus in praefatione.*
2) *Laelius.*
3) *De rep.* I. 40.
4) *De rep.* II. 10 *et in somnio.*
5) *De rep.* II. 31.
6) *De rep.* I. 2. II. 39. *Ergo frustra critici apud Forcellinum in hac voce nituntur legere* re ipsa *pro* reapse *in aliis Tullii locis tribus.*
7) *Immo* se ipsa *valet apud Cic. de rep.* III. 8: *quamquam ibi emendator male fecit* se ipse, *in quo damnabilior est ipso Seneca qui generatim loquitur.*

— Cui nemo civis neque hostis
Quivit pro factis reddere operae pretium.

Ex eo se ait intelligere, apud antiquos non tantum auxilium significasse operam, sed opera Ait enim, neminem potuisse Scipioni neque civem neque hostem reddere operae pretium. Felicem deinde se putat, quod invenerit unde visum sit Virgilio dicere (1):

Quem super ingens — dorta tonat caeli.

Ennium hoc ait Homero (2) surripuisse; Ennio Virgilium. Est enim apud Ciceronem in his ipsis de rep. hoc epigramma:

Si fas endo plagas caelestum escendere cuiquam;
Mi soli caeli maxima porta patet. Seneca epist. CVIII.

30. Lactantius inst. I. 18 eosdem versus recitat, nisi quod pro endo mendose scribit caedendo, in quam lectionem commentatur sic: scilicet quia magnam partem generis humani extinxit ac perdidit etc. Cui vanitati et Cicero assensit. — Est vero, inquit, Africane; nam et Herculi eadem ipsa porta patuit.

31. Utitur illa reiectione et M. Tullius extra omnem ingenii aleam positus (3), et, quod miremur, per advocatum defenditur (4). Nec doctissimis: Manium Persium haec legere nolo, Iunium Congum volo. Quod si hoc Lucilius, qui primus condidit stili nasum, dicendum sibi putavit; si Cicero mutuandum, praesertim cum de rep. scriberet (5). Plinius H. N. praef.

---

1) *G.* III. 261.
2) *Iliad.* Θ 393.
3) *Apud Macrobium sat.* I. 24. *Cicero* conviciis impenetrabilis.
4) *Nempe per Lucilii auctoritatem.*
5) *Pleniorum hunc locum dat Cicero de orat.* II. 6: C. Lucilius dicere solebat, ea quae scriberet, neque ab indoctissimis neque a doctissimis legi velle, quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse quam ipse de se *etc. Iursus haec habet Cicero de fin.* I. 3. *Hinc facile suppleas, quae nimis abrupta citat Plinius e libris de rep.*

32. Non Ciceroniana simplicitate, qui in libris de rep. Platonis se comitem profitetur. Plinius ibidem.

33. Inter Platonis et Ciceronis libros, quos de re publica utrumque constituisse constat, hoc interesse prima fronte perspeximus, quod ille rem publicam ordinavit, hic retulit; alter qualis esse deberet, alter qualis esset a maioribus instituta disseruit. Macrobius ad somn. I. 1.

34. Laelii, Scipiones amplissimis de rebus, quoad romanae litterae erunt, in veterum libris disputabunt. Macrobius saturn. I. 1.

35. Latina quum legeret (Alexander Severus imp.) non alia magis legebat quam de officiis Ciceronis et de rep. Lampridius in Alex. Sev. cap. XXIX.

36. Laudatur in Platone, quod in politia sua posuit, eum qui contra iustitiam disputandi partes recepisset, postulare veniam dictorum quae non probaret, et veri inveniendi atque examinandae disputationis gratia, illam sibi impositam personam dicere. Quod eousque Tullius probavit, ut ipse in libris, quos scripsit de rep., in eam sententiam dicendum putaverit (1) S. Ambrosius de officiis I. 12. ff. 43.

---

1) *Confer de rep.* III. 5. *Neque enim Ambrosius Augustinum C. D.* II. 21. *exscribere potuit, quandoquidem Ambrosianum opus Augustiniano plus viginti annis antiquius est praeterea Ambrosius haud semel in eodem opere Tullianis de rep. locis utitur; nempe de off.* I. 24. ff. 115. *ait Ambrosius;* iustitia suum cuique tribuit, utilitatem propriam negligit, ut communem aequitatem custodiat; *quae videntur sumi e Tullio de rep.* III. 7. *Tum de off.* I. 28 ff. 136. *ait:* „magnus iustitiae splendor, quae aliis nata potius quam sibi, „excelsitatem tenet *etc.*“ *quae sunt de rep.* III. 6. *Rursus de off.* I. 28. ff. 137: dum augere opes, aggregare pecunias, occupare terras possessionibus cupimus, praestare divitiis; iustitiae formam exuimus. *Nonne et haec sunt de rep.* III. 12? *Insuper de off.* II. 9. ff. 49: est individuum sapientiae atque iustitiae contuberniuu. *Atque Cicero de rep.* III. 8. *iustitiam in divino solio non longe a sapientia collocat. Insuper de off. II.* 14. *ff.* 67: haec plena laudis et digna primario viro, non communem cum Tyriis negotiatoribus habere turpis lucri cupidinem. *His nimirum similia extant in tertii*

37. An Publium Scipionem in sexto de rep. de impari numero proferam disputantem? S. Hieronymus epist. XLVIII. 19.

38. Chalcenterus Didymus multiplicis scientiae scriptis memorabilis, qui in illis sex libris ubi nonnumquam imperfecte Tullium (1) reprehendit, sillographos imitatus scriptores maledicos, iudicio doctarum aurium incusatur, ut immania frementem leonem putredulis vocibus canus catulus longius circumlatrans. Ammianus Marc. XXII. 16.

39. *Τράγκυλλος ὁ Σουητόνιος χρηματίσας γραμματικὸς ῥωμαῖος ἔγραψε περὶ τῆς Κικέρωνος πολιτείας ἀντιλέγει δὲ τῷ Διδύμῳ.* Suidas voc. *Τράγκυλλος.*

40. *Παράθεσις τῆς κατὰ Πλάτωνα καὶ Κικέρωνα πολιτείας.* Anonymus vaticanus *περὶ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης λογ. ε κεφ. ι.*

41. Scripserunt de re publica, etsi diverso modo, Cicero et Plato; cum alter qualis esse debeat disseruerit, alter qualis fuerit a maioribus instituta. Hanc tamen uterque et institutae et instituendae praescripsit formulam, ut vita civilis naturam imitetur(2), quam optimam vivendi ducem saepissime nominamus. Iohannes Saresberiensis policr. VI. 21.

---

de rep. libri fragmentis incertae sedis. Tum quae dicit ibidem Ambrosius: decet omnes censura frugalitatis continentiae auctoritas, et maxime eum qui honore praestet, ne praeeminentem virum thesauri possideant sui, et pecuniis serviat qui praeest liberis: *haec quoque e quarto de rep. hauriri videntur. Denique de off.* II. 19. ff. 95: claret ergo quoniam et aequitas imperia confirmet, et iniustitia dissolvat, quae ne unam quidem privatam potest regere familiam. *Atqui in his quoque Ambrosius ad Tullium respicit de rep.* II. 43 *et ad tertii libri disputationem. Hactenus mihi Ambrosium consideravisse placet: alii alia in eo fortasse notabunt. Profecto quum Ambrosius politico Ciceronis opere toties utatur, ego quidem iure suspicatus sum ad Cic. de rep.* III. p. 273. *not. a. Ambrosium a Tullio alium quoque, de quo ibi sermo est, luculentissimum locum sibi vindicavisse.*

1) *Scilicet de rep. teste Suida.* 2) *Confer de rep.* I. 36. II. 39.

COLLATIO

Paginarum nostrae editionis cum paginis editionis Maii.

Edit. nostr.	Edit. Maii.	Edit. nostr.	Edit. Maii.
Pag. 3	Pag. 1— 3	Pag. 34	Pag. 93— 96
— 4	— 3— 8	— 35	— 96— 99
— 5	— 8—11	— 36	— 99—101
— 6	— 11—15	— 37	— 101—104.
— 7	— 15—18	— 38	— 104—106
— 8	— 19—22	— 39	— 106—108
— 9	— 22—24	— 40	— 108—111
— 10	— 24—29	— 41	— 111—113
— 11	— 29—33	— 42	— 113—115
— 12	— 33—35	— 43	— 115—118
— 13	— 35—38	— 44	— 118—119
— 14	— 38—42	— 45	— ——— —
— 15	— 42—44	— 46	— 121—122
— 16	— 44—47	— 47	— 122—124
— 17	— 47—49	— 48	— 125—128
— 18	— 49—52	— 49	— 128—131
— 19	— 52—54	— 50	— 131—133
— 20	— 55—57	— 51	— 133—138
— 21	— 57—61	— 52	— 138—142
— 22	— 61—64	— 53	— 142—146
— 23	— 64—67	— 54	— 147—149
— 24	— 67—70	— 55	— 150—152
— 25	— 71—74	— 56	— 152—155
— 26	— 74—77	— 57	— 155—158
— 27	— 77—78	— 58	— 159—161
— 28	— 79—81	— 59	— 162—165
— 29	— 83—83	— 60	— 165—168
— 30	— 86—86	— 61	— 168—172
— 31	— 89—89	— 62	— 172—173
— 32	— 82—91	— 63	— 173—175
— 33	— 91—93	— 64	— 176—971

Edit. nostr.	Edit. Maii.	Edit. nostr.	Edit. Maii.
Pag. 65	Pag. 179—181	Pag. 100	Pag. 153—255
— 66	— 181—184	— 101	— 255—256
— 67	— 185—187	— 102	— 257—258
— 68	— 187—189	— 103	— 268—269
— 69	— 190—193	— 104	— 270 —
— 70	— 193—196	— 105	— 276 —
— 71	— 196—199	— 106	— 276—280
— 72	— 199—203	— 107	— 273—275
— 73	— 203—205	— 108	— 280—283
— 74	— 205—206	— 109	— 283—286
— 75	— 207—211	— 110	— 289—291
— 76	— 211—212	— 111	— 291—292
— 77	— — —	— 112	— 292—293
— 78	— — —	— 113	— — —
— 79	— 218—219	— 114	— 297—298
— 80	— 219—221	— 115	— 298—300
— 81	— 221—224	— 116	— 295—297
— 82	— 224—226	— 117	— 301—302
— 83	— 230—233	— 118	— 302—303
— 84	— 233—236	— 119	— 307 —
— 85	— 237—238	— 120	— 307—308
— 86	— 239—240	— 121	— 309—311
— 87	— 241—242	— 122	— 311—313
— 88	— 243—245	— 123	— 313—315
— 89	— 245—246	— 124	— 315—317
— 90	— 258—260	— 125	— 317—318
— 91	— 261—263	— 126	— 318—320
— 92	— 263—265	— 127	— 320—321
— 93	— 265—267	— 128	— 321—323
— 94	— 213 —	— 129	— 323—324
— 95	— 217 et 227	— 130	— 324—325
— 96	— 228 —	— 131	— 325—326
— 97	— 247 —	— 132	— 326—327
— 98	— 248—251	— 133	— 327—328
— 99	— 252—253	— 134	— 329.

M. TULLII CICERONIS

DE RE PUBLICA.

Liber I.

ARGUMENTUM.

Complexus est Cicero totam rerum civilium scientiam duobus operibus, in quorum altero, quod *De re publica* inscribitur de optimo rei publicae statu, in altero, quod *De Legibus* est, quaerit, quaenam leges ad optimum illum rei publicae statum sint accommodatissimae. Atque eorum sex librorum, qui sunt *De re publica*, ea est descriptio, ut in primo disputetur de optimo civitatis genere; in altero de Romanorum re publica proxime ad hoc praestantissimum genus accedente; in tertio de institia; in quarto de civium moribus et de universae civitatis disciplina; in quinto et sexto de moribus magistratuum et principum in re publica administranda virorum. Neque vero in his libris, quos 700 U. C. quarto et quinquagesimo aetatis anno Ciceronem conscripsisse scimus, ipse docentis personam induit, sed Platonem aemulatus eo artificio utitur, ut enarret nobis disputationem a gravissimis viris et maxime florente re publica habitam, atque a Rutilio Rufo, qui disputationi interfuisset, sibi adulescentulo traditam. Sunt autem dialogi personae: P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus minor, qui primas partes agit, C. Laelius, L. Furius Philus, M. Manilius, Sp. Mummius, atque hi quidem fere senes; deinde adolescentes Q. Aelius Tubero Scipionis ex Aemilia sorore nepos, P. Rutilius Rufus, et duo Laelii generi Q. Mucius Scaevola augur, et C. Fannius. Qui cum, ut Cicero comminiscitur, apud Scipionem feriis latinis anno 625 U. C. convenissent, tribus continuis diebus collocuti sunt, ita ut binis libris quae quoque die disputata sint comprehendantur, additis

libro I. III, V. a scriptore proœmiis. In primo igitur libro post proœmium, quo Cicero suam ipsius personam sustinens demonstrat, praestantius esse rem publicam gerere quam esse otiosum (cap. 1—7.), ad huius disputationis a Rutilio Rufo sibi expositae mentionem defertur (c. 8.) deinceps enarrandae. Iam nobis ob oculos ponuntur Tubero primum, deinde reliqui Scipionis familiares latinis feriis mane ad eundem ventitantes, qui dum primum de duobus solibus tunc visis confabulantur, mox omnino de naturae investigandae studiis disserunt, quae quidem a Scipione et Laelio rationi civili posthabenda esse iudicantur (c. 9—17.). Inde occasio nascitur Laelio rogandi Scipionem, ut de optimo icvitatis statu exponat (c. 18.), qui ubi, reliquis quoque amicis adnitentibus, se iis satisfacturum esse ostendit, primum quaedam promit, unde appareat, qua ratione hanc quaestionem tractaturus sit (c. 22 et 23.). Quo facto tractationem ipsam orditur a definienda re publica, et iudicandis rerum publicarum ortu et causis (c. 24.). Adumbrat deinde tria rerum publicarum genera probabilia, id est, imperium regum, optimatum, populare, atque totidem illis tribus contraria genera perniciosa; indeque colligit quartum genus e tribus illis primis conflatum optimum esse et fere solum probandum (c. 25—29.). Rogante Laelio, ut tria illa genera etsi non omnino probanda accuratius tamen describat, suumque de iis iudicium inter se comparatis ferat (c. 30.), denuo hunc locum tractandum repetit ita, ut primum status popularis quasi causam agat (c. 31—33.), deinde optimatium (c. 34.), postremo regni, quod quidem inter tria genera singula longe praeferendum esse, uberius demonstrat (c. 35—41.), et qua ratione in duo reliquos civitatum status converti soleat docet (c. 42—44.). Ex quibus omnibus denuo colligit, quod iam antea significavit, mixtum ex his tribus generibus singulis et modice temperatum genus longe esse praestantissimum (c. 45.); cui nunc addit, rem publicam populi, ut in qua hoc ipsum genus e tribus conflatum maxime cernatur, omnibus omnium populorum rebus publicis ob eam ipsam causam esse anteponendam (c. 46 et 47.).

M. TULLII CICERONIS

DE RE PUBLICA.

Liber I.

I . . . . . impetu liberavissent, nec C. Duellius, Aulus Atilius, L. Metellus terrore Carthaginis; non duo Scipiones oriens incendium belli Punici secundi sanguine suo restinxissent, nec id excitatum maioribus copiis aut Quintus Maximus enervavisset, aut M. Marcellus contudisset, aut a portis huius urbis avulsum P. Africanus compulisset intra hostium moenia. M. vero Catoni, homini ignoto et novo, quo omnes, qui iisdem rebus studemus, quasi exemplari ad industriam virtutemque ducimur, certe licuit Tusculi se in otio delectare, salubri et propinquo loco. Sed homo demens, ut isti putant, cum cogeret eum necessitas nulla, in his undis et tempestatibus ad summam senectutem maluit iactari, quam in illa tranquillitate, atque otio iucundissime vivere. Omitto innumerabiles viros, quorum singuli saluti huic civitati fuerunt; et qui sunt *) procul ab aetatis huius memoria, commemorare eos desino, ne quis se, aut

*) Ita Cod. Vat. Addidit Maius *haud*, in Emendatt. tamen retractavit. Receperunt negationem Schütz. et Lehner. Coniicit F. C. Wolffius: *ne quis esse suorum aliquem praetermissum queratur.*

suorum aliquem, praetermissum queratur. Unum hoc definio, tantam esse necessitatem virtutis generi hominum a natura, tantumque amorem ad communem salutem defendendam datum, ut ea vis omnia blandimenta voluptatis otiique vicerit.

II. Nec vero habere virtutem satis est, quasi artem aliquam, nisi utare; etsi ars quidem, cum ea non utare, scientiâ tamen ipsâ teneri potest. Virtus in usu sui tota posita est; usus autem eius est maximus civitatis gubernatio et earum ipsarum rerum, quas isti in angulis personant, reapse, non oratione, perfectio. Nihil enim dicitur a philosophis, quod quidem recte honesteque dicatur, quod non *) ab his partum confirmatumque sit, a quibus civitatibus iura descripta sunt. Undé enim pietas? aut a quibus religio? unde ius aut gentium aut hoc ipsum civile quod dicitur? unde iustitia, fides, aequitas? unde pudor, continentia, fuga turpitudinis **), appetentia laudis et honestatis? unde in laboribus et periculis fortitudo? nempe ab his, qui haec, disciplinis informata, alia moribus confirmarunt, sanxerunt autem alia legibus. Quin etiam Xenocratem ferunt, nobilem in primis philosophum, cum quaereretur ex eo, quid assequerentur eius discipuli, respondisse, ut id sua sponte facerent, quod cogerentur facere legibus. Ergo ille, cives ***) qui id cogit omnes imperio legumque poena, quod vix paucis persuadere oratione philosophi possunt, etiam his, qui illa disputant, ipsis est praeferendus doctoribus. Quae est enim istorum oratio tam exquisita, quae sit anteponenda bene constitutae civitati publico iure †) et moribus? Equidem quemadmodum

*) *Non* in Cod. Vat. desideratum addidit Maius. Coniicit Moser: *quod ab his non ortum* (vel *actum*, vel *auctum*) *confirm. sit.*

**) Cod. V. et Ed. Mai. *turpidinis.*

***) Ita etiam Steinacker et Moser. Sed Ed. pr. *ergo ille civis qui* — sine interpunctione. Schütz. *ergo ille civis, qui cogit omnes* omisso *id.*

†) *Iuri* Cod. Vat. a. man. Ed. pr. Lehner.

urbes magnas atque imperiosas, ut appellat Ennius, viculis et castellis praeferendas puto, sic eos, qui his urbibus consilio atque auctoritate praesunt, his, qui omnis negotii publici expertes sint, longe duco sapientia ipsa esse anteponendos. Et quoniam maxime rapimur ad opes augendas generis humani, studemusque nostris consiliis et laboribus tutiorem et opulentiorem vitam hominum reddere, et ad hanc voluptatem *) ipsius naturae stimulis incitamur, teneamus eum cursum, qui semper fuit optimi cuiusque, neque ea signa audiamus quae receptui canunt, ut eos etiam revocent, qui iam processerint.

III. His rationibus, tam certis tamque illustribus, opponuntur ab his, qui contra disputant, primum labores, qui sint re publica defendenda sustinendi: leve sane impedimentum vigilanti et industrio, neque solum in tantis rebus, sed etiam in mediocribus vel studiis vel officiis, vel vero etiam negotiis contemnendum. Adiunguntur pericula vitae, turpisque ab his formido mortis fortibus viris opponitur: quibus magis id miserum videri solet, natura se consumi et senectute, quam sibi dari tempus, ut possint eam vitam, quae tamen esset reddenda naturae, pro patria potissimum reddere. Illo vero se loco copiosos et disertos putant, cum calamitates clarissimorum virorum, iniuriasque iis ab ingratis impositas civibus colligunt. Hinc enim illa **) apud Graecos exempla, et Miltiadem victorem domitoremque Persarum, nondum sanatis vulneribus iis, quae corpore adverso in clarissima victoria accepisset, vitam ex hostium telis servatam in civium vinculis profudisse, et Themistoclem patria, quam liberavisset, pulsum atque proterritum, non in Graeciae portus per se servatos, sed in barbariae sinus confugisse, quam afflixerat.

---

*) Ed. Moser. *voluntatem* e coniectura.

**) Cod. V. *et apud Gr.* omissa coniunctione ante *Miltiad.* Creuzer. coniicit *tot* pro *et.*

Nec vero levitatis Atheniensium crudelitatisque in amplissimos cives exempla deficiunt: quae nata et frequentata apud illos, etiam in gravissimam civitatem nostram dicuntur redundasse. Nam vel exilium Camilli, vel offensio commemoratur Ahalae, vel invidia Nasicae, vel expulsio Laenatis, vel Opimii damnatio, vel fuga Metelli, vel acerbissima C. Marii clades, principum caedes, vel eorum multorum pestes, quae paulo post secutae sunt. Nec vero iam meo *) nomine abstinent; et, credo, quia nostro consilio ac periculo sese in illa vita atque otio conservatos putant, gravius etiam de nobis queruntur et amantius. Sed haud facile dixerim, cur, cum ipsi discendi aut visendi causa maria transmittant . . . . . .

(Desiderantur paginae duae, in quibus Cicero, quemadmodum instituerat, et omnino contra civilis vitae osores et inprimis contra eos disputasse putandus est, qui suo ipsius exemplo in hac re abuterentur.)

IV . . . salvam esse consulatu abiens in concione, populo Rom. idem iurante, iuravissem, facile iniuriarum omnium compensarem curam et molestiam. Quamquam nostri casus plus honoris habuerunt, quam laboris, neque tantum molestiae, quantum gloriae, maioremque laetitiam ex desiderio bonorum percepimus, quam ex laetitia improborum dolorem. Sed si aliter, ut dixi, accidisset, qui possem queri? cum mihi nihil improviso, nec gravius, quam expectavissem, pro tantis meis factis evenisset. Is enim fueram, cui cum liceret aut maiores ex otio fructus capere, quam ceteris, propter variam

*) Deest *meo* in Cod. V. Supplevit Maius e Frontone, qui hunc Ciceronis locum laudat Vol. II. p. 497. Ed pr. Mediol.

suavitatem studiorum, in quibus a pueritiâ vixeram, aut si quid accideret acerbius universis, non praecipuam, sed parem cum ceteris fortunae conditionem subire *), non dubitaverim me gravissimis tempestatibus ac paene fulminibus **) ipsis obvium ferre conservandorum civium causa, meisque propriis periculis parere commune reliquis otium. Neque enim hac nos patria lege genuit aut educavit, ut nulla quasi alimenta expectaret a nobis, ac tantummodo nostris ipsa commodis serviens, tutum perfugium otio nostro suppeditaret et tranquillum ad quietem locum; sed ut plurimas et maximas nostri animi, ingenii, consilii partes ipsa sibi ad utilitatem suam pigneraretur, tantumque nobis in nostrum privatum usum, quantum ipsi superesse posset, remitteret.

V. Iam illa, perfugia quae sumunt sibi ad excusationem, quo facilius otio perfruantur, certe minime sunt audienda, cum ita dicunt, accedere ad rem publicam plerumque homines nulla re bona dignos, cum quibus comparari sordidum, confligere autem, multitudine praesertim incitata, miserum et periculosum sit: quamobrem neque sapientis esse accipere habenas, cum insanos atque indomitos impetus vulgi cohibere non possit, neque liberalis, cum impuris atque immanibus adversariis decertantem vel contumeliarum verbera subire, vel expectare sapienti non ferendas iniurias; proinde quasi bonis et fortibus et magno animo praeditis ulla sit ad rem publicam adeundi causa iustior, quam ne pareant improbis, neve ab iisdem lacerari rem publicam patiantur, cum ipsi auxilium ferre, si cupiant, non queant.

---

*) Hoc loco *qui* excidisse videtur Creuzero.

**) Cod. V. *fluminibus*, quod omnes fere Edd. mutarunt in *fulminibus*. Schützius, si Cicero metaphoram sumsisset a tempestate maritima, neque, ut videtur, terrestri, mallet *fluctibus*.

VI. Illa autem exceptio cui probari tandem potest, quod negant, sapientem suscepturum ullam rei publicae partem, extra quam si eum tempus et necessitas coegerit? quasi vero maior cuiquam necessitas accidere possit, quam accidit nobis: in qua quid facere potuissem, nisi tum consul fuissem? consul autem esse qui potui, nisi eum vitae cursum tenuissem a pueritia, per quem equestri loco natus pervenirem ad honorem amplissimum? Non igitur potestas est ex tempore, aut cum velis, opitulandi rei publicae, quamvis ea prematur periculis, nisi eo loco sis, ut tibi id facere liceat. Maximeque hoc in hominum doctorum oratione mihi mirum videri solet, quod qui tranquillo mari gubernare se negent posse, quod nec didicerint, nec umquam scire curaverint, iidem ad gubernacula se accessuros profiteantur excitatis maximis fluctibus. Isti enim palam dicere, atque in eo multum etiam gloriari solent, se de rationibus rerum publicarum aut constituendarum aut tuendarum nihil nec didicisse umquam, nec docere; earumque rerum scientiam non doctis hominibus ac sapientibus, sed in illo genere exercitatis concedendam putant. Quare qui convenit polliceri operam suam rei publicae tum denique, si necessitate cogantur, cum, quod est multo proclivius, nulla necessitate premente rem publicam regere nesciant? Equidem, ut verum esset sua voluntate sapientem descendere ad rationes civitatis non solere, sin autem temporibus cogeretur, tum id munus denique non recusare, tamen arbitrarer, hanc rerum civilium minime negligendam scientiam sapienti propterea, quod omnia essent ei praeparanda, quibus nesciret an aliquando uti necesse esset.

VII. Haec plurimis *) a me verbis dicta sunt ob eam causam, quod his libris erat instituta et suscepta mihi de re publica disputatio: quae ne frustra haberetur, dubitationem ad rem publicam adeundi in primis

*) Mr. coniecit *pluribus*.

debui tollere. Ac tamen si qui sunt, qui philosopharum auctoritate moveantur, dent operam parumper atque audiant eos, quorum summa est auctoritas apud doctissimos homines et gloria: quos ego existimo, etiam si qui ipsi rem publicam non gesserint, tamen, quoniam de re publica multa quaesierint et scripserint, functos esse aliquo rei publicae munere. Eos vero septem, quos Graeci sapientes nominaverunt, omnes paene video in media re publica esse versatos. Neque enim est ulla res, in qua propius ad deorum numen virtus accedat humana, quam civitates aut condere novas, aut conservare iam conditas.

VIII. Quibus de rebus, quoniam nobis contigit, ut iidem et in gerenda re publica aliquid essemus memoria dignum consecuti, et in explicandis rationibus rerum civilium quandam facultatem non modo usu, sed etiam studio discendi et docendi essemus auctores; cum superiores alii fuissent in disputationibus perpoliti, quorum res gestae nullae invenirentur, alii in gerendo probabiles, in disserendo rudes *). Nec vero nostra quaedam est instituenda nova et a nobis inventa ratio, sed unius aetatis clarissimorum ac sapientissimo-

*) Locum aperte depravatum aut mutilum alii aliter sanare tentarunt. Nobis excidisse *ut* ante *discendi* videtur commate a praecedente *studio* secernendum, deinde post vocem *rudes* tota apodosis, hac fere sententia: *Contuli me ad eam ipsam de re publica disputationem*, quem ad modum Creuzerus hanc lacunam suppleturus est. Maius *discendi* reposuit pro *discedendi*, quod Codex V. habet, idemque *quoniam* delendum esse suspicatur. Heinrich. locum intactum relinquens lacunae signum addit. Lehner. *auctores* in *assecuti* mutat, distinctione maiore post *rudes* posita. Steinacker. reposuit *nacti* pro *auctores*, atque in reliquis anacoluthon statuit. Schütz. coniecit *dicendi* pro *discendi*; Wolff. —*discendi, et docendi debemus esse auctores,* idemque ante *nec vero* maximum interpunctionis signum ponit. Moser. in textum recepit *adepti* pro *auctores*, et apodosin a verbis *nec vero* incipere censet.

rum nostrae civitatis virorum disputatio repetenda memoriâ est, quae mihi tibique quondam adolescentulo est a P. Rutilio Rufo, Smyrnae cum simul essemus complures dies, exposita: in qua nihil fere, quod magnopere ad rationes omnium rerum pertineret, praetermissum puto.

IX. Nam cum P. Africanus hic, Pauli filius, feriis Latinis, Tuditano Cons. et Aquilio, constituisset in hortis esse, familiarissimique eius ad eum frequenter *) per eos dies ventitaturos se esse dixissent: Latinis ipsis mane ad eum primus sororis filius venit, Q. Tubero; quem cum comiter Scipio appellavisset libenterque vidisset, Quid tu, inquit, tam mane, Tubero? Dabant enim hae feriae tibi opportunam sane facultatem ad explicandas tuas litteras. Tum ille, Mihi vero omne tempus est ad meos libros vacuum; numquam enim sunt illi occupati; te autem permagnum est nancisci otiosum, hoc praesertim motu rei publicae. Tum Scipio, Atqui nactus es, sed mehercule otiosiorem opera, quam animo. Et ille, At tu vero animum quoque relaxes oportet; sumus enim multi, ut constituimus, parati, si tuo commodo fieri potest, abuti tecum hoc otio. Scip. Libenti me vero, ut aliquid aliquando de doctrinae studiis admoneamur.

X. Tum ille, Visne igitur, quoniam et me quodammodo invitas, et tui spem das, hoc primum, Africane, videamus, ante quam veniunt alii, quidnam sit, de isto altero sole quod nuntiatum est in senatu? neque enim pauci, neque léves sunt, qui se duo soles vidisse dicant; ut non tam fides non habenda, quam ratio quaerenda sit. Hic Scipio, Quam vellem Panaetium nostrum nobiscum haberemus, qui cum cetera, tum haec caelestia vel studiosissime solet quaerere. Sed ego, Tubero, (nam tecum aperte, quod sentio, loquar,) non nimis assentior in omni isto genere nostro illi familiari, qui quae vix

*) Ed. Mr. *frequentes.*

coniectura qualia sint possumus suspicari, sic affirmat, ut oculis ea cernere videatur, aut tractare plane manu. Quo etiam sapientiorem Socratem soleo iudicare, qui omnem eiusmodi curam deposuerit, eaque, quae de natura quaererentur, aut maiora, quam hominum ratio consequi possit, aut nihil omnino ad vitam hominum attinere dixerit. Dein Tubero, Nescio, Africane, cur ita memoriae proditum sit, Socratem omnem istam disputationem reiecisse, et tantum de vita et de moribus solitum esse quaerere. Quem enim auctorem de illo locupletiorem Platone laudare possumus? cuius in libris multis locis ita loquitur Socrates, ut etiam cum de moribus, de virtutibus, denique de re publica disputet, numeros tamen et geometriam et harmoniam studeat Pythagorae more coniungere. Tum Scipio, Sunt ista, ut dicis; sed audisse te credo, Tubero, Platonem, Socrate mortuo, primum in Aegyptum discendi causa, post in Italiam et in Siciliam contendisse, ut Pythagorae inventa perdisceret, eumque et cum Archyta Tarentino, et cum Timaeo Locro multum fuisse, et Philolai commentarios esse nactum; cumque eo tempore in his locis Pythagorae nomen vigeret, illum se et hominibus Pythagoreis et studiis illis dedisse. Itaque cum Socratem unice dilexisset, eique omnia tribuere voluisset, leporem Socraticum subtilitatemque sermonis cum obscuritate Pythagorae et cum illa plurimarum artium gravitate contexuit.

XI. Haec Scipio cum dixisset, L. Furium repente venientem aspexit, eumque, ut salutavit, amicissime apprehendit et in lecto suo collocavit. Et cum simul P. Rutilius venisset, qui est nobis lautus *) sermonis auctor, eum quoque, ut salutavit, propter Tuberonem iussit assidere. Tum Furius, Quid vos agitis? num sermonem vestrum aliquem diremit noster interventus? Minime vero, Africanus: soles enim tu haec studiose

*) Ed. Steinack. et Mos. *laudatus.*

investigare, quae sunt in hoc genere, de quo instituerat paulo ante Tubero quaerere. Rutilius quidem noster etiam sub ipsis Numantiae moenibus solebat mecum interdum eiusmodi aliquid conquirere. Quae res tandem inciderat? inquit Philus. Tum ille, De solibus istis duobus; de quo studeo, Phile, ex te audire quid sentias.

XII. Dixerat hoc ille, cum puer nuntiavit, venire ad eum Laelium, domoque iam exisse. Tum Scipio, calceis et vestimentis sumptis, e cubiculo est egressus; et cum paululum inambulavisset in porticu, Laelium advenientem salutavit, et eos, qui una venerant, Spurium Mummium, quem in primis diligebat, et C. Fannium et Quintum Scaevolam, generos Laelii, doctos adolescentes, iam aetate quaestorios. Quos cum omnes salutavisset, convertit se in porticu et coniecit in medium Laelium. Fuit enim hoc in amicitia quasi quoddam ius inter illos, ut militiae, propter eximiam belli gloriam, Africanum ut deum coleret Laelius, domi vicissim Laelium, quod aetate antecedebat, observaret in parentis loco Scipio. Dein cum essent perpauca inter se uno an *) altero spatio collocuti, Scipioni, cui **) eorum ad-

*) Mos. *aut altero* in textum recepit, lectionem codicis *an* vitiosam esse pronuntians. Sed hunc loquendi usum latinum saltem esse demonstrat Taciti consuetudo eum frequentantis (Annal. II, 43. et passim); tum etiam apud Ciceronem loci non desunt, qui ad huius nostri similitudinem accedunt, in quibus tamen editores, sed perperam, credo, interrogationis signum alleverunt. Ad Attic. I, 3. *Nos hic te ad mensem Januarium exspectamus ex quodam rumore, an ex litteris tuis ad alios missis. Nam ad me de eo nihil scripsisti.* Brut. Cap. 23. *M. Cato legem suadens in Galbam multa dixit: quam orationem in Originibus suis retulit, paucis antequam mortuus est an diebus, an mensibus. Tum igitur recusans Galba etc.* Cf. De Rep. II, 15. Epp. ad fam. VII, 9.

**) Cod. V. prima manu *quo*, altera *quorum*; utrumque male. Maius coniecit *quoi* Lchn. *cui*, quod reposuit Heinrich. *Scipionique* edidit cum Steinackero Moserus.

ventus periucundus et pergratus fuisset, placitum est, ut in aprico maxime pratuli loco, quod erat hibernum tempus anni, considerent. Quod cum facere vellent, intervenit vir prudens omnibusque illis et iucundus et carus, M. Manilius, qui a Scipione ceterisque amicissime consalutatus assedit proximus Laelio.

(XIII) Tum Philus, Non mihi videtur, inquit, quod hi venerunt, alius nobis sermo esse quaerendus, sed agendum accuratius, et dicendum dignum aliquid horum auribus. Hic Laelius, Quid tandem agebatis, aut cui sermoni nos intervenimus? Phil. Quaesierat ex me Scipio, quidnam sentirem de hoc, quod duo soles visos esse constaret. Lael. Ain vero, Phile? iam explorata nobis sunt ea, quae ad domos nostras, quaeque ad rem publicam pertinent *), siquidem quid agatur in caelo quaerimus? Et ille, An tu ad domos nostras non censes pertinere scire, quid agatur et quid fiat domi? quae non ea est, quam parietes nostri cingunt, sed mundus hic totus, quod domicilium quamque patriam dii nobis communem secum dederunt; cum praesertim, si haec ignoremus, multa nobis et magna ignoranda sint. Ac me quidem, ut hercule etiam te ipsum, Laeli, omnesque avidos sapientiae, cognitio ipsa rerum consideratioque delectat. Tum Laelius, Non impedio, praesertim quoniam feriati sumus. Sed possumus audire aliquid, an serius venimus? Phil. Nihil est adhuc disputatum, et quoniam est integrum, libenter tibi, Laeli, ut de eo disseras, equidem concessero. Lael. Immo vero te audiamus; nisi forte Manilius interdictum aliquod inter duo **) soles putat esse componen-

*) Sic Cod. V. prima manu, superaddito *a*. Priorem lectionem praetulerunt Steinacker. Lehn. Mos., alteram Maius et Heinrich.

**) Cod. *duos*, idque servant Mai. Schütz. Steinack. Lehn. *duo* praeeunte Heinrichio reposuit Moser.

dum, ut ita caelum possideant, ut uterque possederit. Tum Manilius, Pergisne eam, Laeli, artem illudere, in qua primum excello ipse, deinde sine qua scire nemo potest, quid sit suum, quid alienum? Sed ista mox: nunc audiamus Philum, quem video maioribus iam de rebus quam me, aut quam P. Mucium, consuli.

(XIV) Tum Philus, Nihil novi vobis afferam, neque quod a me sit cogitatum aut inventum. Nam memoria teneo, C. Sulpicium Gallum, doctissimum, ut scitis, hominem, cum idem hoc visum diceretur, et esset casu apud M. Marcellum, qui cum eo consul fuerat, sphaeram, quam M. Marcelli avus, captis Syracusis, ex urbe locupletissima atque ornatissima sustulisset, cum aliud nihil ex tanta praeda domum suam deportavisset, iussisse proferri. Cuius ego sphaerae cum persaepe, propter Archimedi gloriam, nomen audissem, speciem ipsam non sum tanto opere admiratus: erat enim illa venustior et nobilior in vulgus, quam ab eodem Archimede factam posuerat in templo Virtutis Marcellus idem. Sed postea quam coepit rationem huius operis scientissime Gallus exponere, plus in illo Siculo ingenii, quam videretur natura humana ferre potuisse, iudicabam fuisse. Dicebat enim Gallus, sphaerae illius alterius solidae atque plenae vetus esse inventum, et eam a Thalete Milesio primum esse tornatam *), post autem ab Eudoxo Cnidio, discipulo, ut ferebant **) Platonis, eandem illam astris caelo inhaerentibus esse descriptam; cuius omnem ornatum et descriptionem, sumptam ab Eudoxo, multis annis post non astrologiae scientia, sed poetica quadam facultate versibus Aratum extulisse. Hoc autem sphaerae genus, in quo solis et lunae motus inessent, et earum quinque stellarum, quae errantes et quasi vagae nominarentur,

*) Ita Cod. 2. manu; at 1. *ornatam.*
**) Emendavit Heinrich. Cod. *ferebat.* Heinr. sequitur Moser.

in illa sphaera solida non potuisse finiri, *) atque in ea **) admirandum esse inventum Archimedi, quod excogitasset, quemadmodum in dissimillimis motibus inaequabiles et varios cursus servaret una conversio. Hanc sphaeram Gallus cum moveret, fiebat, ut soli luna totidem conversionibus in aere illo, quot diebus in ipso caelo succederet; ex quo et in sphaera ***) solis fieret eadem illa defectio, et incideret luna tum in eam metam, quae esset umbra terrae, cum sol e regione . . .

(Desiderantur paginae octo, in quibus hac sphaerae Archimedeae explicatione absoluta Philus parelii illius antea memorati rationes exposuit. Deinde Scipio de Sulpicio Gallo quaedam narravit, cuius narrationis nobis pars in proxime sequenti capite servata est.)

XV. . . . fuit, quod et ipse hominem diligebam, et in primis patri meo Paulo probatum et carum fuisse cognoveram. Memini, me admodum adolescentulo, cum pater in Macedonia consul esset, et essemus in castris, perturbari exercitum nostrum religione et metu, quod serena nocte subito candens et plena luna defecisset. Tum ille, cum legatus noster esset anno fere ante quam consul est declaratus, haud dubitavit postridie palam in catris docere, nullum esse prodigium, idque et tum factum esse, et certis temporibus semper futurum, cum sol ita locatus fuisset, ut lunam

*) Maius coniecit *fieri,* quod in textum recepit Lehner.
**) Heinr. Moser. *eo.*
***) Ita Heinrich. In Cod. mendose *ex quo et in coelo sphaera.* Maio aut *sphaera* omittendum aut *coeli sphaera* scribendum videtur. Steinacker. *ex quo et in coelo et in sphaera.* Wolff. coniecit *ex quo ut in coelo ita in sphaera.* Moser. in textu *ex quo et in ea sphaera;* in notis coniecturam proponit *ex quo, ut in coelo, in sphaera.*

suo lumine non posset attingere. Ain tandem? inquit Tubero; docere hoc poterat ille homines paene agrestes, et apud imperitos audebat haec dicere? Scip. Ille vero, et magna quidem cum . . .

(Supple cum Maio EXERCITUS NOSTRI SALUTE, aut eiusmodi quiddam. Desiderantur paginae saltem duae, quae hanc de Sulpicio Gallo narrationem continuarunt. Pergit enim Scipio eundem praedicare his verbis:)

. . . neque insolens ostentatio, neque oratio abhorrens a persona hominis gravissimi: rem enim erat *) magnam assecutus, quod hominibus perturbatis inanem religionem timoremque deiecerat.

XVII. Atque eiusmodi quiddam etiam bello illo maximo, quod Athenienses et Lacedaemonii summa inter se contentione gesserunt, Pericles ille, et auctoritate et eloquentia et consilio princeps civitatis suae, cum obscurato sole tenebrae factae essent repente, Atheniensiumque animos summus timor occupavisset, docuisse cives suos dicitur id, quod ipse ab Anaxagora, cuius auditor fuerat, acceperat, certo illud tempore fieri et necessario, cum tota se luna sub orbem solis subiecisset, itaque etsi non omni intermenstruo, tamen id fieri non posse, nisi certo intermenstruo tempore. Quod cum disputando rationibusque docuisset, populum liberavit metu. Erat enim tunc haec nova et ignota ratio, solem lunae oppositum solere deficere; quod Thaletem Milesium primum vidisse dicunt. Id autem postea ne nostrum quidem Ennium fugit, qui ut scribit, anno trecentesimo et quinquagesimo fere post Romam conditam nonis Iuniis **)

soli luna obstitit et nox.

Atque

*) *Erat* addidit Heinrich.

**) Cod. *Junis*. Steinack. Lehner. Mos. *nonis Junis* versus Enniani fragmento addiderunt.

Atque hac in re tanta inest ratio atque sollertia, ut ex hoc die, quem apud Ennium et in maximis annalibus consignatum videmus, superiores solis defectiones reputatae sint, usque ad illam, quae nonis Quinctilibus fuit regnante Romulo: quibus quidem Romulum tenebris etiamsi natura ad humanum exitum abripuit, virtus tamen in coelum dicitur sustulisse.

XVII. Tum Tubero, Videsne, Africane, quod paulo ante secus tibi videbatur, doc . . . . . .

(Exciderunt paginae duae. Persuasurus est Tubero Scipioni de utilitate studii in natura cognoscenda positi, quod quidem cum Scipio supra (cap. 10.) sibi minus placere significavisset, iam ita sententiam suam retractat, ut universi huius mundi considerationem res humanas magno animo despicere, nos doceat.)

. . . lis quae videant ceteri. Quid porro aut praeclarum putet in rebus humanis, qui haec deorum regna perspexerit, aut diuturnum, qui cognoverit, quid sit aeternum aut gloriosum, qui viderit, quam parva sit terra, primum universa, deinde ea pars eius, quam homines incolant; quamque nos in exigua eius parte affixi, plurimis ignotissimi gentibus, speremus tamen, nostrum nomen volitare et vagari latissime; agros vero et aedificia et pecudes et immensum argenti pondus atque auri qui bona nec putare, nec appellare soleat, quod earum rerum videatur ei levis fructus, exiguus usus, incertus dominatus, saepe etiam teterrimorum hominum immensa possessio? *) Quam est hic fortunatus putandus, cui soli vere liceat omnia, non Quiri-

*) Extrema huius enunciationis verba *saepe etiam* et. spuria esse suspicatur Zachariae (Staatswissensch. Betracht. p. 59.), et quia cum propositione primaria non cohaereant, et quia

tium, sed sapientium iure pro suis vindicare, nec civili nexo, sed communi lege naturae, quae vetat ullam rem esse cuiusquam, nisi eius, qui tractare et uti sciat; qui imperia consulatusque nostros in necessariis, non in expetendis rebus, muneris fungendi gratia subeundos, non praemiorum aut gloriae causa appetendos putet; qui denique, ut Africanum, avum meum, scribit Cato solitum esse dicere, possit idem de se praedicare, numquam se plus agere, quam nihil cum ageret, numquam minus solum esse, quam cum solus esset! Quis enim putare vere potest, plus egisse Dionysium tum, cum omnia moliendo eripuerit civibus suis libertatem, quam eius civem Archimedem, cum istam ipsam sphaeram, de qua modo dicebatur *), nihil cum agere videretur, effecerit? quis autem, non magis solos esse, qui in foro turbaque, quicum colloqui libeat, non habeant, quam qui nullo arbitro vel secum ipsi loquantur, vel quasi doctissimorum hominum in concilio adsint, cum eorum inventis scriptisque se oblectent? Quis vero divitiorem quemquam putet, quam eum, cui nihil desit, quod quidem natura desideret? aut potentiorem, quam illum, qui omnia, quae expetat, consequatur? aut beatiorem, quam qui sit omni perturbatione animi liberatus? aut firmiore fortuna, quam qui ea possideat, quae secum, ut aiunt, vel e naufragio possit efferre? Quod autem imperium, qui magistratus, quod regnum potest esse praestantius, quam despicientem omnia humana et inferiora sapientia ducentem, nihil umquam nisi sempiternum et divinum animo volutare? cui persuasum sit, appellari ceteros homines, esse solos eos, qui essent politi propriis humanitatis artibus? ut mihi Platonis il-

---

vocabulum *immensa* in eadem periodo iam superius posuerit. Quam suspicionem refellit Moser.

*) Ita Heinrich. quem sequuntur Steinacker. et Mos. In Cod. V. verba *de qua modo dicebatur* post *videretur* demum inseruntur.

lud, seu quis dixit alius, perelegans esse videatur, quem cum ex alto ignotas ad terras tempestas et in desertum litus detulisset, timentibus ceteris propter ignorationem locorum, animadvertisse dicunt, in arena geometricas formas quasdam esse descriptas; quas ut vidisset, exclamavisse, ut bono essent animo; videre enim se hominum vestigia: quae videlicet ille non ex agri consitura, quam cernebat, sed ex doctrinae indiciis interpretabatur. Quamobrem, Tubero; semper mihi et doctrina et eruditi *) homines et tua ista studia placuerunt.

XVIII. Tum Laelius, Non audeo quidem, inquit, ad ista, Scipio, dicere; neque tam te aut Philum aut Manilium . . . . . .

(In duabus, quae hic interciderunt, paginis Laelius denuo rerum naturalium investigationem deprimens ea studia laudavit, quae ad vitae usum valerent. Quod dum contra Tuberonem ut, videtur, potissimum monet, mentionem iniecit in verbis proxime sequentibus Aelii Sexti, qui fuit e Tuberonis maioribus, Sulpicium Gallum reprehendentis.)

. . . in ipsius paterno genere fuit noster ille amicus dignus huic ad imitandum,

Egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus;

qui egregie cordatus et catus fuit et ab Ennio dictus est, non quod ea quaerebat, quae numquam inveniret, sed quod ea respondebat, quae eos, qui quaesissent, et cura et negotio solverent; cuique contra Galli studia disputanti in ore semper erant illa de Iphigenia Achillis:

*) Mos. coniectura est *doctrina eruditi* sine *et*.

Astrologorum signa in caelo quaesit; observat Iovis
Cum capra, aut nepa, aut exoritur nomen aliquod beluae.
Quod est ante pedes, nemo spectat; caeli scrutantur plagas. *)

Atque idem (multum enim illum audiebam et libenter,) Zethum illum Pacuvii nimis inimicum doctrinae esse dicebat: magis eum delectabat Neoptolemus Ennii, qui se ait philosophari velle, sed paucis; nam omnino haud placere. Quodsi studia Graecorum vos tanto opere delectant, sunt alia liberiora et transfusa latius, quae vel ad usum vitae, vel etiam ad ipsam rem publicam conferre possumus. Istae quidem artes, si modo aliquid, valent, ut paulum acuant et tamquam irritent ingenia puerorum, quo facilius possint maiora discere.

XIX. Tum Tubero, Non dissentio a te, Laeli: sed quaero, quae tu esse maiora intelligas? Lael. Dicam mehercule, et contemnar a te fortasse, cum tu ista caelestia de Scipione quaesieris, ego autem haec, quae videntur ante oculos esse, magis putem quaerenda. Quid enim mihi L. Pauli nepos, hoc avunculo, no-

*) Ita Heinrich. In Cod. V. est *Astrologorum signa in coelo quid sit observationis* et versu 3 *beluarum.* Verbum *observationis* Maius mutavit in *observat Jovis,* tum emmendat *quaerit* pro *quid* sit. Steinacker. qui auctore Hermanno hos versus non ut reliqui fere omnes pro trochaicis sed pro iambicis habet, nullam emendationem adhibet, cum *quid sit* versu 1. ad *spectant* vers. 3. referat, et *observationis signa* pro *observationis signorum* eadem ratione ex antiquiore loquendi usu dici censeat, qua reperitur *rem curatio* pro *rei curatio* et id genus alia. Idem versu tertio scribit *quod 'st.* Lehner. primum versum ita exhibet *Astrologorum signa, in coelo quid sit, observat: Jovis.* Versu 2. coniicit, ut iambicus existat, *scorpius* pro *nepa.* Moser. recepit *quaerit* recepturus Heinrichii *quaesit;* si hoc vocabulum alio quam rogandi sensu legeretur apud veteres. At *quaeso* omnino antique pro *quaero* forma tantum mutata, non significatione. In reliquis cum Heinrich. consentit, nisi quod Steinackerum sequens scribit *quod 'st.*

bilissima in familia atque in hac tam clara re publica natus, quaerit, quomodo duo soles visi sint, non quaerit, cur in una re publica duo senatus, et duo paene iam populi sint? Nam, ut videtis, mors Tiberii Grachi, et iam ante tota illius ratio tribunatus divisit populum unum in duas partes, obtrectatores autem et invidi Scipionis, initiis factis a P. Crasso et Appio Claudio, tenent nihilo minus, illis mortuis, senatus alteram partem dissidentem a nobis auctore Metello et P. Mucio; neque hunc, qui unus potest, concitatis sociis et nomine Latino, foederibus violatis, triumviris seditiosissimis aliquid quotidie novi moventibus, bonis viris locupletibus *) perturbatis, his tam periculosis rebus subvenire patiuntur. Quamobrem, si me audietis, adolescentes, solem alterum ne metueritis: aut enim nullus esse potest; aut sit sane, ut visus est, modo ne sit molestus; aut scire istarum rerum nihil, aut, etiamsi maxime sciemus, nec meliores ob eam scientiam, nec beatiores esse possumus: senatum vero et populum ut unum habeamus, et fieri potest, et permolestum est, nisi fit, et secus esse scimus, et videmus, si id effectum sit, et melius nos esse victuros et beatius.

XX. Tum Mucius, Quid esse igitur censes, Laeli, discendum nobis, ut istud efficere possimus ipsum, quod postulas? Lael. Eas artes, quae efficiant, ut usui civitati simus: id enim esse praeclarissimum sapientiae munus, maximumque virtutis vel documentum vel officium puto. Quamobrem, ut hae feriae nobis ad utilissimos rei publicae sermones potissimum conferantur, Scipionem rogemus, ut explicet, quem existimet esse optimum statum civitatis. Deinde alia quaeremus, quibus cognitis, spero, nos ad haec ipsa via perventuros, earumque rerum rationem, quae nunc instant, explicaturos.

*) Creuzerus adnotat fortasse scribendum esse *et locupletibus*. nisi gravior menda subsit, ut sit scribendum *loco pulsis*.

XXI. Cum id et Philus et Manilius et Mummius admodum approbavissent . . . . . .

(Desiderantur paginae duae, in quibus haec fere continebantur. Cum reliqui ad sententiam Laelii de rogando Scipione accessissent, isque hanc docendi provinciam modeste, ut suspicari licet, detrectasset, iam impensius eundem Laelius rogare pergit.)

. . . non solum ob eam causam fieri volui, quod erat aequum, de re publica potissimum principem rei publicae dicere; sed etiam quod memineram, persaepe te cum Panaetio disserere solitum coram Polybio, duobus Graecis *) peritissimis rerum civilium, multaque colligere ac docere, optimum longe statum civitatis esse eum, quem maiores nostri nobis reliquissent. Qua in disputatione quoniam tu paratior es, feceris, (ut etiam pro his dicam,) si de re publica quid sentias explicaris, nobis gratum omnibus.

XXII. Tum ille, Non possum equidem dicere, me ulla in cogitatione acrius aut diligentius solere versari, quam in ista ipsa, quae mihi, Laeli, a te proponitur. Etenim cum in suo quemque opere artificem, qui quidem excellat, nihil aliud cogitare, meditari, curare videam, nisi quo sit in illo genere melior, ego cum mihi sit unum opus hoc a parentibus maioribusque meis relictum, procuratio atque administratio rei publicae, non me inertiorem **) esse confitear, quam opificem quemquam, si

*) Cod. *vel graecis*; sed vox *vel*, ut Maius annotat, fortasse expuncta est. In textum idem recepit *Graecis vel peritissimis*. Mos. edidit *videlicet Graecis*.

**) Ita Cod. manu 2. Nam 1. manu *inritiorem*; quam quidem lectionem Creuzerus non continuo damnandam arbitratur, cum fortasse ut comparativus adiecti *irritus* admitti possit, id ipsum autem saepiuscule dicatur pro *inutilis*, *nequam*, *qui frustra*, *sine effectu agit*.

minus in maxima arte, quam illi in minimis, operae consumpserim *)? Sed neque his contentus sum, quae de ista consultatione scripta nobis summi ex Graecia sapientissimique homines reliquerunt, neque ea, quae mihi videntur, anteferre illis audeo. Quamobrem peto a vobis, ut me sic audiatis, neque ut omnino expertem Graecarum rerum, neque ut eas nostris in hoc praesertim genere anteponentem, sed ut unum e togatis, patris diligentia non illiberaliter institutum, studioque discendi a pueritia incensum, usu tamen et domesticis praeceptis multo magis eruditum, quam litteris.

XXIII. Hic Philus, Non hercule, inquit, Scipio, dubito, quin tibi ingenio praestiterit nemo, usu quidem in re publica rerum maximarum facile omnes viceris; quibus autem studiis semper fueris, tenemus. Quamobrem, si, ut dicis, animum quoque contulisti in istam rationem et quasi artem, habeo maximam gratiam Laelio: spero enim multo uberiora fore, quae a te dicentur, quam illa, quae a Graecis nobis **) scripta sunt omnia. Tum ille, Permagnam tu quidem expectationem, quod onus est ei, qui magnis de rebus dicturus est, gravissimum, imponis orationi meae. Et Philus, Quamvis sit magna, tamen eam vinces, ut soles: neque enim est periculum, ne te de re publica disserentem deficiat oratio.

XXIV. Hic Scipio, Faciam quod vultis, ut potero, et ingrediar in disputationem ea lege, qua credo omnibus in rebus disserendis utendum esse, si errorem velis tollere, ut eius rei, de qua quaeritur ***), si nomen quod sit conveniat, explicetur, quid declaretur eo nomine. Quod si convenerit, tum demum decebit ingredi in sermonem: numquam enim quale sit illud, de

*) Emendavit Maius. Cod. *consumserint.*

**) Creuzeri coniecturam *nobilissimis* recepit pro *nobis* Moser.

***) Cod. 2. manu *quaeretur*; idque praetulerunt Maius, Schutz. Lehner.

quo disputabitur, intelligi poterit, nisi quid *) sit fuerit intellectum prius. Quare, quoniam de re publica quaerimus, hoc primum videamus, quid sit id ipsum, quod quaerimus. Cum approbavisset Laelius, Nec vero, inquit Africanus, ita disseram de re tam illustri tamque nota, ut ad illa elementa revolvar, quibus uti docti homines his in rebus solent, ut a prima congressione maris et feminae, deinde a progenie et cognatione ordiar, verbisque, quid sit et quot modis quidque dicatur, definiam saepius: apud prudentes enim homines et in maxima re publica summa cum gloria belli domique versatos cum loquar, non committam, ut sit illustrior illa ipsa res, de qua disputem, quam oratio mea. Nec enim hoc suscepi, ut tamquam magister persequerer omnia, neque hoc polliceor me effecturum, ut ne qua particula in hoc sermone praetermissa sit. Tum Laelius, Ego vero istud ipsum genus orationis, quod polliceris, expecto.

(XXV) Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi; populus autem non omnis hominum coetus, quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis, iuris consensu et utilitatis communione sociatus. Eius autem prima causa coeundi est non tam imbecillitas, quam naturalis quaedam hominum quasi congregatio: non est enim singulare, nec solivagum genus hoc, sed ita generatum, ut ne in omnium quidem rerum affluentia . . . . .

(Supple in hunc fere modum: societate carere velit. Deinde Scipio procul dubio disputationem h. l. institutam continuavit, ut uberius de illa prima coeundi causa exponeret. Sed haec interciderunt duabus paginis comprehensa.)

*) In Cod. *quod*, idque servaverunt Mai. et Lehner. Reliqui, duce Heinrichio, editores scribunt *quid*.

XXVI . . . . quaedam quasi semina, neque reliquarum virtutum, nec ipsius rei publicae reperiatur ulla instituta. Hi coetus igitur hac, de qua exposui, causa instituti sedem primum certo loco domiciliorum causa constituerunt; quam cum locis manuque sepsissent, eiusmodi coniunctionem tectorum oppidum, vel urbem appellaverunt, delubris distinctam spatiisque communibus. Omnis ergo populus, qui est talis coetus multitudinis, qualem exposui, omnis civitas, quae est constitutio populi, omnis res publica, quae, ut dixi, populi res est, consilio quodam regenda est, ut diuturna sit. Id autem consilium primum semper ad eam causam referendum est, quae causa genuit civitatem; deinde aut uni tribuendum est, aut delectis quibusdam, aut suscipiendum est multitudini atque omnibus. Quare, cum penes unum est omnium summa rerum, regem illum unum vocamus, et regnum eius rei publicae statum; cum autem est penes delectos, tum illa civitas optimatium arbitrio regi dicitur; illa autem est civitas popularis, (sic enim appellant,) in qua in populo sunt omnia. Atque horum trium generum quodvis, si teneat illud vinculum, quod primum homines inter se rei publicae societate devinxit, non perfectum illud quidem, neque mea sententia optimum, sed tolerabile, ita tamen, ut aliud alio possit esse praestantius *). Nam vel rex aequus ac sapiens, vel delecti ac principes cives, vel ipse populus, quamquam id est minime probandum, tamen nullis interiectis iniquitatibus aut cupiditatibus, posse videtur aliquo esse non incerto statu.

XXVII Sed et in regnis nimis expertes sunt ceteri communis iuris et consilii, et in optimatium dominatu vix particeps libertatis potest esse multitudo, cum omni consilio communi ac potestate careat; et

*) Ita Heinr. refinxit Cod. lectionem *sed tolerabile tamen, et aliud.* Moser. e Creuzeri coniectura *sed tolerabile est, ita tamen ut aliud.*

cum omnia per populum geruntur, quamvis iustum atque moderatum, tamen ipsa aequabilitas est iniqua, cum habeat *) nullos gradus dignitatis. Itaque si Cyrus ille Perses iustissimus fuit sapientissimusque rex, tamen mihi populi res (ea enim est, ut dixi antea, publica,) non maxime expetenda fuisse illa videtur, cum regeretur unius nutu. Ac modo si Massilienses, nostri clientes, per delectos et principes cives summa iustitia reguntur, inest tamen in ea conditione populi similitudo quaedam servitutis. Si Athenienses quibusdam temporibus, sublato Areopago, nihil nisi populi scitis ac decretis agebant; quoniam distinctos dignitatis gradus non habebant **), non tenebat ornatum suum civitas.

XXVIII. Atque hoc loquor de tribus his generibus rerum publicarum, non turbatis atque permixtis, sed suum statum tenentibus ***). Quae genera primum sunt in †) iis singula vitiis, quae ante dixi; deinde habent perniciosa alia vitia: nullum est enim genus illarum rerum publicarum, quod non habeat iter ad finitimum quoddam malum praeceps ac lubricum. Nam illi regi, ut eum potissimum nominem, tolerabili, aut, si vultis, etiam amabili Cyro, subest ad immutandi animi licentiam ††) crudelissimus ille Phalaris, cuius in similitudinem dominatus unius proclivi cursu

*) Ita Heinr. Steinack. Mos. In Cod. est *habet.*
**) Heinrich. Moser. *habebat.*
***) Ita Cod. et omnes edd. praeter Heinr. ubi est *tuentibus.*
†) Sustulit Heinr. praepositionem, sed citra necessitatem.
††) Godofr. Hermannus, teste Steinackero, *ad invitandam animi licentiam;* Eichstadius (in Comm. III. De Lygdami carminibus) *ad immutandi animi illecebram* coniecerunt. Neque tamen ulla emendatione opus esse videtur, modo accipias praepositionem *ad* eo sensu, quo apud Ciceronem non uno loco usurpatur, ut sit i. q. *quantum ad, quod attinet ad.*

et facili *) delabitur. Illi autem Massiliensium paucorum et principum administrationi civitatis finitimus est qui fuit quodam tempore apud Athenienses triginta virorum **) consensus et factio. Iam Atheniensium populi potestatem omnium rerum ipsi, ne alios requiramus, ad furorem multitudinis licentiamque conversum pesti . . . . . .

(Maius non absurde supplet pestilentem esse fatentur. Iam duae paginae, quibus codex caret, continuabant hanc vitiorum descriptionem, quibus singula rerum publicarum genera laborare h. l. ostenditur; tum significabatur, ut e sequente capite mutilo coniicere licet, qua ratione tria illa genera in finitima mala degenerarent.)

XXIX. . . . ~~toterrimus et ex hac vel optimatium, vel factiosa tyrannica illa, vel regia, nec etiam persaepe populares~~; itemque ex ea genus aliquod efflorescere ex illis, quae ante dixi, solet; mirique sunt orbes et quasi circuitus in rebus publicis commutationum et vicissitudinum: quos cum cognosse sapientis est, tum vero prospicere impendentes in gubernanda re publica, moderantem cursum atque in sua potestate retinentem, magni cuiusdam civis et divini paene est viri. Itaque quartum quoddam genus rei publicae maxime probandum esse, sentio ***) quod est ex his, quae prima dixi, moderatum et permixtum tribus.

---

*) Ita Heinr. et Mos. In Cod. est *facile*.

**) Cod. caret voce *virorum* a Maio addita. Moser. Ed. *triginta illorum*.

***) Heinr. et Moser. mutarunt in *censeo*.

XXX. Hic Laelius, Scio tibi ita placere, Africane: saepe enim ex te audivi. Sed tamen, nisi molestum est, ex tribus istis modis rerum publicarum velim scire quod optimum iudices. Nam vel profuerit aliquid ad cog . . . . . .

. . . . . .

(Scipio Laelio obtemperans de singulorum illorum trium generum virtutibus disputat, ac primo loco eas laudes persequitur, quae civitatibus mere popularibus tribui solent. Intercidit clausula eorum quibus Laelius Scipionem hanc disputationem ut susciperet, adducturus erat, et initium disputationis a Scipione institutae, comprehensa paginis duabus.)

XXXI ... et talis est quaecunque res publica, qualis eius aut natura aut voluntas, qui illam regit. Itaque nulla alia in civitate, nisi in qua populi potestas summa est, ullum domicilium libertas habet: qua quidem certe nihil potest esse dulcius, et quae si aequa non est, ne libertas quidem est. Qui autem aequa postet esse, omitto dicere in regno, ubi ne obscura quidem est aut dubia servitus; sed in istis civitatibus, in quibus verbo sunt liberi omnes? Ferunt enim suffragia, mandant imperia, magistratus ambiuntur, rogantur; sed ea dant magis, quae, etiamsi nolint, danda sint, et quae ipsi non habent, unde alii petant *): sunt enim expertes imperii, consilii publici, iudicii delectorum iudicum; quae familiarum vetustatibus aut pecuniis ponderantur. In libero autem populo, ut Rhodi, ut Athenis, nemo est civium, qui . . . . . .

*) Ita Heinr. In Cod. *petunt*, quod Moser. cum reliquis Edd. retinuit. Wolff. coniecit *inde alii petunt.*

(Proxime praecedentem enunciationem Maius ita supplet: Qui quidem virtute clarescat, qui in honoribus ferat repulsam propter generis vel pecuniae defectum. — Desiderantur paginae duae. Continuatur liberae civitatis dilaudatio et excusantur eius vitia non generi populari sed paucis plerumque divitioribus, a quibus corrumpitur, assignanda.)

XXXII. ... cum in populo aliquis unus pluresve divitiores opulentioresque extitissent, tum ex eorum fastidio superbiam natam *) esse commemorant, cedentibus ignavis et imbecillis et arrogantiae divitum succumbentibus. Si vero ius suum populi teneant, negant quicquam esse praestantius, liberius, beatius; quippe qui domini sint legum, iudiciorum, belli, pacis, foederum, capitis uniuscuiusque, pecuniae. Hanc unam rite rem publicam, id est rem populi, appellari putant. Itaque et a regum et a patrum dominatione solere in libertatem rem populi vindicari, non ex **) liberis populis reges requiri, aut potestatem atque opes optimatium. Et vero negant, oportere indomiti populi vitio genus hoc totum liberi populi repudiari: concordi populo, et omnia referente ad incolumitatem et ad libertatem suam, nihil esse immutabilius, nihil firmius; facillimam autem in ea re publica esse concordiam, in qua idem conducat omnibus: ex utilitatis varietatibus, cum aliis aliud expediat, nasci discordias. Itaque cum patres rerum potirentur, numquam constitisse civitatis statum. Multo iam id in regnis minus, quo-

*) Ita Heinr. In Cod. *fastidio et superbia nata*, quam lectionem cum reliquis editoribus servat Moser. Etiam verba *cum in* ante *populo* debentur Heinrichio.

**) Creuzer. dubitat num fortasse *a liberis pop.* sit reponendum. Tuetur Moserus lectionem codicis.

rum, ut ait Ennius, nulla *) sancta societas, nec fides est. Quare cum lex sit civilis societatis vinculum, ius autem legis aequale: quo iure societas civium teneri potest, cum par non sit conditio civium? Si enim pecunias aequari non placet; si ingenia omnium paria esse non possunt: iura certe paria debent esse eorum inter se, qui sunt cives in eadem re publica. Quid est enim civitas, nisi iuris societas? . . . . . .

(In omissis duabus paginis pergebat Scipio loqui ex eorum mente, statui qui populari favent; quod eum etiam capite seq. facientem videmus.)

XXXIII. . . . Ceteras vero res publicas ne appellandas quidem putant iis nominibus, quibus illae sese appellari velint. Cur enim regem appellem, Iovis optimi nomine, hominem dominandi cupidum aut imperii singularis, populo oppresso dominantem, non tyrannum potius? tam enim esse clemens tyrannus, quam rex importunus potest, ut hoc populorum intersit, utrum comi domino an aspero serviant: quin serviant quidem **), fieri non potest. Quo autem modo assequi poterat Lacedaemon illa tum, cum praestare putabatur disciplina rei publicae, ut bonis uteretur iustisque regibus, cum esset habendus rex, quicumque genere regio natus esset? Nam optimates quidem quis ferat, qui non populi concessu, sed suis comitiis hoc sibi nomen arrogaverunt? Qui enim iudicatur iste optimus doctrina, artibus, studiis?

(Desunt paginae codicis quatuor, in quibus laudibus popularis rerum publicarum

*) Cod. *nulla regni sancta*, quem Ed. pr. et Steinacker. sequitur. Maius aut *regni* tollendum, aut *quorum* in *quoniam* mutandum esse adnotat. Heinrich. sustulit *regni*, eumque secutus Moser.

**) Ita Cod. Ed. pr. Steinack. et Lehner. qui quidem distinctionem posuerunt post *quidem*. Sed Heinr. eumque secutus Moser. *serviant, id quidem.*

formae absolutis a Scipione ea in medium proferri coepta sunt, quae et pro regno et pro optimatium imperio dici solent; eamque disputationis partem caput sequens continuat.)

XXXIV. . . . . si fortuito id faciet, tam cito evertetur, quam navis, si e vectoribus sorte ductus ad gubernacula accesserit. Quod si liber populus deliget, quibus se committat, deligetque, si modo salvus esse vult, optimum quemque, certe in optimorum consiliis posita est civitatium salus; praesertim cum hoc natura tulerit, non solum ut summi virtute et animo praecessent *) imbecillioribus, sed ut hi etiam parere summis velint. Verum hunc optimum statum pravis hominum opinionibus eversum esse dicunt, qui ignoratione virtutis, quae cum in paucis est, tum in paucis iudicatur et cernitur, opulentos homines et copiosos, tum genere nobili natos esse optimos putant. Hoc errore vulgi cum rem publicam opes paucorum, non virtutes, tenere coeperunt, nomen illi principes optimatium mordicus tenent, re autem carent eo nomine. Nam divitiae, nomen, opes, vacuae consilio et vivendi atque aliis imperandi modo, dedecoris plenae sunt et insolentis superbiae, nec ulla deformior species est civitatis, quam illa, in qua opulentissimi optimi putantur. Virtute vero gubernante rem publicam quid potest esse praeclarius? cum is, qui imperat aliis, servit ipse nulli cupiditati; cum quas ad res cives instituit et vocat, eas omnes complexus est ipse, nec leges imponit populo, quibus ipse non pareat, sed suam vitam, ut legem, praefert suis civibus. Qui si unus satis omnia consequi posset, nihil opus esset pluribus; si universi videre optimum et in eo consentire possent, nemo de-

*) Bakius (Bibl. crit. nov. I. p. 156) et Doederlein coniecerunt *praeesse*.

lectos principes quaereret. Difficultas ineundi consilii rem a rege ad plures, error et temeritas populorum a multitudine ad paucos transtulit. Sic inter infirmitatem unius temeritatemque multorum medium optimates possederunt locum; quo nihil potest esse moderatius: quibus rem publicam tuentibus, beatissimos esse populos necesse est, vacuos omni cura et cogitatione, aliis permisso otio suo, quibus id tuendum est, neque committendum, ut sua commoda populus negligi a principibus putet. Nam aequabilitas quidem iuris, quam amplexantur liberi populi, neque servari potest: (ipsi enim populi, quamvis soluti effrenatique sint, praecipue multis multa tribuunt, et est in ipsis magnus delectus hominum et dignitatum); eaque, quae appellatur, aequabilitas iniquissima est. Cum enim par habetur honos summis et infimis, qui sint in omni populo necesse est, ipsa aequitas iniquissima fit: *) quod in iis civitatibus, quae ab optimis reguntur, accidere non potest. Haec fere, Laeli, et quaedam eiusdem generis ab iis, qui eam formam rei publicae maxime laudant, disputari solent.

XXXV. Tum Laelius, Quid tu, inquit, Scipio? e tribus istis quid maxime probas? Scip. Recte quaeris, quid maxime e tribus, quoniam eorum nullum ipsum per se separatum probo, anteponoque singulis illud, quod conflatum fuerit ex omnibus. Sed si unum ac simplex probandum sit, regium probem atque in primis laudem. In primo autem genere, quod hoc loco appellatur, occurrit nomen quasi patrium regis, ut ex se natis, ita consulentis suis civibus et eos conservantis studiosius, quam redigentis in servitutem: ut sane utilius sit, facultatibus et

*) Ita Schütz. et Moser. In Cod. est *sit*. Creuzerus coniecit *qui sunt in omni populo, necesse est ipsa aeq. iniq. sit.*

et mente exiguos sustentari unius optimi et summi viri diligentia.*) Adsunt optimates, qui se melius hoc idem facere profiteantur, plusque fore dicant in pluribus consilii, quam in uno, et eandem tamen aequitatem et fidem. Ecce autem maxima voce clamat populus, neque se uni, neque paucis velle parere; libertate ne feris quidem quicquam esse dulcius; hac omnes carere, sive regi sive optimatibus serviant. Ita caritate nos capiunt reges, consilio optimates, libertate populi, ut in comparando difficile ad eligendum sit, quid maxime velis. Lael. Credo, inquit: sed expediri quae restant vix poterunt, si hoc inchoatum reliqueris.

XXXVI. Scip. Imitabor **) ergo Aratum, qui magnis de rebus dicere exordiens a Iove incipiendum putat. Lael. Quo Iove? ***) aut quid habet illius carminis simile haec oratio? Tantum, inquit, ut rite ab eo dicendi principia capiamus, quem unum omnium deorum et hominum regem esse, omnes docti indoctique †) consentiunt. Quid? inquit Laelius. Et ille, Quid censes, nisi quod est ante oculos? Sive haec ad utilitatem vitae constituta sunt ††) a principibus rerum publicarum, ut rex putaretur unus esse in caelo, qui

*) Verba et syllabae typorum formis distinctae a primo editore supplentur; quam quidem qualemcunque medicinam adhiberi magis placuit, quam locum lacerum relinqui. Sequentia tamen produnt, a Maio minus bene Scipionem jam hoc loco tam clare regnum reliquis praeferentem generibus induci.

**) Ita cod. 1. manu; 2. vero manu *imitemur*; quam lectionem praetulit Mai.

***) Creuzer. coniecit *qui Iove?* Moser. *Qui a Iove?* vel *Quid a Iove?*

†) Cod. 1. manu *omnes doctique expolivi*, 2. manu *docti indoctique expoliri*. Ed. pr. docti indoctique uno ore. Heinr. *indocti doctique cons*. Moser. *omnes doctrina expoliti*. Creuzer. coniecit: *omnes quasi explorate cons*. Nos Steinack. et Lehner. secuti sumus.

††) Emendavit Moser. In Cod. et Edd. omnibus *sint*.

nutu, ut ait Homerus, totum Olympum converteret, i lemque et rex et pater haberetur omnium; magna auctoritas est multique testes, (si quidem omnes multos appellari placet,) ita consensisse gentes, decretis videlicet principum, nihil esse rege melius, quoniam deos omnes censent unius regi numine: sive haec in errore imperitorum posita esse et fabularum similia didicimus; audiamus communes quasi doctores eruditorum hominum, qui tamquam oculis illa viderunt, quae nos vix audiendo cognoscimus. Quinam, inquit Laelius, isti sunt? Et ille, Qui natura omnium rerum pervestiganda senserunt omnem hunc mundum mente...

(Iam persequebatur Scipio philosophorum praecepta, qui uno numine totum hunc mundum regi docerent, ut unius regis imperium ad numinis summi similitudinem accedere demonstraret. Deinde antiquissimas gentes omnes inprimis barbaras regibus paruisse commemorabat. Quae quidem omnia paginis quatuor comprehensa perierunt. In capite proxime sequenti regnum commendare Scipio pergit exemplo a Romanis petito.)

XXXVII. . . . Sed si vis, Laeli, dabo tibi testes, nec nimis antiquos, nec ullo modo barbaros. Istos, inquit, volo. Scip. Videsne igitur minus quadringentorum annorum esse hanc urbem, ut sine regibus sit? Lael. Vero, minus. Scip. Quid ergo? haec quadringentorum annorum aetas, ut urbis et civitatis, num valde longa est? Lael. Ista vero, inquit, adulta, vix. Scip. Ergo his annis quadringentis *) Romae rex erat? Lael. Et superbus quidem. Scip. Quid supra? Lael. Iustis-

*) Schütz. post *quadringentis* addit *ante*.

simus, et deinceps retro usque ad Romulum, qui ab hoc tempore anno sexcentesimo rex erat. Scip. Ergo ne iste quidem pervetus? Lael. Minime, ac prope senescente iam Graecia. Cedo, num, Scipio, barbarorum Romulus rex fuit? Lael. Si, ut *) Graeci dicunt, omnes aut Graios esse aut barbaros, vereor ne barbarorum rex fuerit; sin id nomen moribus dandum est, non linguis, non Graecos minus barbaros, quam Romanos puto. Et Scipio, Atqui ad hoc, de quo agitur, non quaerimus gentem, ingenia quaerimus. Si enim et prudentes homines et non veteres reges habere voluerunt, utor neque perantiquis, neque inhumanis ac feris testibus.

XXXVIII. Tum Laelius, Video te, Scipio, testimoniis satis instructum: sed apud me, ut apud bonum iudicem, argumenta plus quam testes valent. Tum Scipio, Utere igitur argumento, Laeli, tute ipse sensus tui. Cuius, inquit ille, sensus? Scip. Si quando, (si forte,) tibi visus es irasci alicui. Lael. Ego vero saepius, quam vellem. Scip. Quid? tum, cum tu es iratus, permittis illi iracundiae dominatum animi tui? Non mehercule, inquit; sed imitor Archytam illum Tarentinum, qui cum ad villam venisset et omnia aliter offendisset ac iusserat, tete **) infelicem, inquit villico, quem necassem iam verberibus, nisi iratus essem. Optime, inquit Scipio. Ergo Archytas iracundiam, videlicet dissidentem a ratione, seditionem quandam animi vere ducebat, †) et eam ††) consilio sedari volebat. Adde avaritiam, adde imperii, adde gloriae cupiditatem,

*) Heinr. *Sicut Graeci.*

**) Cod. separatim *te te.* Steinacker. et Moser *te, te.*

†) Cod. 1. manu *ab animo reducebat;* tum 2. manu superpositum *mi* et *ve*, deletumque *ab.* Inde Maius reinxit *seditionem quandam animi movere ducebat.* Heinrich. expunxit *movere.* Nos Reisigii de hoc loco sententiam (in Ed. Halensi) et Moseri editionem secuti sumus.

††) Addidit Heinr. *et* in cod. oblitteratum.

adde libidines; et illud vide, si in animis hominum regale imperium sit, unius fore dominatum, consilii scilicet, (ea est enim animi pars optima,) consilio autem dominante, nullum esse libidinibus, nullum irae, nullum temeritati locum. Sic, inquit, est. Scip. Probas igitur animum ita affectum? Nihil vero, inquit, magis. Scip. Ergo non profecto probares, si, consilio pulso, libidines, quae sunt innumerabiles, iracundiaeve tenerent omnia? Lael. Ego vero nihil isto animo, nihil ita animato homine miserius ducerem. Scip. Sub regno igitur tibi esse placet omnes animi partes, et eas regi consilio? Lael. Mihi vero sic placet. Scip. Cur igitur dubitas, quid de re publica sentias? in qua, si in plures translata res sit, intelligi iam licet, nullum fore, quod praesit, imperium; quod quidem, nisi unum sit, esse nullum potest.

XXXIX. Tum Laelius, Quid quaeso interest inter unum et plures, si iustitia est in pluribus? Et Scipio, Quoniam testibus meis intellexi, Laeli, te non valde moveri, non desinam te uti teste, ut hoc, quod dico, probem. Me, inquit ille, quonam modo? Scip. Quia animum adverti, nuper cum essemus in Formiano, te familiae valde interdicere, ut uni dicto audiens esset. Lael. Quippe villico. Scip. Quid domi? pluresne praesunt negotiis tuis? Immo vero unus, inquit. Scip. Quid? totam domum num quis alter, praeter te, regit? Lael. Minime vero. Scip. Quin tu igitur concedis, item *) in re publica singulorum dominatus, si modo iusti sint, esse optimos? Lael. Adducor igitur et propemodum assentior. **)

XL. Et Scipio, Tum magis assentiare, Laeli, si, ut omittam similitudines, uni gubernatori, uni medico,

*) Sic Heinr. In Cod. *idem*, quod reliqui edd. servarunt.

**) Sic Cod. fert et Edd. praeter Schützium e coniectura Maii scribentem *inquit* pro *igitur*; et Heinr. qui ita refingit: *adducor, inquit, propemodum, ut assentiar.* Wolff. coniicit: *adducor igitur, ut propemodum assentiar.*

si digni modo sint iis artibus, rectius esse, alteri navem committere, aegrum alteri, quam multis, ad maiora pervenero. Lael. Quaenam ista sunt? Scip. Quid? tu non vides, unius importunitate et superbia Tarquinii nomen huic populo in odium venisse regium? Video vero, inquit. Scip. Ergo etiam illud vides, de quo progrediente oratione me dicturum puto. *) Tarquinio exacto, mira quadam exultasse populum insolentia libertatis; tum exacti **) in exilium innocentes, tum bona direpta multorum, tum annui consules, tum demissi populo fasces, tum provocationes omnium rerum, tum secessio plebis, tum prorsus ita acta pleraque, ut in populo essent omnia. Est, inquit, ut dicis. Est vero, inquit Scipio, in pace et otio: licet enim lascivire, dum nihil metuas, ut in navi, ac saepe etiam in morbo levi. Sed ut ille, qui navigat, cum subito mare coepit horrescere, et ille aeger, ingravescente morbo, unius opem implorat, sic noster populus in pace et domi imperat et ipsis magistratibus, minatur, recusat, appellat, provocat; in bello sic paret, ut regi: valet enim salus plus quam libido. Gravioribus vero bellis, etiam sine collega omne imperium nostri penes singulos esse voluerunt, quorum ipsum nomen vim suae potestatis indicat. Nam dictator quidem ab eo appellatur, quia dicitur; sed in nostris libris vides eum, Laeli, magistrum populi appellari. Video, inquit. Et Scipio, Sapienter igitur illi veteres . . . . . .

*) In Cod. *de quo; progrediente oratione ventura me dicturum puto.* Vocabulum *ventura*, quod ferri nequit, alii delent ut cum Schützio Steinackerus; alii varie mutant, ut Heinrich. in *ultra*, Zachariae l. l. p. 263 in *satis*, Censor Jenens. *iterum*, Creuzerus *multa* vel *plura*. Moserus novam rationem iniens ita in ed. sua locum dedit *quo progrediente oratione me venturum puto.*

**) Heinr. hanc cod. lectionem mutavit in *eiecti*.

(In hac duarum paginarum lacuna Scipio regalis imperii necessitatem et praestantiam dictaturae exemplo demonstrare pergebat, fortasse etiam inter regis mentionem iniecit. Deinde ad eandem sententiam firmandam commemorat, quantus fuerit Romanorum erga bonos reges, ut Romulum, amor, et eius quidem post mortem desiderium.)

XLI. . . . iusto quidem rege cum est populus orbatus, pectora dura tenet desiderium *) sicut ait Ennius, post optimi regis obitum;

simul inter
Sese sic memorant: o Romule, Romule die,
Qualem te patriae custodem di genuerunt!
O pater! o genitor! o sanguen dis oriundum!

Non heros, nec dominos appellabant eos, quibus iuste paruerunt, denique ne reges quidem; sed patriae custodes, sed patres et deos. Nec sine causa, quid enim adiungunt?

Tu produxisti nos intra luminis oras.

Vitam, honorem, decus sibi datum esse iustitia regis existimabant. **) Mansisset eadem voluntas in eorum posteris, si regum similitudo permanisset: sed vides, unius iniustitia concidisse genus illud totum rei publicae. Lael. Video vero, inquit, et studeo cursus istos mutationum non magis in nostra, quam in omni re publica noscere.

XLII. Et Scipio, Est omnino, cum de illo genere rei publicae, quod maxime probo, quae sentio, dixero,

*) Ita collocat Cod. hoc versus initium, neque ut in edd. pr. Heinr. Schütz. Lehner. post vocem *obitum*. *Dura* pro *dia*, quod Cod. habet, reposuerunt Steinack. et Moser.

**) Ita Cod. 2. manu; nam 1. *existimant*.

accuratius mihi *) dicendum de commutationibus rerum publicarum, etsi minime facile eas in ea re publica futuras puto. Sed huius regiae prima et certissima est illa mutatio. Cum rex iniustus esse coeperit, **) perit illud illico genus, et est idem ille tyrannus, deterrimum genus et finitimum optimo. Quem si optimates oppresserunt, quod ferme evenit, habet statum res publica de tribus secundarium; est enim quasi regium, id est patrium consilium populo bene consulentium principum. Sin per se populus interfecit aut eiecit tyrannum, est moderatior, ***) quoad sentit et sapit, et sua re gesta laetatur, tuerique vult per se constitutam rem publicam. Si quando aut regi iusto vim populus attulit, †) regnove eum spoliavit, ††) aut etiam, id quod evenit saepius, optimatium sanguinem gustavit, ac totam rem publicam substravit libidini suae, cave putes, aut †††) mare ullum, aut flammam esse tantam, quam non facilius sit sedare, quam effrenatam insolentia multitudinem.

XLIII. Tum fit illud, quod apud Platonem est luculente dictum, si modo id exprimere Latine potuero; nam difficile factu est: sed conabor tamen. Cum enim inquit, inexplebiles populi fauces exaruerunt libertatis

*) Cod. 2. manu; 1. manu est *tibi*, quod Villemain. servat a Laelio de his in tertio libro expositum esse putans.

**) Moser. hic perfectum indicat. a sensu flagitari iudicans rescripsit *coepit.*

***) In cod. *et moderatior*, quod Steinack. Lehn. Mos. mutant in *est moder.* Heinrich. Ed. *et moderatur.* Wolff. mavult *est et moderatior.*

†) Moser. emendavit. In cod. *attulerit*, quod Edd. praeter Moser. servant.

††) Heinrich. *spoliarit.*

†††) Correxit Heinr. eumque sequitur Moser. In cod. est *autem.* Steinacker. censet, verba *cave putes* usque ad *multitudinem* in parenthesi esse ponenda, ut apodosis initium capiat a verbis: *Tum fit illud.*

siti, malisque usus ille ministris non modice temperatam, sed nimis meracam libertatem sitiens hauserit, tum magistratus et principes, nisi valde lenes et remissi sint, et large sibi libertatem ministrent, insequitur, insimulat, arguit, praepotentes, reges, tyrannos vocat. Puto enim, tibi haec esse nota, Lael. Vero, mihi, inquit ille, notissima. Scip. Ergo illa sequuntur: eos, qui pareant principibus, agitari ab eo populo, et servos voluntarios appellari; eos autem qui in magistratu privatorum similes esse velint, eosque privatos, qui efficiant, ne quid inter privatum et magistratum differat, ferunt laudibus et mactant honoribus, ut necesse sit, in eiusmodi re publica plena libertatis esse omnia; ut et privata domus omnis vacet dominatione, et hoc malum usque ad bestias perveniat; denique, ut pater filium metuat, filius patrem negligat, absit omnis pudor, ut plane liberi sint; nihil intersit, civis sit an peregrinus; magister ut discipulos metuat et iis blandiatur, spernantque discipuli magistros; adolescentes ut senum sibi pondus assumant, senes autem ad ludum adolescentium descendant, ne sint iis odiosi et graves.' Ex quo fit, ut etiam servi se liberius gerant, uxores eodem iure sint, quo viri; quin tanta libertate canes etiam et equi, aselli denique, liberi sint, sic incurrant, *) ut iis de via decedendum sit. Ergo ex hac infinita, inquit, licentia haec summa cogitur, ut ita fastidiosae mollesque mentes evadant civium, ut, si minima vis adhibeatur imperii, irascantur et perferre nequeant: ex quo leges quoque incipiunt negligere, ut plane sine ullo domino sint.

XLIV. Tum Laelius, Prorsus, inquit, expressa sunt a te, quae dicta sunt ab illo. Scip. Atque, ut iam ad sermonis mei morem **) revertar, ex hac nimia licen-

*) Heinr. addita copula *et sic inc.* Moser. coniecit: *quin in tanta — liberi si sint, sic incurr.* Doederlein. *inque pro quin.*

**) Scribendum videtur *auctorem* pro *morem.*

tia, quam illi solam libertatem putant, *) ait ille, ut ex stirpe quadam, existere et quasi nasci tyrannum. Nam, ut ex nimia potentia principum oritur interitus principum, sic hunc nimis liberum populum libertas ipsa servitute afficit. Sic omnia nimia, cum vel in tempestate, vel in agris, vel in corporibus laetiora fuerunt, in contraria fere convertuntur, maximeque **) in rebus publicis evenit; nimiaque illa libertas et populis et privatis in nimiam servitutem cadit. ***) Itaque ex hac maxima libertate tyrannus †) gignitur, et illa iniustissima et durissima servitus. Ex hoc enim populo indomito, vel potius immani, deligitur aliqui ††) plerumque dux contra illos principes afflictos iam et depulsos loco, audax, impurus, consectans proterve bene saepe de re publica meritos, populo gratificans et aliena et sua: cui quia privato sunt oppositi timores, dantur imperia, et ea continuantur; praesidiis etiam, ut Athenis Pisistratus, sepiuntur; postremo a quibus producti sunt, existunt eorum ipsorum tyranni. Quos si boni oppresserunt, ut saepe fit, recreatur civitas; sin audaces, fit illa factio, genus aliud tyrannorum; eademque oritur etiam ex illo saepe optimatium praeclaro statu, cum ipsos principes aliqua pravitas de via deflexit. Sic tanquam pilam rapiunt inter se rei publicae statum tyranni ab regibus, ab iis autem †††) principes aut populi; a quibus aut factiones aut tyranni: nec diutius unquam tenetur idem rei publicae modus.

---

*) Ita Cod. 1. manu; sed. 2. *putarent*, quod quidem recepit Schütz, probant Censor Jenens. et Creuzer.

**) Maio excidisse videtur *id*, quod Steinack. et Moser. in textum receperunt, Wolff. pro *in* scribi mavult *id*.

***) Maio et Niebuhrio suspectum videtur *cadit*, ut Maius coniiciat *cedit* a Schützio receptum.

†) Ed. Moser. *tyrannis*.

††) Heinr. *aliquis*.

†††) Ita Cod. manu 2. *aut* pro *autem* manu 1. Moser. suspicatur Ciceronem scripsisse *ab iis autem aut princ.*

XLV. Quod ita cum sit, ex *) tribus primis generibus longe praestat mea sententia regium; regio autem ipsi praestabit id, quod erit aequatum et temperatum ex tribus optimis **) rerum publicarum modis. Placet enim, esse quiddam in re publica praestans et regale; esse aliud auctoritate principum partum ac tributum; †) esse quasdam res servatas iudicio voluntatique multitudinis. Haec constitutio primum habet aequabilitatem quandam magnam, qua carere diutius vix possunt liberi; deinde firmitudinem. Quod et ††) illa prima facile in contraria vitia convertuntur, ut existat ex rege dominus, ex optimatibus factio, ex populo turba et confusio, quodque ipsa genera generibus saepe commutantur novis, hoc in hac iuncta moderateque permixta conformatione rei publicae non ferme sine magnis principum vitiis evenit. Non est enim causa conversionis, ubi in suo quisque est gradu firmiter collocatus, et non subest, quo praecipitet ac decidat.

XLVI. Sed vereor, Laeli, vosque homines amicissimi ac prudentissimi, ne, si diutius in hoc genere verser, quasi praecipientis cuiusdam et docentis, et non vobiscum simul considerantis, esse videatur oratio mea. Quamobrem ingrediar in ea, quae nota sunt omnibus, quaesita autem a nobis iam diu. Sic enim decerno, sic sentio, sic affirmo, nullam omnium rerum publicarum aut constitutione aut descriptione aut disciplina confe-

---

*) Sic etiam Moser. In Cod. desideratur *ex.*

**) Zachariae l. l. p. 99. suspicatur legendum esse *primis* pro *optimis.*

†) Cod. *partium* a Maio mutatum in *partum.* Heinr. vocabulo *tributum* apposuit stellulam. Steinacker. *auctoritate principum partitum ac tributum.* Moserus Schützio et Lehnero praeeuntibus: *auctoritati princ. partum ac tributum;* in notis coniecturam proponit: *esse aliud auctoritati principum partium attributum;* in quam quidem coniecturam Wolffius quoque incidit.

††) Creuzer. desiderat *Quod autem illa*; idemque Moser. vel *Quod enim illa.*

rendam esse cum ea, quam patres nostri nobis, acceptam iam inde a maioribus, reliquerunt. Quam, si placet, quoniam ea, quae tenebatis ipsi, etiam ex me audire voluistis, simul et qualis sit, et optimam esse ostendam, expositaque ad exemplum nostra re publica,*) accommodabo ad eam, si potuero, omnem illam orationem, quae est mihi habenda de optimo civitatis statu. Quod si tenere et consequi potuero, cumulate munus hoc, cui me Laelius praeposuit, ut opinio mea fert, effecero.

XLVII. Tum Laelius, Tuum vero, inquit, Scipio, ac tuum quidem unius **) munus. Quis enim te potius aut de maiorum dixerit institutis? cum sis clarissimis ipse maioribus; aut de optimo statu civitatis? quem si habemus, etsi ne nunc quidem, †) tum vero quis te possit esse florentior? aut de consiliis in posterum providendis? cum tu, duobus huius urbis terroribus depulsis, in omne tempus ei ††) prospexeris.

LIBRI I. DE RE PUBLICA

FRAGMENTA

E NONIO ET AUGUSTINO.

1. Nonius in voc. antiquus. Sed quoniam plura beneficia continet patria, et est antiquior parens, quam

---

*) Ita correxit Mai. In Cod. *nostrae reipublicae.*

**) Ita Heinr. et Moser. In Cod. abest *unius*, ut in ed. pr. Steinacker. *Tu vero — ac tuum quidem munus.* Censor Jenens. *Tuum vero — ac totum quidem munus;* cui obsecutus est Lehner.

†) Wolff. *etsi non nunc quidem;* Moser. *etsi nec nunc quidem* coniecerunt.

††) Ita Steinacker. emendavit, eumque secutus est Moser. cum in Cod. sit *esse*, a Maio ceterisque edd. plane expunctum.

qui creaverit, maior ei profecto, quam parenti, debetur gratia.

2. Idem cap. de doctorum indag. Nec tantum Carthago habuisset opum sexcentos fere annos, sine consiliis et disciplina.

3. Idem voc. cognoscere. Cognoscere mehercule, inquit, consuetudinem istam et studium sermonis.

4. Idem voc. cituma et v. deductum. Quare, si placet, deduc orationem tuam de caelo ad haec cituma . *)

5. Augustin. Epist. CXXXVIII, 10. Brevi multitudo, dispersa atque vaga, concordia civitas facta erat. **)

---

*) Maius hoc frag. collocat in Lib. 1. cap. 6.

**) Maius inserit totum h. Augustini locum prolixiorem, quam qui hic adscribatur, capiti huius libri 25.

M. TULLII CICERONIS

DE RE PUBLICA.

Liber II.

ARGUMENTUM.

Quod in fine libri praecedentis positum est, rei publicae romanae constitutionem omnibus esse omnium rerum publicarum praeferendam, id hoc libro secundo uberius explicatur, eo quidem consilio, (V. II, 39.) ut in civitate maxima reapse cernatur, quale illud sit, quod ratio civilis praecipiat. Exorsus igitur Scipio a sententia Catonis rei publicae romanae praestantiam prudentissime inde repetentis, quod non unius esset ingenio, sed multorum, nec una hominis vita, sed aliquot constituta saeculis (c. 1.), historiam populi romani usque ad suam aetatem fere totam persequitur, demonstraturus, quo itinere ad hoc perfectissimum et optime temperatum civitatis statum pervenerit. Enarrat igitur quid debeatur regibus in hoc genere et primum quidem Romulo (c. 2—10.); deinde, ubi Laelius quaedam interposuit ut compararet hoc loco institutam rationem cum Platonica inprimis tum reliquorum Graecorum (c. 11.), pergit Scipio in explicanda historia et persequitur interregnum post Romuli obitum (c. 12.), res et instituta Numae, quem Pythagorae aequalem falso ferri demonstrat (c. 13—15.), tum Tullii Hostilii (c. 17.), Anci Marcii (c. 18.), Tarquinii prisci (c. 19, 20.), Servii Tullii (c. 21—23.), Tarquinii superbi (c. 24 et 25.), qui quidem cum regnum in tyrannidem deflexerit, occasio nascitur, de regii imperii vitiis disserendi (c. 26—29.). Sequuntur liberi res populi romani, quae quid ad rem publicam constituendam et confirmandam tulerint succincte exponitur (c. 30—37.). Jam igitur sermo habetur de provocationis

ad populum legibus (c. 31.); de senatus auctoritate (c. 32.); de secessione in sacrum montem et tribunis plebis (c. 33.); de praeclaris antiquorum patriciorum moribus (c. 34.); de Spurio Cassio; de multarum rationibus (c. 35.); de legibus decemviralibus (c. 36 et 37.); reliqua, quae interciderunt. Quam narrationem cum Scipio finiisset, Tuberonem inducit Cicero alias disputationis partes non dum tractatas desiderantem, simulque revocantem ab hac una republica Scipionem ad universam rerum publicarum rationem et ab historica ad philosophicam huius loci tractationem (c. 38.). Cui ut respondeat Scipio, et summam eorum, quae adhuc a se disputata sint subducit, et quae etiam disputanda relinquantur significat (c. 39.). Quo facto novam, quasi disputationem ingressus prudentiae civilis causas non ab usu vitae nec unius alicuius populi institutis, ut adhuc fecerat, sed a ratione et natura altius repetere instituit. Sed magna ibidem est sermonis ob defectum codicis lacuna, ut nihil fere huius disputationis nisi pauca nobis supersint, quae de viri politici virtutibus et doctrina Scipio praecepit (c. 40—42.). Postremum, Philo auctore, gravissima quaestio commovetur, utrum iustitiae sit in constituenda et administranda republica ratio habenda, nec ne. Quae cum eam vim in toto hoc genere Scipioni habere visa esset, ut nisi ea plene explicata et pertractata nihil de re publica in hoc sermone dictum esse putaret, totam hanc disputationem in crastinum diem differri placuit.

I. Hic cum omnes flagrarent cupiditate audiendi, *) ingressus est sic loqui Scipio.

Catonis hoc senis est, quem, ut scitis, unice dilexi, maximeque sum admiratus, cuique vel patris utriusque iudicio, vel etiam meo studio me totum ab adolescentia dedidi; cuius me numquam satiare potuit oratio: tantus erat in homine usus rei publicae, quam et domi et militiae cum optime, tum etiam diutissime gesserat, et modus in dicendo, et gravitate mixtus lepos, et

*) Ita huius libri initium supplevit Heinr. In Cod. desunt tres primi versus, ut hic liber incipiat a mutilo verbo *ditate audiendi*. Maius ita sarciebat: *Ut omnes igitur vidit accensos cupiditate audiendi.*

summum vel discendi studium vel docendi, et orationi vita admodum congruens. Is dicere solebat, ob hanc causam praestare nostrae civitatis statum ceteris civitatibus, quod in illis singuli fuissent fere, qui *) suam quisque rem publicam constituissent legibus atque institutis suis, ut Cretum Minos, Lacedaemoniorum Lycurgus, Atheniensium, quae persaepe commutata esset, tum Theseus, tum Draco, tum Solo, tum Clisthenes, tum multi alii, postremo exanguem iam et iacentem doctus vir Phalereus sustentasset Demetrius; nostra autem res publica non unius esset ingenio, sed multorum, nec una hominis vita, sed aliquot constituta saeculis et aetatibus. Nam neque ullum ingenium tantum extitisse dicebat, ut, quem res nulla fugeret, quisquam aliquando fuisset; neque cuncta ingenia collata in unum tantum posse uno tempore providere, ut omnia complecterentur sine rerum usu ac vetustate. Quamobrem, ut ille solebat, ita nunc mea repetet oratio populi origines: **) libenter enim etiam verbo utor Catonis. Facilius autem quod est propositum consequar, si nostram rem publicam vobis et nascentem et crescentem et adultam, et iam firmam atque robustam ostendero, quam si mihi aliquam, ut apud Platonem Socrates, ipse finxero.

Hoc cum omnes approbavissent, Quod habemus igitur, inquit, †) institutae rei publicae ††) tam clarum ac tam omnibus notum exordium, quam huius urbis condendae principium, profectum a Romulo? Qui patre Marte natus, (concedamus enim famae hominum, praesertim non inveteratae solum, sed etiam sapienter a

*) Sic Cod. 1. manu; sed 2. *quorum*, quam lectionem praetulit Schütz.

**) Ita Mos. Ed. *originem* Cod. et Edd.

†) Addidimus *inquit* Creuzero et Mosero auctoribus, in Cod. et Edd. desideratum.

††) Doederlein. coniicit delendum esse *publicae*.

maioribus proditae, bene meriti de rebus communibus, ut genere etiam putarentur, non solum esse ingenio divino; *) is igitur, ut natus sit cum Remo fratre, dicitur ab Amulio, rege Albano, ob labefactandi regni timorem ad Tiberim exponi iussus esse. Quo in loco cum esset silvestris beluae sustentatus uberibus, pastoresque eum sustulissent, et in agresti cultu laboreque aluissent, perhibetur, ut adoleverit, et corporis viribus et animi ferocitate tantum ceteris praestitisse, ut omnes, qui tum eos agros, ubi hodie est haec urbs, incolebant, aequo animo illi libenterque parerent. Quorum copiis cum se ducem praebuisset, ut iam a fabulis ad facta veniamus, oppressisse Longam Albam, validam urbem et potentem temporibus illis, Amuliumque regem interfecisse fertur.

III. Qua gloria parta, urbem auspicato condere, et firmare dicitur primum cogitavisse rem publicam. Urbi autem locum, quod est ei, qui diuturnam rem publicam serere conatur, diligentissime providendum, incredibili opportunitate delegit. Neque enim ad mare admovit, quod ei fuit illa manu copiisque facillimum, ut in agrum Rutulorum Aboriginumve procederet, aut in ostio Tiberino, quem in locum multis post annis rex Ancus coloniam deduxit, urbem ipse conderet; sed hoc vir excellenti providentia sensit ac vidit, non esse opportunissimos situs maritimos urbibus iis, quae ad spem diuturnitatis conderentur atque imperii: primum, quod essent urbes maritimae non solum multis periculis oppositae, sed etiam caecis. Nam terra continens adventus hostium non modo expectatos, sed etiam repentinos multis indiciis et quasi fragore quodam et sonitu ipso ante denunciat; neque vero quisquam potest hostis advolare terra, quin eum non modo esse, sed etiam, quis et unde sit, scire possimus. Maritimus vero ille et

*) Schütz et Mos. *non solum ingenio esse divino.*

et navalis hostis ante adesse potest, quam quisquam venturum esse suspicari queat; nec vero cum venit, prae se fert, aut qui *) sit; aut unde veniat, aut etiam quid velit; denique ne nota quidem ulla, pacatus an hostis sit, discerni ac iudicari potest.

(IV) Est autem maritimis urbibus etiam quaedam corruptela ac demutatio **) morum: admiscentur enim novis sermonibus ac disciplinis, et importantur non merces solum adventiciae, sed etiam mores; ut nihil possit in patriis institutis manere integrum. Iam qui incolunt eas urbes, non haerent in suis sedibus, sed volucri semper spe et cogitatione rapiuntur a domo longius, atque etiam cum manent corpore, animo tamen excurrunt ***) et vagantur. Nec vero ulla res magis labefactatam diu et Carthaginem et Corinthum pervertit †) aliquando, quam hic error ac dissipatio civium, quod mercandi cupiditate et navigandi et agrorum et armorum cultum reliquerant. Multa etiam ad luxuriam invitamenta perniciosa civitatibus suppeditantur mari, quae vel capiuntur, vel importantur; atque habet etiam amoenitas ipsa vel sumptuosas vel desidiosas illecebras multas cupiditatum. Et quod de Corintho dixi, id haud scio an liceat de cuncta Graecia verissime dicere. Nam et ipsa Peloponnesus fere tota in mari est, nec praeter Phliasios ††) ulli sunt, quorum agri non contingant

*) Sic Cod. 2. manu. Ed. pr. et reliquae edd. praeter Heinr. et Steinacker. alteram Cod. lectionem 1. manus *quis* secutas.

**) Ita Cod. mox expuncta syllaba *de*, quam servant tamen Heinr. Steinack. Lehn. Mos. Sed ed. pr. *mutatio*.

***) Cod. *excurrant* a manu 2. mutatum in *excurlant*. Inde Mos. coniecit *excursant*.

†) Ita Cod. 2. manu, at 1. *pervertèrunt*.

††) Cod. mendose *Philuntios* pro *Phliuntios*, quod quidem est in ed. pr. Heinr. Steinack. Sed Schütz. Lehn. Mos. *Phliasios* iubente Cicerone ipso. V. Epp. ad Att. VI, 2.

mare; et extra Peloponnesum Aenianes *) et Dores et Dolopes soli absunt a mari. Quid dicam insulas Graeciae? quae fluctibus cinctae natant paene ipsae simul cum civitatium institutis et moribus. Atque haec quidem, ut supra dixi, veteris sunt Graeciae. Coloniarum vero quae est deducta a Graiis in Asiam, Thracam, **) Italiam, Siciliam, Africam, praeter unam Magnesiam, quam unda non alluat? Ita barbarorum agris quasi attexta quaedam videtur ora esse Graeciae. Nam e barbaris quidem ipsis nulli erant antea maritimi, praeter Etruscos et Poenos; alteri mercandi causa, latrocinandi alteri. Quae causa perspicua est malorum commutationumque Graeciae, propter ea vitia maritimarum urbium, quae ante paulo perbreviter attigi. Sed tamen in his vitiis inest illa magna commoditas, et quod ubique gentium est ut ad eam urbem, quam incolas, possit adnare, et rursus, ut id, quod agri efferant sui, quascumque velint in terras portare possint ac mittere. †)

(V) Quî potuit igitur divinitus ††) et utilitates complecti maritimas Romulus et vitia vitare, quam quod urbem perennis amnis et aequabilis et in mare late influentis posuit in ripa, quo posset urbs et accipere ex mari quo egeret, et reddere quo redundaret, eodemque ut flumine res ad victum cultumque maxime neces-

---

*) Cod. *Enianes*, quod solus Lehn. servat.

**) Mos. *Thracam*, quod et praebet Servius ad Aen. XII, 335. hunc locum transcribens, et Niebuhr in Ind. Latinitatis ed. pr. praeferendum ducit. Sed Cod. Vat. et edd. *Thraciam*.

†) Ita Cod. Ed. pr. Schütz. Stein. Lehn. Sed Heinr. *quod* ante verba *ubique gent.* a manu posteriore in codice superadditum delet, tum scribit *ut, ubique gent.* et *quam quis incolat.* Moser. *ut quod ubiq. gent. — quam quis incolat — velit — possit.*

††) Schütz. Steinack. Mos. *divinius.*

sarias non solum mari absorberet, *) sed etiam invectas acciperet ex terra? ut mihi iam tum divinasse ille videatur, hanc urbem sedem aliquando et domum summo esse imperio praebituram. Nam hanc rerum tantam potentiam non ferme facilius alia ulla **) in parte Italiae posita urbs tenere potuisset.

VI. Urbis autem ipsius nativa praesidia quis est tam negligens, qui non habeat animo notata planeque cognita? cuius is est tractus †) ductusque muri, cum Romuli, tum etiam reliquorum regum, sapientia definitus ex omni parte arduis praeruptisque montibus, ut unus aditus, qui esset inter Esquilinum Quirinalemque montem, maximo aggere obiecto, fossa cingeretur vastissima, atque ut ita munita arx circumiectu arduo et quasi circumciso saxo niteretur, ut etiam in illa tempestate horribili Gallici adventus incolumis atque intacta permanserit. Locumque delegit et fontibus abundantem, et in regione pestilenti salubrem: colles enim sunt, qui cum perflantur ipsi, tum afferunt umbram vallibus.

VII. Atque haec quidem perceleriter confecit: nam et urbem constituit, quam e suo nomine Romam iussit nominari, et ad firmandam novam civitatem novum quoddam et subagreste consilium, sed, ad muniendas opes regni ac populi sui, magni hominis et iam tum longe providentis secutus est, cum Sabinas honesto ortas loco virgines, quae Romam ludorum gratia venissent, quos tum primum anniversarios in circo facere

---

*) Ita Cod. evidenter sine ulla emendatione. Niebuhr. coniecit *subveheret*, quod receperunt Heinr. Schütz. Lehn. In Ed. Mos. *arcesseret*. Lectionem Cod. tuentur Steinack. Censor Lips. Eichstad. (Comment. de Lygd. III. p. 10.) et Creuzer.

**) Cod. *ulla* et emendatum *alia*. Ed. pr. et reliquae servarunt *ulla*, et Heinr. quidem apposita ad vocem *facilius* stellula. Nostra lectio debetur Ed. Moser.

†) Cod. *tractatus*, servatum ab Ed. pr. et Lehn. Reliquae Edd. *tractus*.

instituisset, Consualibus rapi iussit, easque in familiarum amplissimarum matrimoniis collocavit. Qua ex causa cum bellum Romanis Sabini intulissent, proeliique certamen varium atque anceps fuisset, cum T. Tatio, rege Sabinorum, foedus icit, matronis ipsis, quae raptae erant, orantibus: quo foedere et Sabinos in civitatem adscivit, sacris communicatis, et regnum suum cum illorum rege sociavit.

VIII. Post interitum autem Tatii, cum ad eum potentatus *) omnis recidisset, quamquam cum Tatio in regium consilium delegerat principes, qui appellati sunt propter caritatem patres, populumque et suo et Tatii nomine et Lucumonis, qui Romuli socius in Sabino proelio occiderat, in tribus tres curiasque triginta descripserat, quas curias earum nominibus nuncupavit, quae ex Sabinis virgines raptae, postea fuerant oratrices pacis et foederis; sed quamquam ea Tatio sic erant descripta vivo, tamen, eo interfecto, multo etiam magis Romulus patrum auctoritate consilioque regnavit.

IX. Quo facto primum vidit iudicavitque idem, quod Spartae Lycurgus paulo ante viderat, singulari imperio et potestate regia tum melius gubernari et regi civitates, si esset optimi cuiusque ad illam vim dominationis adiuncta auctoritas. Itaque hoc consilio et quasi senatu **) fultus et munitus, et bella cum finitimis felicissime multa gessit, et cum ipse nihil ex praeda domum suam reportaret, locupletare cives non destitit. Tunc, id quod retinemus hodie magna cum salute rei publicae, auspiciis plurimum obsecutus est Romulus. Nam et ipse, quod principium rei publicae fuit, urbem condidit auspicato, et omnibus publicis rebus instituendis, qui sibi essent †) in auspiciis, ex singulis tribubus

*) Ita Cod. 1. manu; Ed. pr. reliquae. Sed Heinr. *dominatus* a 2. manu in Cod. scriptum.
**) Wolff. coniecit *senatu quasi*.
†) Mai. coniecit *adessent*, idque recepit Lehner.

singulos cooptavit augures; et habuit plebem in clientelas principum descriptam, (quod quantae fuerit utilitati, post videro,) multaeque dictione ovium et boum, quod tum erat res in pecore et locorum possessionibus, ex quo pecuniosi et locupletes vocabantur, non vi et suppliciis coercebat.

X. Ac Romulus cum septem et triginta regnavisset annos, et haec egregia duo firmamenta rei publicae peperisset, auspicia et senatum, tantum est consecutus, ut, cum subito sole obscurato non comparuisset, deorum in numero collocatus putaretur: quam opinionem nemo umquam mortalis assequi potuit sine eximia virtutis gloria. Atque hoc eo magis est in Romulo admirandum, quod ceteri, qui dii ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditis hominum saeculis fuerunt, ut fingendi proclivis esset ratio, cum imperiti facile ad credendum impellerentur; Romuli autem aetatem, minus his sexcentis annis, iam inveteratis litteris atque doctrinis, omnique illo antiquo ex inculta hominum vita errore sublato fuisse cernimus. Nam si, id quod Graecorum investigatur annalibus, Roma condita est secundo anno Olympiadis septimae, in id saeculum Romuli cecidit aetas, cum iam plena Graecia poëtarum et musicorum esset, minorque fabulis, nisi de veteribus rebus, haberetur fides. Nam centum et octo annis, postquam Lycurgus leges scribere instituit, prima posita est Olympias, quam quidem, nominis errore, ab eodem Lycurgo constitutam putant. Homerum autem, qui minimum dicunt, Lycurgi aetati triginta annis anteponunt fere: ex quo intelligi potest, permultis annis ante *) Homerum fuisse,

*) Membrana ita lacera est hoc loco, ut totius huius folii nihil reliquum sit, praeter primi quartique laterculi partes dimidiatas a vertice ad imum. Sed prior folii pagina ferme tota suppleri potest ex Augustino D. C. D. XXII, 6. qui quidem hunc locum a verbis *ex quo* usque ad vocem *respuit* libro suo inseruit. Ibidem *quidquam loci.* Sed cum in Cod. haec eorumdem verborum vestigia supersint: *cui... loc..*,

quam Romulum; ut, iam doctis hominibus ac temporibus ipsis eruditis, ad fingendum vix quisquam esset locus. Antiquitas enim recepit fabulas, fictas etiam nonnumquam incondite; haec aetas autem iam exculta, praesertim eludens omne, quod fieri non potest, respuit.

(Quo magis de Romuli aetate constaret non tam rudi illa quidem et indocta, Graecorum scriptores, qui eodem tempore floruerunt, hoc loco commemoraverat.)

... eodem nomine alius nepos eius, ut dixerunt quidam, ex filia, quoniam ille mortuus eodem est anno; natus Simonides Olympiade sexta et quinquagesima: quo facilius intellegi possit, tum de Romuli imortalitate creditum, cum iam inveterata vita hominum ac tractata esset et cognita. Sed profecto tanta fuit in eo vis ingenii atque virtutis, ut id de Romulo Proculo Iulio, homini agresti, crederetur, quod multis iam ante saeculis nullo alio de mortali homines credidissent: qui impulsu patrum, quo illi a se invidiam interitus Romuli pellerent, in concione dixisse fertur, a se visum esse in eo colle Romulum, qui nunc Quirinalis vocatur; eum sibi mandasse, ut populum rogaret, ut sibi eo in colle delubrum fieret; se deum esse et Quirinum vocari.

XI. Videtisne igitur, unius viri consilio non solum ortum novum populum, neque ut in cunabulis vagientem relictum, sed adultum iam et paene puberem? Tum

---

dare maluimus *cuiquam locus* Maio auctore. Heinrich. legit *quisquam locus*, Mos. *quidquam loci*. Inde a verbo *respuit*, si lacunam ex Augustino suppleveris, desideratur particula laterculi secundi, laterculus tertius, et quarti dimidium, cuius quidem alterum dimidium e laceris quae in cod. restant litterarum ductibus, sarciebant Niebuhrius et Maius; eosque secuti sumus ita quidem, ut additamenta typorum discrimine insignirentur.

Laelius, Nos vero videmus, et te quidem ingressum ratione ad disputandum nova, quae nusquam est in Graecorum libris. Nam princeps ille, quo nemo in scribendo praestantior fuit, aream sibi sumpsit, in qua civitatem exstrueret, arbitratu suo, praeclaram illam *) quidem fortasse, sed a vita hominum abhorrentem et moribus. **) Reliqui disseruerunt, sine ullo certo exemplari formaque rei publicae, de generibus et de rationibus civitatum. Tu mihi videris utrumque facturus: es enim ita ingressus, ut, quae ipse reperias, tribuere aliis malis, quam, ut facit apud Platonem Socrates, ipse fingere, et illa de urbis situ revoces ad rationem, quae a Romulo casu aut necessitate facta sunt, et disputes non vaganti ***) oratione, sed defixa in una re publica. Quare perge, ut instituisti: prospicere enim iam videor, te reliquos reges persequente, †) quasi perfectam rem publicam.

XII. Ergo, inquit Scipio, cum ille Romuli senatus, qui constabat ex optimatibus, quibus ipse rex tantum tribuisset, ut eos patres vellet nominari, patriciosque eorum liberos, tentaret post Romuli excessum, ut ipse regeret ††) sine rege rem publicam, populus id non tulit, desiderioque Romuli postea regem flagitare non destitit: cum prudenter illi principes novam et inauditam ceteris gentibus interregni ineundi rationem excogitaverunt, ut, quoad certus rex declaratus esset, nec sine rege civitas, nec diuturno rege esset uno, nec committeretur, ut quisquam, inveterata potestate, aut

*) Correxit Heinr. adscivit Mos. In Cod. *ille.*

**) Ita Cod. 2. manu, Heinr. Stein. Lehn. Mos. *a moribus* Cod. 1. manu, Ed. pr. et Schütz.

***) Heinr. *vagante.*

†) Emendavit Mos. In Cod. *persequentem,* a Maio, Heinrich. Stein. Schütz. servatum. Creuzer. coniecit *quasi perfectam praestare rem publ.* Lehn. *video* pro *videor.*

††) Ita Cod. 2. manu, eamque secutus Lehn. *gereret* Cod. 1. manu et excepta Lehn. editiones omnes.

ad deponendum imperium tardior esset, aut ad obtinendum munitior. Quo quidem tempore novus ille populus vidit tamen id, quod fugit Lacedaemonium Lycurgum, qui regem non deligendum duxit, (si modo hoc in Lycurgi potestate potuit esse,) sed habendum, qualiscumque is foret, qui modo esset Herculis stirpe generatus. Nostri illi, etiam tum agrestes, viderunt, virtutem et sapientiam regalem, non progeniem quaeri oportere.

XIII. Quibus cum esse praestantem Numam Pompilium fama ferret, praetermissis suis civibus, regem alienigenam, patribus auctoribus, sibi ipse populus adscivit, eumque ad regnandum, Sabinum hominem, Romam Curibus accivit. Qui ut huc venit, quamquam populus curiatis eum comitiis regem esse iusserat, tamen ipse de suo imperio curiatam legem tulit; hominesque Romanos instituto Romuli bellicis studiis ut vidit incensos, existimavit, eos paulum ab illa consuetudine esse revocandos.

XIV. Ac primum agros, quos bello Romulus ceperat, divisit viritim civibus, docuitque, sine depopulatione atque praeda posse eos colendis agris abundare commodis omnibus, amoremque eis otii et pacis iniecit, quibus *) facillime iustitia et fides convalescit, et quorum patrocinio maxime cultus agrorum perceptioque frugum defenditur. Idemque Pompilius et auspiciis maioribus inventis ad pristinum numerum duo augures addidit, et sacris e principum numero pontifices quinque praefecit, et animos, propositis legibus his, quas in monumentis habemus, ardentes consuetudine et cupiditate bellandi religionum caerimoniis mitigavit, adiunxitque praeterea Flamines, Salios, virginesque Vestales; omnesque partes religionis statuit sanctissime. Sacrorum autem ipsorum diligentiam difficilem, apparatum perfacilem esse voluit: nam quae perdiscenda, quaeque

*) Ita Cod. 2. manu, atque Edd. excepto Heinr. qui revocavit 1. manus scripturam *in quibus*.

observanda essent, multa constituit, sed ea sine impensa. Sic religionibus colendis operam addidit, sumptum removit; idemque mercatus, ludos, omnesque conveniundi causas et celebritates invenit. Quibus rebus institutis, ad humanitatem atque mansuetudinem revocavit animos hominum; studiis bellandi iam *) immanes ac feros. Sic ille cum undequadraginta annos summa in pace concordiaque regnavisset, (sequamur enim potissimum Polybium nostrum, quo nemo fuit in exquirendis temporibus diligentior,) excessit e vita, duabus praeclarissimis ad diuturnitatem rei publicae rebus confirmatis, religione atque clementia.

XV. Quae cum Scipio dixisset, Verene, inquit Manilius, hoc memoriae proditum est, **) Africane, regem istum Numam Pythagorae ipsius discipulum, an certe Pythagoreum fuisse? saepe enim hoc de maioribus natu audivimus, et ita intelligimus vulgo existimari; neque vero satis id annalium publicorum auctoritate declaratum videmus. Tum Scipio, Falsum est enim, †) Manili, inquit, id totum, neque solum fictum, sed etiam imperite absurdeque fictum: ea sunt enim demum non ferenda in mendacio, quae non solum facta ††) esse, sed ne fieri quidem potuisse cernimus. Nam, quartum iam annum regnante Lucio Tarquinio Superbo, Sybarim et Crotonem, et in eas Italiae partes Pythagoras venisse reperitur. Olympias enim secunda et sexagesima eadem Superbi regni initium et Pythagorae declarat adventum. Ex quo intelligi, regiis annis dinumeratis, potest, anno fere centesimo et quadragesimo post mortem Numae primum Italiam Pythagoram attigisse; neque hoc, inter eos, qui diligentissime persecuti sunt temporum annales, ulla est umquam in dubitatione versatum.

---

*) Cod. 2. manu; at 1. *tam*, quod recepit Stein.

**) Ita Cod. 2. manu; at 1. *sit*, quam lectionem solus secutus est Heinr.

†) A posteriori manu additum *enim*, ab Heinr. omissum.

††) Cod. 1. manu; 2. *falsa*.

Dii immortales, inquit Manilius, quantus iste est hominum et quam inveteratus error! Ac tamen facile patior, non esse nos transmarinis, nec importatis artibus eruditos, sed genuinis domesticisque virtutibus.

XVI. Atqui multo id facilius cognosces, inquit Africanus, si progredientem rem publicam atque in optimum statum naturali quodam itinere et cursu venientem videris; quin hoc ipso sapientiam maiorum natu *) esse laudandam; quod multa intelliges, etiam aliunde sumpta, meliora apud nos multo esse facta, quam ibi **) fuissent, unde huc translata essent, atque ubi primum extitissent; intelligesque, non fortuito populum Romanum, sed consilio et disciplina confirmatum esse, nec tamen adversante fortuna. †)

XVII. Mortuo rege Pompilio, Tullum Hostilium populus regem, interrege rogante, comitiis curiatis creavit; isque de imperio suo, exemplo Pompilii, populum consuluit curiatim. Cuius excellens in re militari gloria, magnaeque extiterunt res bellicae. Fecitque idem et sepsit de manubiis comitium et curiam, constituitque ius, quo bella indicerentur; quod per se iustissime inventum, sanxit fetiali religione, ut omne bellum, quod denuntiatum indictumque non esset, id iniustum esse atque impium iudicaretur. Et, ut advertatis animum, quam sapienter iam reges hoc nostri viderint, tribuenda quaedam esse populo, (multa enim nobis de eo genere dicenda sunt,) ne insignibus quidem regiis Tullus, nisi iussu populi, est ausus uti. Nam, ut sibi duodecim lictores cum fascibus anteire liceret . .

---

*) Cod. *natu es esse*, quod Maius servavit deleta syllaba *es*, eumque secuti reliqui editores praeter Steinack. et Moser. quorum prior scripsit *maiorum statues esse*, alter *maiorum nostrorum esse*.

**) Cod. *sibi*. Correxit Mai. tamen dubitans, an sit fortasse pro *si ibi*.

†) Cod. *fortunam*. Emendavit Mai. ita tamen, ut addat scribi etiam posse *fortuna*. *Nam mortuo*.

(Puta: populum consuluit sive rogavit. Lacuna est duarum paginarum, in quibus de insignibus regiis a Tullo assumtis, eiusdemque interitu, ut videtur, narratum est. Quo facto colloquentium aliquis Scipionis sermoni plaudens, ut in proxime sequentibus apparet, aliqua interponit.)

XVIII .... neque enim serpit, sed volat in optimum statum instituto *) tuo sermone res publica. Scip. Post eum Numae Pompilii nepos ex filia rex a populo est Ancus Marcius constitutus; itemque de imperio suo legem curiatam tulit. Qui cum Latinos bello devicisset, adscivit eos in civitatem. Atque idem Aventinum et Caelium montem adiunxit urbi, quosque agros ceperat, divisit; et silvas maritimas omnes publicavit, quas ceperat, et ad ostium Tiberis urbem condidit, colonisque firmavit. Atque ita cum tres et viginti regnavisset annos, est mortuus. Tum Laelius, Laudandus etiam iste rex: sed obscura est historia Romana, si quidem istius regis matrem habemus, ignoramus patrem. Ita est, inquit: sed temporum illorum tantum fere regum illustrata sunt nomina.

XIX. Sed hoc loco primum videtur insitiva quadam disciplina doctior facta esse civitas. Influxit enim non tenuis quidam e Graecia rivulus in hanc urbem, sed abundantissimus amnis illarum disciplinarum et artium. Fuisse enim quendam ferunt Demaratum, Corinthium, et honore et auctoritate et fortunis facile civitatis suae principem; qui cum Corinthiorum tyrannum, Cypselum, ferre non potuisset, fugisse cum magna pecunia dicitur, ac se contulisse Tarquinios, in urbem Etruriae florentissimam. Cumque audiret, dominationem Cypseli con-

*) Hanc Cod. lectionem servavit Moser. Nam reliqui editores cum Maio omnes *instituta*.

firmari, defugit *) patriam vir liber ac fortis, et adscitus est civis a Tarquiniensibus, atque in ea civitate domicilium et sedes collocavit. Ubi cum de matrefamilias Tarquiniensi duo filios procreavisset, omnibus eos artibus ad Graecorum disciplinam erudiit. . . . . .

(Narratio de filio Demarati natu minore, qui Romam commigravit, ibique nomen L. Tarquinii assumens rex est creatus, duabus his paginis, quae desiderantur, continuabatur.)

XX. . . . facile in civitatem receptus esset, propter humanitatem atque doctrinam Anco regi familiaris est factus, usque eo, ut consiliorum omnium particeps, et socius paene regni putaretur. Erat in eo praeterea summa comitas, summa in omnes cives opis, auxilii, defensionis, largiendi etiam, benignitas. Itaque, mortuo Marcio, cunctis populi suffragiis rex est creatus L. Tarquinius: sic enim suum nomen ex Graeco nomine inflexerat, ut in omni genere huius populi consuetudinem videretur imitatus. Isque, ut de suo imperio legem tulit, principio duplicavit illum pristinum patrum numerum; et antiquos patres maiorum gentium appellavit, quos priores sententiam rogabat, a se adscitos, minorum. Deinde equitatum ad hunc morem constituit, qui usque adhuc est retentus; nec potuit Titiensium et Ramnensium et Lucerum mutare, cum cuperet, nomina, quod auctor ei summa augur gloria, Attus Navius, non erat. Atque etiam Corinthios video publicis equis assignandis et alendis, orborum et viduarum tributis, fuisse quondam diligentes. Sed tamen, prioribus equitum partibus secundis additis, mille ac ducentos fecit equites, numerumque duplicavit, postquam bello subegit Aequorum magnam gentem et ferocem, et rebus populi Romani

*) Cod. 2. manu; at 1. *confirmatam, fugit.*

imminentem. Idemque Sabinos cum a moenibus urbis repulisset, equitatu fudit belloque devicit. Atque eundem primum ludos maximos, qui Romani dicti sunt, fecisse accepimus, aedemque in Capitolio Iovi optimo maximo, bello Sabino, in ipsa pugna vovisse faciendam, mortuumque esse, cum duodequadraginta regnavisset annos.

XXI. Tum Laelius, Nunc fit illud Catonis certius, nec temporis unius, nec hominis esse constitutionem rei publicae: perspicuum est enim, quanta in singulos reges rerum bonarum et utilium fiat accessio. Sed sequitur is, qui mihi videtur ex omnibus in re publica vidisse plurimum. Ita est, inquit Scipio. Nam post eum Servius Tullius *) primus iniussu populi regnavisse traditur; quem ferunt ex serva Tarquiniensi natum, cum esset ex quodam regis cliente conceptus. Qui cum, famulorum numero educatus, ad epulas regis adsisteret, non latuit scintilla ingenii, quae iam tum elucebat in puero: sic erat in omni vel officio vel sermone sollers. Itaque Tarquinius, qui admodum parvos tum haberet liberos, sic Servium diligebat, ut is eius vulgo haberetur filius; atque eum summo studio omnibus iis artibus, quas ipse didicerat, ad exquisitissimam consuetudinem Graecorum erudiit. Sed cum Tarquinius insidiis Anci filiorum interisset, Serviusque, ut ante dixi, regnare coepisset non iussu, sed voluntate atque concessu civium, quod, cum Tarquinius ex vulnere aeger fuisse et vivere falso diceretur, ille regio ornatu ius dixisset, obaeratosque pecunia sua liberavisset, multaque comitate usus iussu Tarquinii se ius dicere probavisset; non commisit se patribus, sed, Tarquinio sepulto, populum de se ipse consuluit, iussusque regnare legem de imperio suo curiatam tulit. Et primum Etruscorum iniurias bello est ultus; ex quo cum ma . . . . . .

*) Cod. *Servius Sulpicius*; Heinr. Schütz. Mos. *Tullius*.

(Maius supplet: ex quo cum maximum agrum Caeretanis, Tarquiniensibus Veientibusque ademtum nactus esset, eum inter cives novissime adscriptos divisit. Sequebantur dein alia de Servii Tullii regno duabus paginis amissis consignata, cuius narratio sequente capite continuatur.)

XXII. . . . duodeviginti, *) censu maximo. Deinde equitum magno numero ex omni populi summa separato, reliquum populum distribuit in quinque classes, seniosque a iunioribus divisit, eosque **) ita disparavit, ut suffragia non in multitudinis, sed in locupletium potestate essent, curavitque, quod semper in re publica tenendum est, ne plurimum valeant plurimi. Quae descriptio si esset ignota vobis, explicaretur a me. Nunc rationem videtis esse talem, ut equitum centuriae cum sex suffragiis, ***) et prima classis, addita centuria, quae ad summum usum urbis fabris tignariis est data, LXXXVIIII. †) centurias habeat: quibus ex centum quattuor centuriis, ††) (tot enim reliquae sunt,) octo solae si accesserunt, confecta est vis populi universa; †††)

---

*) Ante hanc vocem Maius coniectura ductus addit: *scripsit centurias equitum.* Franckius De Tribuum, Curiar. atque Centuriar. ratione p. 25. *duodeviginti* ad tribuum numerum revocat, et novam enuntiationem a verbis *Censu maximo* orditur.

**) Franck. l. l. p. 42. coniicit *easque.*

***) Ita Cod. 2. manu; at 1. *equitum certamine et suffragiis.*

†) Ita Cod. 2. manu, cum 1. scripsisset VIIII.

††) Cod. 2. manu; at 1. manu VIIII *centurias; tot enim reliquae sunt;* omissis verbis: *habeat, quibus ex cent. quattuor centuriis.*

†††) De universo hoc loco multis doctorum virorum disceptationibus agitato consulendi sunt libri in limine huius editionis propositi, tum Excurs. Ed. Moser. p. 517. Nos potiores eorum coniecturas hic commemorabimus, qui locum emendandum esse arbitrantur. Niebuhrius igitur ita legendum

reliquaque multo maior multitudo, sex et nonaginta centuriarum neque excluderetur suffragiis, ne superbum esset, nec valeret nimis, ne esset periculosum. In quo etiam verbis ac nominibus ipsis fuit diligens; qui cum locupletes assiduos appellasset ab aere dando, eos, qui aut non plus mille quingentum aeris, aut omnino nihil in suum censum, praeter caput, attulissent, proletarios nominavit, ut ex iis quasi proles, id est quasi progenies, civitatis expectari videretur. *) Illarum autem sex et nonaginta centuriarum in una centuria tum quidem plures censebantur, quam paene in prima classe tota. Ita nec prohibebatur quisquam iure suffragii, et is valebat in suffragio plurimum, cuius plurimum intererat, esse in optimo statu civitatem. Quin etiam accensis, velatis, liticinibus, cornicinibus, proletariis . . . . . .

(In lacuna quatuor paginarum periit reliqua census descriptio, tum aliae fortasse res

---

ducit: *Nunc rationem videtis esse talem, ut prima classis addita centuria, quae ad summum usum urbis fabris tignariis est data, LXXXI centurias habeat: quibus ex CXIV centuriis, (tot enim reliquae sunt,) equitum centuriae, cum sex suffragiis, decem et octo, solae si accesserunt* etc. Censor Ienensis: *Nunc rationem videtis esse talem, ut equitum cum centuriis Tarquinii et sex suffragiis prima classis, addita centuria, quae ad summum usum urbis fabris tignariis est data, tantummodo LXXXVIIII centurias habeat: quibus ex centum quatuor centuriis, (tot enim reliquae sunt,) octo solae si accesserunt* etc. Franckius l. l. plane ut Niebuhr. nisi quod pro *accesserunt* mavult *accesserint* hoc quidem sensu: *si equitum centurias addideris*. Heinr. nonnisi stellula ad vocem *solae* appicta corruptum esse locum significat, neque tamen medicinam adhibet.

*) Mosero haec omnia: *ut ex iis — viderentur*, ut glossema, recidenda videntur, vel scribendum: *ut ex iis nil nisi proles exspect. videretur*. Franckio l. l. p. 50. verba *id est quasi progenies* spuria videntur,

a Servio gestae. Quibus narratis Scipio, ut sequens caput declarat, comparationem Romanae rei publicae cum Lacedaemoniorum instituit et cum Carthaginiensi.)

XXIII. [illegible] sexaginta *) annis antiquior, quod erat [illegible]te primam Olympiadem condita. Et antiquissimus ille Lycurgus eadem vidit fere. Itaque ista aequabilitas, atque hoc triplex rerum publicarum genus videtur mihi commune nobis cum illis populis fuisse. Sed quod proprium sit in nostra re publica, quo nihil possit esse praeclarius, id persequar, si potero, subtilius; quod erit eiusmodi, nihil ut tale ulla in re publica reperiatur. Haec enim, quae adhuc exposui, ita mixta fuerunt et in hac civitate et in Lacedaemoniorum et in Carthaginiensium, ut temperata nullo fuerint modo. Nam in qua re publica est unus aliquis perpetua potestate, praesertim regia, quamvis in ea sit et senatus, ut tum fuit Romae, cum erant reges, ut Spartae Lycurgi legibus, et ut sit aliquod etiam populi ius, ut fuit apud nostros reges: tamen illud excellit regium nomen, neque potest eiusmodi res publica non regnum et esse et vocari. Ea autem forma civitatis mutabilis maxime est hanc ob causam, quod unius vitio praecipitata in perniciosissimam partem facillime decidit. Nam ipsum regale genus civitatis non modo non est reprehendendum, sed haud scio an reliquis simplicibus longe anteponendum, (si ullum probarem simplex rei publicae genus;) sed ita, quoad statum suum retinet. Is est autem status, ut unius perpetua potestate et iustitia omnique sapientia regatur salus et aequabilitas et otium civium. Desunt omnino ei populo multa, qui sub rege est, in primisque libertas; quae non in eo est, ut iusto utamur domino, sed ut nullo.

*) Maius coniiciendo supplet: *quinque et sexaginta.*

(In hac paginarum duarum lacuna transitus romanae civitatis narrabatur a Servio Tullio ad Tarquinium superbum, de quo in proxime sequentibus sermo habetur.)

XXIV. . . . ferebant. Etenim illi iniusto domino atque acerbo aliquamdiu in rebus gerundis prospere *) fortuna comitata est. Nam et omne Latium bello devicit, et Suessam Pometiam, urbem opulentam refertamque, cepit, et maxima auri argentique praeda locupletatus votum patris Capitolii aedificatione persolvit, et colonias deduxit; et institutis eorum, a quibus ortus erat, dona magnifica, quasi libamenta praedarum, Delphos ad Apollinem misit.

XXV. Hic ille iam vertetur orbis, cuius naturalem motum atque circuitum a primo discite agnoscere. **) Id enim est caput civilis prudentiae, in qua omnis haec nostra versatur oratio, videre itinera flexusque rerum publicarum, ut, cum sciatis, quo quaeque res inclinet, retinere, aut ante possitis occurrere. Nam rex ille, de quo loquor, primum optimi regis caede maculatus, integra mente non erat, et cum metueret ipse poenam sceleris sui summam, metui se volebat. Deinde, victoriis divitiisque subnixus, exultabat insolentia, neque suos mores regere poterat, neque suorum libidines. Itaque cum maior eius filius Lucretiae, Tricipitini filiae, Collatini uxori, vim attulisset, mulierque pudens et nobilis ob illam iniuriam sese ipsa morte multavisset, tum vir ingenio et virtute praestans, L. Brutus, depulit a civibus suis iniustum illud durae servitutis iugum; qui,

*) Mos. coniecit *prospera*.

**) Ita Cod. 2. manu; at 1. *adque cognoscere*. Coniecit Maius *utque agnoscite*: Heinr. ita locum refingit: *circuitum operae pretium est discere atque cognoscere*. Neque minus Mosero displicet illud *a primo*, ut scribendum putet *a principio*. Wolff. coniecit (l. l. p. 40) *a primo adeo licet cognoscere*.

cum privatus esset, totam rem publicam sustinuit, primusque in hac civitate docuit, in conservanda civium libertate esse privatum neminem. Quo auctore et principe concitata civitas, et hac recenti querela Lucretiae patris ac propinquorum, et recordatione superbiae Tarquinii ceteraruмque iniuriarum et ipsius et filiorum, exulem et regem ipsum et liberos eius et gentem Tarquiniorum esse iussit.

XXVI. Videtisne igitur, ut de rege dominus extiterit, quamque vitio genus rei publicae ex bono in deterrimum conversum sit? Hic est enim dominus populi, quem Graeci tyrannum vocant: nam regem illum volunt esse, qui consulit, ut parens, populo, conservatque eos, quibus est praepositus, quam optima in conditione vivendi. Sane bonum, ut dixi, rei publicae genus, sed tamen inclinatum et quasi pronum ad perniciosissimum statum. Simulatque enim se inflexit hic rex in dominatum iniustiorem, fit continuo tyrannus, quo neque taetrius, neque foedius, nec diis hominibusque invisius animal ullum cogitari potest; qui quamquam figura est hominis, morum tamen immanitate vastissimas vincit belluas. Quis enim hunc hominem rite dixerit, qui sibi cum suis civibus, qui denique cum omni hominum genere nullam *) iuris communionem, nullam humanitatis societatem velit? Sed erit hoc de genere nobis alius aptior dicendi locus, cum res ipsa admonuerit, ut in eos dicamus, qui, etiam liberata iam civitate, dominationes appetiverunt.

XXVII. Habetis igitur primum ortum tyranni: nam hoc nomen Graeci regis iniusti esse voluerunt; nostri quidem omnes reges vocitaverunt, qui soli in populos perpetuam potestatem haberent. Itaque et Spurius Cassius, et M. Manlius et Spurius Maelius regnum occupare voluisse dicti sunt: et modo **). . . . . .

*) Mos. addidit *esse*.
**) Maius supplet: *Ti. Gracchus*.

(Intercidorunt paginae duae, Scipio, ubi de Spurio Cassio, reliquis et fortasse etiam de Ti. Gracchо tyrannicam potentiam affectantibus commemoravit, rediit ad id quod supra (cap. 23.) significaverat de mutabili civitatis forma in regnis, eaque ne senatuum quidem praesidiis, neque si populo potestatis aliquid permittatur, satis firmari posse contendit. Quod dum exponit, iniecit etiam, ut proxime sequentia ostendunt, Lacedaemonii senatus mentionem.)

XXVIII. . . . Lacedaemone *) appellavit, nimis is quidem paucos, XXVIII., quos penes summam consilii voluit esse, cum imperii summam rex teneret: ex quo nostri, idem illud secuti atque interpretati, quos senes ille appellavit, nominaverunt senatum; ut iam Romulum, patribus lectis, fecisse diximus: tamen excellit atque eminet vis, potestas, nomenque regium. Imperti etiam populo potestatis aliquid, ut et Lycurgus et Romulus; non satiaris eum libertate, sed incenderis cupiditate libertatis, cum tantummodo potestatem gustandi feceris. Ille quidem semper impendebit timor, ne rex, quod plerumque evenit, existat iniustus. Est igitur fragilis res fortuna populi, quae posita est in unius, ut dixi antea, voluntate vel moribus.

XXIX. Quare prima sit haec forma et species et origo [illegible]nni inventa nobis in ea re publica, quam auspicato Romulus condiderit, non in illa, quam, ut perscripsit Plato, sibi ipse Socrates Peripatetico illo in sermone depinxerit; ut, quemadmodum Tarquinius, non novam potestatem nactus, sed quam habebat, usus iniuste, totum genus hoc regiae civitatis everterit, sit

*) Maio suppleudum videtur: *concede consilium delectis viris, ut Lycurgus illis, quos γέροντας Lacedaemone appellavit.*

huic oppositus alter, bonus et sapiens et peritus utilitatis dignitatisque civilis, quasi tutor et procurator rei publicae: sic enim appelletur, quicumque erit rector et gubernator civitatis. Quem virum facite ut agnoscatis: est enim, qui consilio et opera civitatem tueri potest. Quod quoniam nomen minus est adhuc tritum sermone nostro, saepiusque genus eius hominis erit in reliqua nobis oratione tractandum *) . . . . . .

(Post expressam veri rei publicae tutoris formam, ad quam fortasse Consulis munus hoc loco revocatum est, pergit Scipio ad novum civitatis Romanae a regibus liberae genus effingendum, atque novum quasi exordium praemittit in quo denuo suam rationem, ut e proxime sequentibus coniicere licet, cum Platonica confert. Est autem lacuna duodecim paginarum.)

XXX. . . . sas requisivit, **) civitatemque, optandam magis quam sperandam, quam mininam posuit; non quae possit esse, sed in qua ratio rerum civilium perspici posset, effecit. Ego autem, si quo modo consequi potuero, rationibus eisdem, quas ille vidit, non in umbra et imagine civitatis, sed in amplissima re publica enitar, ut cuiusque et boni publici et mali causam tamquam virgula videar attingere. His enim regiis quadraginta annis et ducentis paulo cum interregnis ***) fere amplius praeteritis, expulsoque Tarquinio, tantum odium populum Romanum regalis nominis tenuit, quantum tenuerat post obitum, vel potius excessum Romuli,

*) In Cod. nonnisi syllaba *trac* superest verbi *tractandum* a Maio suppleti.

**) Maio ita supplendum videtur: *Plato regionem sedesque civium aequis apprime partibus divisas requisivit.*

***) Moser. verba *cum interregnis*, ut spuria uncinis inclusit.

desiderium. Itaque ut tum carere rege, sic pulso Tarquinio nomen regis audire non poterat. Hic facultatem cum . . . . . .

(In hoc sedecim paginarum hiatu pergebat Scipio exponere de regii apud Romanos imperii interitu, atque de popularis apud eosdem status initiis.)

XXXI. . . lex illa tota sublata est. Hac mente tum nostri maiores et Collatinum innocentem suspicione cognationis expulerunt, et reliquos Tarquinios offensione nominis; eademque mente P. Valerius et fasces primus demitti iussit, cum dicere in concione coepisset, et aedes suas detulit sub Veliam, postea quam, quod in excelsiore loco Veliae coepisset aedificare, eo ipso, ubi rex Tullus habitaverat, suspicionem populi sensit moveri. Idemque, in quo fuit Publicola maxime, legem ad populum tulit eam, quae centuriatis comitiis prima lata est, ne quis magistratus civem Romanum adversus provocationem necaret, neve verberaret. Provocationem autem etiam a regibus fuisse, declarant pontificii libri, significant nostri etiam augurales; itemque ab omni iudicio poenaque provocari licere, indicant XII. tabulae compluribus legibus; ut, quod proditum memoria est, decemviros, qui leges scripserint, sine provocatione creatos, satis ostenderit, reliquos sine provocatione magistratus non fuisse: Luciique Valerii Potiti et M. Horatii Barbati, hominum concordiae causa sapienter popularium, consularis lex sanxit, ne qui magistratus sine provocatione crearetur. Neque vero leges Porciae, quae tres sunt trium Porciorum, ut scitis, quicquam, praeter sanctionem, attulerunt novi. Itaque Publicola, lege illa de provocatione perlata,*)

*) Cod. manifesto errore *sublataperta*, unde Maius *lata*, sequentibus reliquis editoribus; Moser. *perlata*.

statim secures de fascibus demi iussit, postridieque sibi collegam Sp. Lucretium subrogavit, suosque ad eum, quod erat maior natu, lictores transire iussit; instituitque primus, ut singulis consulibus alternis mensibus lictores praeirent, ne plura insignia essent imperii in libero populo, quam in regno fuissent. Haud mediocris hic, ut ego quidem intelligo, vir fuit, qui, modica libertate populo data, facilius tenuit auctoritatem principum. Neque ego haec nunc sine causa tam vetera vobis et tam obsoleta decanto; sed illustribus in personis temporibusque exempla hominum rerumque definio, ad quae[illegible] oratio dirigatur mea.

XXXII. Tenuit igitur hoc in statu senatus rem publicam temporibus illis, ut in populo libero pauca per populum, pleraque senatus auctoritate, et instituto ac more gererentur, atque uti consules potestatem haberent tempore duntaxat annuam, genere ipso ac iure regiam. Quodque erat ad obtinendam potentiam nobilium vel maximum, vehementer id retinebatur, populi comitia ne essent rata, nisi ea patrum approbavisset auctoritas. Atque his ipsis temporibus dictator etiam est institutus decem fere annis post primos consules, T. Larcius; novumque id genus imperii visum est et proximum similitudini regiae. Sed tamen omnia summa cum auctoritate a principibus, cedente populo, tenebantur; magnaeque res temporibus illis a fortissimis viris summo imperio praeditis, dictatoribus atque consulibus, [illegible] gerebantur.

XXXIII. Sed id, quod fieri natura rerum ipsa cogebat, [illegible]sculum sibi iuris populus adsciscere liberatus a regibus, non longo intervallo, sexto decimo fere anno, Postumo Cominio, Spurio Cassio Consulibus consecutus **) est: in quo defuit fortasse ratio;

*) Heinr. stellulam hic apponit; Mos. *belli domique.*
**) Heinr. Codicis lectione immutata *consecutum*; idemque habet Ed. Mos.

sed tamen vincit ipsa rerum publicarum natura saepe rationem. Id enim tenetote, quod initio dixi, nisi aequabilis haec in civitate compensatio sit et iuris et officii et muneris, ut et potestatis satis in magistratibus, et auctoritatis in principum consilio, et libertatis in populo sit, non posse hunc incommutabilem rei publicae conservari statum. Nam cum esset ex aere alieno commota civitas, plebs montem sacrum prius, deinde Aventinum occupavit. Ac ne Lycurgi quidem disciplina tenuit illos in hominibus Graecis frenos: nam etiam Spartae, regnante Theopompo, sunt item quinque, quos illi ephoros appellant, in Creta autem decem, qui cosmoe vocantur, ut contra consulare imperium tribuni plebis, sic illi contra vim regiam constituti.

XXXIV. Fuerat fortasse aliqua ratio maioribus nostris in illo aere alieno medendi; quae neque Solonem Atheniensem non longis temporibus ante fugerat, neque post aliquanto nostrum senatum, cum sunt propter unius libidinem omnia nexa civium liberata, nectierque postea desitum, semperque huic generi, cum plebes publica calamitate impendiis debilitata deficeret, salutis omnium causa aliqua sublevatio et medicina quaesita est. Quo tum consilio praetermisso, causa populo nata est, duobus tribunis plebis per seditionem creatis, ut potentia senatus atque auctoritas minueretur: quae tamen gravis et magna remanebat, sapientissimis et fortissimis et armis et consilio civitatem tuentibus; quorum auctoritas maxime florebat, quod, cum honore longe antecellerent ceteris, voluptatibus erant inferiores, nec pecuniis ferme superiores; eoque erat cuiusque gratior in re publica virtus, quod in rebus privatis diligentissime singulos cives opera, consilio, re tuebantur.

XXXV. Quo in statu rei publicae Sp. Cassium de occupando regno molientem, summa apud populum gratia florentem, quaestor accusavit, eumque, ut audistis, cum pater in ea culpa esse comperisse se dixisset, cedente populo, morte mactavit. Gratamque etiam

illam rem, *) quarto circiter et quinquagesimo anno post primos consules, de multae sacramento Sp. Tarpeius et A. Aternius Consules comitiis centuriatis tulerunt. Annis postea viginti, ex eo quod L. Papirius, P. Pinarius Censores multis dicendis vim armentorum a privatis in publicum averterant, levis aestumatio pecudum in multa, lege C. Iulii, P. Papirii Consulum, constituta est.

XXXVI. Sed aliquot ante annis, cum summa esset auctoritas in senatu, populo patiente atque parente, inita ratio est, ut et consules et tribuni plebis magistratu se abdicarent, atque ut decemviri maxima potestate sine provocatione crearentur, qui et summum imperium haberent et leges scriberent. Qui cum X. tabulas summa legum aequitate prudentiaque conscripsissent, in annum posterum decemviros alios subrogaverunt, quorum non similiter fides, **) nec iustitia laudata. Quo tamen e collegio lapsus est illa eximia C. Iulii; qui hominem nobilem, L. Sestium, cuius in cubiculo effossum esse, se praesente mortuum diceret, cum ipse potestatem summam haberet, quod decemvir sine provocatione esset, vades tamen poposcit, quod se legem illam praeclaram neglecturum negaret, quae de capite civis Romani, nisi comitiis centuriatis, statui vetaret.

XXXVII. Tertius est annus decemviralis consecutus, cum iidem essent, nec alios subrogare voluissent. In hoc statu rei publicae, quem dixi iam saepe non posse esse diuturnum, quod non esset in omnes ordines civitatis ***) aequabilis, erat penes principes tota res publica, praepositis decemviris nobilissimis, non oppositis tribunis plebis, nullis aliis adiunctis magistratibus, non provocatione ad populum contra necem et verbera re-

*) Ita Cod. Coniecturam Maii scribendum esse putantis *legem*, secuti sunt Heinr. et Schütz.

**) Moser. et Steinackeri coniectura addidit *est*.

***) Cod. *civitas*; sed ita, ut videatur emendatum *civitatis*.

licta. Ergo horum ex iniustitia subito exorta est maxima perturbatio et totius commutatio rei publicae: qui duabus tabulis iniquarum legum additis, quibus, etiam quae disiunctis populis tribui solent, connubia, haec illi ut ne plebi cum *) patribus essent, inhumanissima lege sanxerunt, quae postea plebiscito Canuleio abrogata est; libidinoseque omni imperio, et acerbe et avare populo praefuerunt. Nota scilicet illa res et celebrata monumentis plurimis litterarum, cum Decimus quidam Virginius virginem filiam, propter unius ex illis decemviris intemperiem, in foro sua manu interemisset, ac maerens ad exercitum, qui tum erat in Algido, confugisset, milites bellum illud, quod erat in manibus, reliquisse, et primum montem sacrum, sicut erat in simili causa antea factum, deinde Aventinum ar **). . . . . .

(Iam persequebatur Scipio reliquam historiae romanae partem, ita tamen procul dubio, ut ea potissimum seligeret, quae ad rei publicae constitutionem pertinerent, et quae mixtum illud et temperatum genus tam prospero apud Romanos successu efficerent. De hoc enim genere verba proxime sequentia haud absurde intelligi posse videntur. Interciderunt paginae octo.)

. . . maiores nostros et probavisse maxime et retinuisse sapientissime iudico.

XXXVIII. Cum ea Scipio dixisset, silentioque omnium reliqua eius expectaretur oratio, tum Tubero, Quoniam nihil ex te, Africane, hi maiores natu requirunt, ex me audies, quid in oratione tua desiderem.

---

*) Ita Cod. 2. manu; 1. manu *et patribus*, quam lectionem sequuntur Heinr. et Moser.

**) *armatos insedisse* Maius supplevit.

Sane, inquit Scipio, et libenter quidem. Tum ille, Laudavisse mihi videris nostram rem publicam, cum ex te non de nostra, sed de omni re publica quaesisset Laelius. Nec tamen didici ex oratione tua, istam ipsam rem publicam, quam laudas, qua disciplina, quibus moribus aut legibus constituere vel conservare possimus.

XXXIX. Hic Africanus, Puto, nobis mox de instituendis et conservandis civitatibus aptiorem, Tubero, fore disserendi locum. De optimo autem statu equidem arbitrabar me satis respondisse ad id, quod quaesierat Laelius. Primum enim numero definieram genera civitatum tria probabilia, perniciosa autem tribus illis totidem contraria; nullumque ex eis unum esse optimum, sed id praestare singulis, quod e tribus primis esset modice temperatum. Quod autem exemplo nostrae civitatis usus sum, non ad definiendum optimum statum valuit; (nam id fieri potuit sine exemplo:) sed ut a civitate *) maxima reapse cerneretur, quale esset id, quod ratio oratioque describeret. Sin autem sine ullius populi exemplo genus ipsum exquiris optimi status, naturae imagine utendum est nobis, quoniam tu hanc imaginem urbis et populi ni . . . . . ,

(Ingens hoc loco lacuna plura folia hausit, quae si haberemus, haec fere legeremus. Scipio igitur, cum adhuc romanam rem publicam ut exemplum optimi civitatis status proposuisset, iam omnino rerum publicarum conformationem et praestantissimum genus e natura ipsa et ratione repetere instituit. Qua quidem in disputatione etiam, ut proxime sequentia declarant, de politici hominis prudentia et virtutibus exposuit.)

*) Ita Cod. a manu. 2. addita praepositione, quam Heinr. et Moser. delent.

XL. . . Scip. . . . . iamdudum quaero et ad quem cupio pervenire. Lael. Prudentem fortasse quaeris? Tum ille, Istum ipsum. Lael. Est tibi ex eis ipsis, qui adsunt, bella copia, vel ut a te ipso ordiare. Tum Scipio, Atque utinam ex omni senatu pro rata parte esset! Sed tamen est ille prudens, qui, ut saepe in Africa vidimus, immani et vastae insidens beluae, coercet et regit beluam; quocumque vult, levi*) admonitu, non actu inflectit illam feram. Lael. Novi, et tibi cum essem legatus, saepe vidi. Scip. Ergo ille Indus aut Poenus unam coercet beluam, et eam docilem et humanis moribus adsuetam: at vero ea, quae latet in animis hominum, quaeque pars animi mens vocatur, non unam, aut facilem ad subigendum frenat et domat, si quando id efficit, **) quod perraro potest. Namque et illa tenenda est ferox. . . . . .

(Desiderantur paginae quatuor aut amplius, ad octo. Informare hoc loco instituit Scipio prudentis viri effigiem non minus animi sui perturbationibus, quam multitudini ritè imperantis.)

XLI. . . dici possit, Tum Laelius, Video ***) iam, illum, quem expectabam, virum cui praeficias officio et muneri. Huic scilicet, Africanus, uni paene: nam in hoc fere uno sunt cetera, ut numquam a se ipso instituendo contemplandoque discedat; ut ad imitationem sui vocet alios; ut sese splendore animi et vitae suae sicut speculum praebeat civibus. Ut enim in fidibus aut tibiis, atque ut in cantu ipso ac vocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum

*) Coniiciunt Mos. et Doederlein. *leni.*
**) Sic Cod. 2. manu; at 1. *effecit.*
***) Cod. *video* bis; sed alterum deinde expunctum. Utrumque servat Heinr.

aut discrepantem aures eruditae ferre non possunt, isque concentus, ex dissimillimarum vocum moderatione, concors tamen efficitur et congruens; sic ex summis et infimis et mediis interiectis ordinibus, ut sonis, moderata ratione, civitas consensu dissimillimorum concinit; et quae harmonia a musicis dicitur in cantu, ea est in civitate concordia, artissimum atque optimum in omni re publica vinculum incolumitatis, quae sine iustitia nullo pacto esse potest . . . . . .

(Cum aliquanto latius et uberius disseruisset Scipio, quantum prodesset iustitia civitati, quantumque obesset, si abfuisset: suscepit deinde Philus et poposcit, ut haec ipsa quaestio diligentius tractaretur, ac de iustitia plura dicerentur, propter illud, quod iam vulgo ferebatur, rem publicam geri sine iniuria non posse. Augustin. C. D. II, 21.)

O. plenam esse iustitiae. Tum Scipio, Assentior vero, renuntioque vobis, nihil esse, quod adhuc de re publica dictum putemus, aut quo possimus longius progredi, nisi erit confirmatum, non modo falsum illud esse, sine iniuria non posse, sed hoc verissimum esse, sine summa iustitia rem publicam geri nullo modo posse. Sed, si placet, in hunc diem hactenus. Reliqua (satis enim multa restant,) differamus in crastinum. Cum ita placuisset, finis disputandi in eum diem factus est.

LIBRI II. DE RE PUBLICA

FRAGMENTA

E NONIO ET AUGUSTINO.

1. Nonius in voc. modicum. Statu esse optimo constitutam rem publicam, quae ex tribus generibus illis, regali et optimati et populari, confusa modice, nec puniendo irritet animum immanem ac ferum. Edit. Maii II, 23.

2. Idem cap. de doct. imag. Itaque praeclara illa constitutio Romuli cum ducentos annos et quadraginta fere firma mansisset Edit. Maii II, 31.

3. Augustin. de Civ. Dei V, 12. Romani regalem dominationem non ferentes annua imperia binosque imperatores sibi fecerunt, qui consules appellati sunt a consulendo, non reges aut domini a regnando ac dominando.

4. Nonius v. exultare. Quae sanguine alitur, quae in omni crudelitate sic exsultat, ut vix hominum acerbis funeribus satietur. Edit. Maii II, 51.

5. Idem v. volutabundus. Cupido autem et expetenti et libidinoso et volutabundo in voluptatibus.

6. Idem v. anxitudo. Quartaque anxitudo prona ad luctum et maerens, semperque ipsa se solicitans.

7. Idem v. timor. Esse autem angores, si miseria adflictas atque abiectas timiditate atque ignavia.

8. Idem v. elidere. Ut auriga indoctus e curru trahitur, obteritur, eliditur, laniatur.

M. TULLII CICERONIS

DE RE PUBLICA.

Liber III.

ARGUMENTUM.

Tertius liber priorem partem sermonum altero die a Scipione eiusque amicis habitorum continet, cui a Cicerone praefixum prooemium exposuit, ut e reliquiis colligere licet, de humanae rationis, atque disciplinae civilis praestantia (cap. 1—3.). Iam sequitur, ut pridie constitutum erat, de iustitia disputatio; atque primum quidem Philus Carneadem potissimum auctorem sequens contra iustitiam disserit (cap. 4—13.), quae tamen disputatio magnam partem intercidit. In iis, quae supersunt haec fere profert. Contendit igitur contra Platonem, Aristotelem, Chrysippum ius civile solum, naturale plane nullum esse (cap. 5.), quod his augmentis comprobat, ut dicat de diversorum plane diversis populorum iuribus (c. 6.), atque adeo de eiusdem populi aliis temporibus aliis institutis (c. 7.); de animalium conditione (c. 8.); de iustitia et prudentia inter se pugnantibus (c. 9.); de omni qualicunque imperio inter homines iniusto (c. 10.); de Epicureorum in hac re sententia (c. 11.); de innato omnibus hominibus et singulis et in civitate coniunctis non iustitiae sed utilitatis studio (c. 12 et 13.). Tum Laelius iustitiam defendere adgressus est, cuius tamen disputationis nihil praeter extremam clausulam codex servavit (cap. 14.). Adseruit in eadem, ut Augustinus de Civ. D. II, 21. in huius libri argumento tradit, nihil tam inimicum quam iniustitiam esse civitati, nec omnino nisi magna iustitia geri aut stare posse rem publicam. Laelium excipit Scipio et ipse iustitiae causam agens (cap. 15—20.). Cum tamen

hac quoque parte codex perquam lacerus sit, iterum adhibeamus Augustinum (l. l.), qui integrum legit, et hanc Scipioneae disputationis summam nobis dat: Scipio ad intermissa revertitur; recolitque suam atque commendat brevem rei publicae definitionem, qua dixerat eam esse rem populi: populum autem non omnem coetum multitudinis, sed coetum iuris consensu et utilitatis communione sociatum esse determinat. Docet deinde quanta sit in disputando definitionis utilitas: atque ex illis suis definitionibus colligit, tunc esse rem publicam, id est rem populi, cum bene ac iuste geritur, sive ab uno rege, sive a paucis optimatibus, sive ab universo populo. Cum vero iniustus est rex, quem tyrannum more graeco appellavit; aut iniusti optimates, quorum consensum dixit esse factionem; aut iniustus ipse populus, cui nomen usitatum non reperit, nisi ut etiam ipsum tyrannum vocaret: non iam vitiosam, sicut pridie fuerat disputatum, sed sicut ratio ex illis definitionibus connexa docuisset, omnino nullam esse rem publicam quoniam non esset res populi, cum tyrannus eam factiove capesseret (cap. 16 et 17.); nec ipse populus iam populus esset si esset iniustus (cap. 18.), quoniam non esset multitudo iuris consensu et utilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus. Hactenus Augustinus. Postremum cum Mummius prae optimatium imperio statum popularem et regnum nimis depressisset (c. 19.), Scipio denuo de his duobus generibus exponit, eaque ad iustitiae normam exigit (cap. 20.).

(Desiderantur paginae nec minus quatuor nec plus octo.)

I. . . . et vehiculis tarditati: eademque cum accepisset homines inconditis vocibus inchoatum quiddam et confusum sonantes, incidit has et distinxit in partes, et, ut signa quaedam, sic verba rebus impressit, hominesque antea dissociatos iucundissimo inter se sermonis vinculo colligavit. A simili etiam mente, vocis qui videbantur infiniti soni, paucis notis inventis, sunt omnes signati et expressi, quibus et colloquia cum absentibus et indicia voluntatum, et monumenta rerum praeteritarum tenerentur. Accessit eo numerus, res cum ad vitam necessaria, tum una immutabilis et aeterna;

quae prima impulit etiam, ut suspiceremus in caelum, nec frustra siderum motus intueremur, dinumerationibusque noctium ac dierum . . . . . .

(In enumerandis iis, quae vita hominum debeat menti sivé rationi, ab eadem doctrinam quoque repetiit, quam in prudentia civili coniungendam esse cum usu rerum iam nunc ostendit.)

II. . . quorum animi altius se extulerunt et aliquid dignum dono, ut ante dixi, deorum aut efficere aut excogitare potuerunt. Quare sint nobis isti, qui de ratione vivendi disserunt, magni homines, ut sunt; sint eruditi, sint veritatis et virtutis magistri; dummodo sit haec quaedam, sive a viris in rerum publicarum varietate versatis inventa, sive etiam in istorum otio ac litteris tractata res, sicut est, minime quidem contemnenda ratio civilis et disciplina populorum, quae perficit in bonis ingeniis id, quod iam persaepe perfecit, ut incredibilis quaedam et divina virtus existeret. Quod si quis ad ea instrumenta animi, quae natura, quaeque civilibus institutis habuit, adiungendam sibi etiam doctrinam et uberiorem rerum cognitionem putavit, ut ii ipsi, qui in horum librorum disputatione versantur, nemo est, quin eos anteferre omnibus debeat. Quid enim potest esse praeclarius, quam quum rerum magnarum tractatio atque usus cum illarum artium studiis et cognitione coniungitur? aut quid P. Scipione, quid C. Laelio, quid L. Philo perfectius cogitari potest? qui, ne quid praetermitterent, quod ad summam laudem clarorum virorum pertineret, ad domesticum *) maiorumque morem etiam hanc a Socrate adventiciam doctrinam adhibuerunt. Quare qui utrumque voluit et potuit, id est, ut cum maiorum institu-

*) Ita correxerunt Heinr. et Moser. In Cod. est *domesticorum*.

tis tum doctrina se instrueret, ad laudem hunc omnia consecutum puto. Sin alterutra *) sit via prudentiae deligenda, tamen, etiamsi cui videbitur illa in optimis studiis et artibus quieta vitae ratio beatior, haec civilis laudabilior est certe et illustrior: ex qua vita sic summi viri ornantur, ut vel M. Curius,

Quem nemo ferro potuit superare nec auro,

vel . . . . . .

(In comparatione hoc loco instituta philosophos inter et viros civiles pergens, iam persecutus esse videtur Cicero aliorum Romanorum praeter Curium bello togaque praestantium laudes. Desiderantur, ut videtur, paginae sex.)

III. . . fuisse sapientiam: tamen hoc in ratione utriusque generis interfuit, quod illi verbis et artibus aluerunt naturae principia, hi autem institutis et legibus. Plures vero haec tulit una civitas, si minus sapientes, quoniam id nomen illi tam restricte tenent; at certe summa laude dignos, quoniam sapientium praecepta et inventa coluerunt. Atque etiam, (quod et sunt laudandae civitates et fuerunt, quoniam id est in rerum natura longe maximi consilii, constituere eam rem publicam, quae possit esse diuturna,) si singulos numeremus in singulas, quanta iam reperiatur virorum excellentium multitudo! Quod si aut Italiae Latium, aut eiusdem Sabinam aut Volscam gentem, si Samnium, si Etruriam, si magnam illam Graeciam collustrare animo voluerimus; si deinde Assyrios, si Persas, si Poenos, si haec . . . . . .

*) Emendarunt Heinr. et Moser. Cod. *Sin aliter sit utra*, quam lectionem servarunt Ed. pr. et Lehn. Schütz. *sin altera sit utra.*

(In hac duodecim paginarum lacuna absolvendum erat prooemium et dicendum de secundi diei initio; tum sermo personarum redintegrandus, tum rogandus Philus, ut contra iustitiam dissereret, qui in proxime sequentibus ad hanc provinciam suscipiendam paratum se praebet.)

IV. . . cati. Et Philus, Praeclaram vero causam ad me defertis, quum me improbitatis patrocinium suscipere vultis. Atqui id tibi, inquit Laelius, verendum *) est, si ea dixeris, quae contra iustitiam dici solent, ne sic etiam sentire videare, quum et ipse sis quasi unicum exemplum antiquae probitatis et fidei, neque sit ignota consuetudo tua contrarias in partes disserendi, quod ita facillime verum inveniri putes. Et Philus, Heia vero, inquit, geram morem vobis, et me oblinam sciens; quod quoniam, qui aurum quaerunt, non putant sibi recusandum, nos quum iustitiam quaeramus, rem multo omni auro cariorem, nullam profecto molestiam fugere debemus. Atque utinam, quemadmodum oratione sum usurus aliena, sic mihi ore uti liceret alieno! Nunc ea dicenda sunt L. Furio Philo, quae Carneades, Graecus homo et consuetus, quod commodum esset, verbis . . . . . .

(Desunt paginae, ut videtur, quatuor; in quibus Philus disputationem contra iustitiam, cuius exordium antecedente capite habetur, aggressus est. Quod dum facit eos recensuit, qui pro iustitia disputarunt, ut Plato, ut Aristoteles: de iis enim procul dubio proxime sequentia verba accipi debent.)

*) Lehn. coniicit *verendum non est.*

Ed. M. 8. V. . . . et reperiret et tueretur; alter autem de ipsa iustitia quatuor implevit sane grandes libros. Nam ab Chrysippo nihil magnum, nec magnificum desideravi, qui suo quodam more loquitur, ut omnia verborum momentis, non rerum ponderibus examinet. Illorum fuit heroum, eam virtutem, quae est una, si modo est, maxime munifica et liberalis, et quae omnes magis, quam sepse *) diligit, aliis nata potius quam sibi, excitare iacentem, et in illo divino solio non longe a sapientia collocare. Nec vero illis aut voluntas defuit, (quae enim iis scribendi alia causa, aut quod omnino consilium fuit?) aut ingenium, quo omnibus praestiterunt. Sed eorum et voluntatem et copiam causa vicit. Ius enim, de quo quaerimus, civile est aliquod, naturale nullum: nam si esset, ut calida et frigida, et **) amara et dulcia, sic essent iusta et iniusta eadem omnibus.

9. VI. Nunc autem, si quis, illo Pacuviano invehens alitum anguium curru, multas et varias gentes et urbes despicere et oculis collustrare possit, videat primum in illa incorrupta maxime gente Aegyptiorum, quae plurimorum saeculorum et eventorum memoriam litteris continet, bovem quendam putari deum, quem Apim Aegyptii nominent, multaque alia portenta apud eosdem, et cuiusque generis beluas numero consecratas deorum. Deinde Graeciae, sicut apud nos, delubra magnifica humanis consecrata simulacris, quae Persae nefaria putaverunt; eamque unam ob causam Xerxes inflammari Atheniensium fana iussisse dicitur, quod deos, quorum domus esset omnis hic mundus, inclusos parietibus contineri nefas esse duceret. Post autem cum Persis et Philippus, qui cogitavit, et Alexander, qui gessit, hanc bellandi causam inferebat, quod vellet Graeciae fana punire: quae ne reficienda quidem Graii

*) Ita Cod. 1. manu; secunda *se ipse*. Schütz. *sese*, reliqui edd. servarunt *sepse*.

**) Fortasse scribendum *ut*.

putaverunt, ut esset posteris ante os *) documentum Persarum sceleris sempiternum. Quam multi, ut Tauri in Axino, ut rex Aegypti Busiris, ut Galli, ut Poeni, homines immolare et pium et diis immortalibus gratissimum esse duxerunt! Vitae vero instituta sic distant, ut Cretes et Aetoli latrocinari honestum putent; Lacedaemonii suos omnes agros esse dictitarint, quos spiculo possent attingere. Athenienses iurare etiam publice solebant, omnem suam esse terram, quae oleam frugesve ferret. Galli turpe esse ducunt, frumentum manu quaerere; itaque armati alienos agros demetunt. Nos vero iustissimi homines, qui **) Transalpinas gentes oleam et vitem serere non sinimus, quo pluris sint nostra oliveta nostraeque vineae: quod quum faciamus prudenter facere dicimur, iuste non dicimur; ut intelligatis, discrepare ab aequitate sapientiam. Lycurgus autem, ille legum optimarum et aequissimi iuris inventor, agros locupletium plebi, ut servitio, colendos dedit.

10. VII. Genera vero si velim iuris, institutorum, morum consuetudinumque describere, non modo in tot gentibus varia, sed in una urbe, vel in hac ipsa, millies mutata demonstrem; ut hic iuris noster interpres alia nunc Manilius iura dicat esse de mulierum legatis et hereditatibus, alia solitus sit adolescens dicere, nondum Voconia lege lata: quae quidem ipsa lex, utilitatis virorum gratia rogata, in mulieres plena est iniuriae. Cur enim pecuniam non habeat mulier? cur virgini Vestali sit heres, non sit matri suae? Cur autem, si pecuniae modus statuendus fuit feminis, P. Crassi filia posset habere, si unica patri esset, aeris millies, salva lege, mea tricies non posset . . . . . .

*) Moser. scripsit *oculos*.
**) Omittendum videtur Maio. Schütz. omisit.

(Addidit Philus, ut loci ratio docet, alia de variis populorum moribus et mutatis apud eundem populum legibus; fortasse etiam, ut Maius coniicit, Laelius hanc legem Voconiam tuebatur: atque haec quidem, ut videtur, paginis comprehensa erant duabus. Proxime sequentia ad sententiam ita fere suppleas: Quod si natura sanxisset iura nobis.)

11. VIII . . . sanxisset iura nobis: et omnes iisdem, et iidem non alias aliis uterentur. Quaero autem, si iusti hominis, et si boni est viri, parere legibus, quibus? an quaecumque erunt? At nec inconstantiam virtus recipit, nec varietatem natura patitur; legesque poena, non iustitia *) nostra comprobantur. Nihil habet igitur naturale ius: ex quo illud efficitur, ne iustos quidem esse natura. At vero in legibus varietatem esse dicunt, natura autem viros bonos eam iustitiam sequi, quae sit, non eam, quae putetur: esse enim hoc boni viri et iusti, tribuere id cuique, quod sit quoque dignum. Ecquid ergo primum mutis tribuemus belluis, non enim mediocres viri, sed maximi et docti, Pythagoras et Empedocles, unam omnium animantium conditionem iuris esse denuntiant, clamantque inexpiabiles poenas impendere iis, a quibus violatum sit animal. Scelus est igitur, nocere bestiae; quod scelus qui velit . . . . . .

(Exciderunt aliquot folia, in quibus Philus, ut adhuc fecit, contra iustitiam et ius naturale disputasse putandus est, eaque disputatio in proxime sequentibus continuatur.)

*) Heinr. *iudicio nostro.*

12. IX. . . omnibus quaeritote. Sapientia iubet augere opes, amplificare divitias, proferre fines. Unde enim potuisset Alexander summus ille imperator, qui in Asia olim armis fines *) imperii propagavit, nisi aliquid de alieno accessisset, imperare, quam plurimis frui voluptatibus, pollere, regnare, dominari? Iustitia autem praecipit, parcere omnibus, consulere generi hominum, suum cuique reddere, sacra, publica, aliena non tangere. **) Quid igitur efficitur? Si sapientiae pareas, divitiae, potestates, opes, honores, imperia, regna, vel privatis vel populis. Sed quoniam de re publica loquimur, sunt illustriora, quae publice fiunt; quoniamque eadem est ratio iuris in utroque, de populi sapientia dicendum puto. Ut ***) iam omittam alios, noster hic populus, quem Africanus hesterno sermone a stirpe repetivit, cuius imperio iam orbis terrae tenetur, iustitia an sapientia est e minimo omnium. . . . . .

(Supple praecisam enuntiationem: maximus factus. Iam desiderantur paginae, supputante Maio, neque plus octo neque minus quatuor, in quibus Philus procul dubio hanc prudentiae sive sapientiae cum iustitia pugnam et dissensum uberius explicabat.)

---

*) Litteris inclinatis scripta supplementa sunt Maii. Lehnerus pro *potuisset*, cui vocabulo spatium codicis non satis sufficere Maius fatetur, coniicit *fuisset*, et verba *unde — accessisset*, distinctione maxima post *fines* sublata, in parenthesi posita accipit.

**) Maius supplevit *aliena*, *tangere*. Creuzer. coniicit *sacra*, *publica*, *priva* (v. *privata*), *profana non tangere*.

***) Ita Heinr. eumque secutus Moser. Cod. *Et*.

14. X. *) ... Sunt enim omnes, qui in populum vitae necisque potestatem habent, tyranni: sed se, Iovis optimi nomine, malunt reges vocari. Quum autem certi propter divitias, aut genus, aut aliquas opes rem publicam tenent, **) est factio: sed vocantur illi optimates. Si vero populus plurimum potest, omniaque eius arbitrio reguntur, dicitur illa libertas: est vero licentia. Sed quum alius alium timet, et homo hominem, et ordo ordinem, tum, quia sibi nemo confidit, quasi pactio fit inter populum et potentes; ex quo existit id, quod Scipio laudabat, coniunctum civitatis genus. Etenim iustitiae non natura, nec voluntas, sed imbecillitas mater est. Nam quum de tribus unum esset optandum, aut facere iniuriam, nec accipere; aut et facere et accipere; aut neutrum: optimum est facere, impune si possis; secundum nec facere, nec pati; miserrimum digladiari semper tum faciendis tum accipiendis iniuriis. Ita qui primum illud assequi . . . . .

(Novissimum locum cum Maio in hanc fere sententiam sarcias: Ita qui primum illud assequi nequiverit, in secundo ei consistendum est, videlicet ut neque faciat iniuriam neque patiatur. Inde desideratur incertus paginarum numerus, quae reliqua continebant Carneadis contra iustitiam argumenta, a Philo explicata, inter quae etiam hoc positum fuisse videtur, omnes fere populos sedes

*) Censor Lips. ita horum fragmentorum seriem immutandam esse arbitratur, ut hoc cap. X. ante cap. IX. collocetur, excepta tamen illa particula *praeter Arcadas* etc. cum capite IX. nostrae ed. coniungenda. Ante hoc ipsum cap. X. Maius duos e Lactantio locos posuit ab Heinrichio merito expulsos quippe qui plane nihil habeant cum Ciceronis his libris commune.

**) Correxit Moser. In Cod. et Edd. reliquis *teneant.*

tenere vi et iniuria occupatas; idque excipit locus qui proxime sequitur.)

. . . praeter Arcadas et Athenienses, qui, credo, timentes, hoc interdictum iustitiae ne quando existeret, commenti sunt, se de terra, tamquam hos ex arvis musculos, extitisse.

16. XI. Ad haec illa dici solent primum ab iis, qui minime sunt in disserendo mali; qui in hac *) causa eo plus auctoritatis habent, quia, cum de viro bono quaeritur, quem apertum et simplicem volumus esse, non sunt in disputando **) vafri, non veteratores, non malitiosi. Negant enim, sapientem idcirco virum bonum esse, quod eum sua sponte ac per se bonitas et iustitia delectet, sed quod vacua metu, cura, sollicitudine, periculo vita bonorum virorum sit; contra autem improbis semper aliqui scrupus in animis haereat, semper iis ante oculos iudicia et supplicia versentur; nullum autem emolumentum esse, nullum iniustitia partum praemium tantum, semper ut timeas, semper ut adesse, semper ut impendere aliquam poenam putes, damna . . . . . .

(Desiderantur paginae neque plus octo, neque minus quatuor, quae Phili contra iustitiam disputationem continuabant, ad quam quidem etiam sequentia pertinent.)

17. XII. Quaero, si duo sint, quorum alter optimus vir, aequissimus, summa iustitia, singulari fide, alter fecisse

*) Ita Cod. 2. manu; 1. *ea*, quod Heinr. recepit solus.
**) Ita Nonius, qui transcripsit hunc locum s. v. *vafrum*. Cod. Vat. *disserendo*.

insignis scelere et audacia; et si in eo sit errore civitas, ut bonum illum virum, sceleratum, facinorosum, nefarium putet, contra autem, qui sit improbissimus, existimet esse summa probitate ac fide; proque hac opinione omnium civium bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur, *) effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur, exterminetur, egeat, postremo iure etiam optimo ommibus miserrimus esse videatur; contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes undique copiae conferantur; vir denique optimus omnium existimatione, et dignissimus omni **) fortuna optima iudicetur: quis tandem erit tam demens, qui dubitet, utrum se esse malit?

18. XIII. Quod in singulis, id est in populis: nulla est tam stulta civitas, quae non iniuste imperare malit, quam servire iuste. Nec vero longius abibo. Consul ego quaesivi, quum vos mihi essetis in consilio, de Numantino foedere. Quis ignorabat, Q. Pompeium fecisse foedus, eadem in causa esse Mancinum? Alter, vir optimus etiam suasit rogationem, me ex senatus consulto ferente; alter acerrime se defendit. Si pudor quaeritur, si probitas, si fides, Mancinus haec attulit; si ratio, consilium, prudentia, Pompeius antistat. Utrum . . . . . .

(Desideratur incertus paginarum numerus. Hausit haec lacuna reliquam Phili vel potius Carneadis partem disputationis contra iustitiam, sarciendam quodam modo e Lactant. Instit. V, 16. (V. fragmm. ad cal-

*) Ed. Ciceronis Ernest. aliaeque, quae hunc locum in fragmentis habent, *afferantur*, eamque lectionem praetulerunt Steinack. et Moser.

**) Moser. eiiciendum videtur *omni*.

cem h. libri 5 et 6.); deinde initium et bonam partem sermonis Laelii, qui iustitiae contra Philum patrocinium suscepit. Atque Laelii quidem disputatio cognosci potest e fragmentis infra collocatis 14—29. si non scribendo, tamen legendo huic loco inserendis. Proxime sequentia ad hanc ipsam Laelii disputationem pertinent.)

19. XIV. . . Asia Ti. Gracchus perseveravit in civibus, sociorum nominisque Latini iura neglexit ac foedera. Quae si consuetudo ac licentia manare coeperit latius, imperiumque nostrum ad vim a iure traduxerit, ut, qui adhuc voluntate nobis obediunt, terrore teneantur; etsi nobis, qui id aetatis sumus, evigilatum fere est, tamen de posteris nostris et de illa immortalitate rei publicae sollicitor; quae poterat esse perpetua, si patriis viveretur institutis et moribus.

20. XV. Quae quum dixisset Laelius, etsi omnes, qui aderant, significabant, ab eo se esse admodum delectatos; tamen praeter ceteros Scipio quasi quodam gaudio elatus, Multas tu quidem, inquit, Laeli, saepe causas ita defendisti, ut ego non modo tecum Servium Galbam, collegam nostrum, quem tu, quoad vixit, omnibus anteponebas, verum ne Atticorum quidem oratorum quemquam aut suavitate . . . . . .

(Possis cum Mosero ita continuare sententiam: aut perspicuitate, aut gravitate comparandum esse existimem. Inde desiderantur paginae duodecim, in quibus Scipio, Laelio dilaudato, et ipse pro iustitia verba fecit, ad eamque diversa rerum publicarum genera, tanquam ad obrussam, exegit. Atque huic ipsi Scipionis sermoni proxime sequentia assignanda sunt.)

21. XVI. . . . reportare. Ergo illam rem populi, id est rem publicam, quis diceret tum, cum crudelitate unius oppressi essent universi? Neque esset unum vinculum iuris, nec consensus ac societas coetus, quod est populus. Atque hoc idem Syracusis. Urbs illa praeclara, quam ait Timaeus Graecarum maximam, omnium autem esse pulcherrimam, arx visenda, portus usque in sinus oppidis *) et ad urbis crepidines infusi, viae latae, porticus, templa, muri nihilo magis efficiebant, Dionysio tenente, ut esset illa res publica: nihil enim populi, et unius erat populus ipse. Ergo ubi tyrannus est, ibi non vitiosam, ut heri dicebam, sed, ut nunc ratio cogit, dicendum est, plane nullam esse rem publicam.

22. XVII. Praeclare quidem dicis, Laelius: etenim video iam, quo pergat oratio. Scip. Vides igitur, ne illam quidem, quae tota sit in factionis potestate, posse vere dici rem publicam. Lael. Sic plane iudico. Scip. Et rectissime quidem iudicas: quae enim fuit tum Atheniensium res, quum post magnum illud Peloponnesiacum bellum triginta viri illi urbi iniustissime praefuerunt? num aut vetus gloria civitatis, aut species praeclara oppidi, aut theatrum, gymnasia, porticus, aut propylea nobilia, aut arx, aut admiranda opera Phidiae, aut Piraceus **) ille magnificus rem publicam efficiebat? Minime vero, Laelius; quoniam quidem populi res non erat. Scip. Quid, quum decemviri Romae sine provocatione fuerunt, tertio illo anno, cum vindicias amisisset ipsa libertas? Lael. Populi nulla res erat; immo vero id populus egit, ut rem suam recuperaret.

23. XVIII. Scip. Venio nunc ad tertium genus illud, in quo esse videbuntur fortasse angustiae. Quum per populum agi dicuntur, et esse in populi potestate omnia; quum, de quocumque vult, supplicium sumit mul-

*) Schütz. *oppidi.*

**) Correxit Moser. In Cod. et Edd. *Piraeus.*

titudo; quum agunt, rapiunt, tenent, dissipant, quae volunt, potesne tum, Laeli, negare, rem esse illam publicam, quum populi sint omnia, quoniam quidem populi esse rem volumus rem publicam? Tum Laelius, Ac nullam quidem citius negaverim esse rem publicam quam quae tota sit in multitudinis potestate; plane ut *) nobis non placebat, Syracusis fuisse rem publicam, neque Agrigenti, neque Athenis, quum essent tyranni, nec hic quum decemviri; nec video, qui magis in multitudinis dominatu rei publicae nomen appareat, quia primum mihi populus non est, ut tu optime definisti, Scipio, nisi qui consensu iuris continetur; sed est tam tyrannus iste conventus, quam si esset unus, hoc etiam taetrior, quia nihil ista, quae populi speciem et nomen imitatur, immanius belua est. Nec vero convenit, quum furiosorum bona legibus in agnatorum potestate sint, quod eorum iam . . . . . .

(Post hanc saevientis multitudinis cum furioso homine comparationem alia fortasse addidit Scipio, quo demonstraret in eiusmodi quidem civitate plane nullam esse rem publicam, quam cum omnino in illis tribus perniciosis generibus regni, factionis, furentis multitudinis desiderari ostendisset, sermo denuo revolvitur ad tria probabilia rerum publicarum genera. Atque haec quidem continebantur paginis, quae desiderantur, octo.)

24. XIX. . . dici possint, cur illa sit res publica resque populi, quae sunt dicta de regno. Et multo etiam magis, inquit Mummius; nam in regem potius cadit domini similitudo, quod est unus; plures vero boni in

*) Paginam admodum oblitteratam ita restituit Maius.

qua re publica rerum potientur, nihil poterit esse illa beatius. Sed tamen vel regnum malo, quam liberum populum: id enim tibi restat genus vitiosissimae rei publicae certium.

25. (XX.) Hic Scipio, Agnosco, inquit, tuum morem istum, Spuri, aversum a ratione populari; et *) quamquam potest id lenius ferri, quam tu soles ferre, tamen assentior, nullum esse de tribus his generibus, quod sit probandum minus. Illud tamen non assentior tibi, praestare regi optimates: si enim sapientia est, quae gubernet rem publicam, quid tandem interest, haec in unone sit, an in pluribus? Sed errore quodam fallimur ita **) disputando. Cum enim optimates appellantur, nihil potest videri praestabilius (quid enim optimo melius cogitari potest?); quum autem regis est facta mentio, occurrit animis rex etiam iniustus: nos autem de iniusto rege nihil loquimur nunc, quum de ipsa regali re publica quaerimus. Quare cogitato Romulum, aut Pompilium, aut Tullium †) regem; fortan ††) non tam illius te rei publicae paenitebit. Mum. Quam igitur relinquis populari rei publicae laudem? Scip. Tum ille, Quid tibi tandem, Spuri, Rhodiorum, apud quos nuper fuimus una, nullane videtur esse res publica? Mum. Mihi vero videtur, et minime quidem vituperanda. Scip. Recte dicis; sed, si meministi, omnes erant iidem tum de plebe tum senatores, vicissitudinesque habebant, quibus mensibus populari munere fungerentur, quibus senatorio; utrobique autem conventi-

*) In Cod. est *populi fiet quamquam*. Inde Maius *populari; et quamquam;* eumque reliqui sequuntur praeter Moser. qui dedit *populari; sed quamq.*

**) Schütz. et Moser. *in disputando.*

†) E coniectura Maii. In Cod. est *Tullum*, a Steinack. Lehn. Moser. servatum.

††) Ita Cod. Heinr. scripsit *fortean*, quod Niebuhrio quoque scribendum videbatur.

cium accipiebant; et in theatro et in curia res capitales et reliquas omnes iudicabant iidem: tantum poterat, tantique erat, quanti multitudo *) . . . . . .

LIBRI III. DE RE PUBLICA

FRAGMENTA

EX SCRIPTORIBUS VARIIS.

1. Augustin. de Civ. Dei II, 21. In tertio libro magna conflictatione res acta est. Suscepit enim Philus ipse disputationem eorum, qui sentirent, sine iniustitia regi non posse rem publicam, purgans se praecipue, ne hoc ipse sentire crederetur; egitque sedulo pro iniustitia contra iustitiam, ut hanc esse utilem rei publicae, illam vero inutilem, verisimilibus rationibus et exemplis velut conaretur ostendere. Tum Laelius, rogantibus omnibus, iustitiam defendere aggressus est, asseruitque, quantum potuit, nihil tam inimicum quam iniustitiam civitati, nec omnino, nisi magna iustitia, geri aut stare posse rem publicam. Qua quaestione, quantum satis visum est, pertractata, Scipio ad intermissa revertitur, recolitque suam atque commendat brevem rei publicae definitionem, qua dixerat, eam esse rem populi; populum autem non omnem coetum multitudinis, sed coetum iuris consensu et utilitatis communione sociatum esse determinat. Docet deinde, quanta sit in disputando definitionis utilitas; atque ex illis suis definitionibus colligit, tunc esse rem publicam, id est rem populi, cum bene ac iuste geritur, sive ab uno rege, sive a paucis optimatibus, sive ab universo

---

*) Supplet Mai. *senatus*.

populo. Cum vero iniustus est rex, quem tyrannum, more Graeco, appellavit, aut iniusti optimates, quorum consensum dixit esse factionem, aut iniustus ipse populus, cui nomen usitatum non reperit, nisi ut etiam ipsum tyrannum vocaret; non iam vitiosam, sicut pridie fuerat disputatum, sed, sicut ratio ex illis definitionibus connexa docuisset, omnino nullam esse rem publicam, quoniam non esset res populi, cum tyrannus eam factione capesseret; nec ipse populus iam populus esset, si esset iniustus, quoniam non esset multitudo iuris consensu et utilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus.

2. Idem contra Iulianum Pelag. IV. §. 60. In libro tertio de Republica Tullius hominem dicit, non ut a matre, sed ut a noverca natura editum in vitam, corpore nudo, fragili et infirmo; animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines, in quo tamen inesset tamquam obrutus quidam divinus ignis ingenii et mentis. *)

3. Lactantius Instit. III, 16. Profecto, inquit (Cicero), omnis istorum disputatio, quamquam uberrimos fontes virtutis et scientiae contineat, tamen, collata cum horum actis perfectisque rebus, vereor ne non tantum videatur attulisse negotiis hominum utilitatis, quantum oblectationem quandam otii.

4. Nonius v. calumnia. Ut Carneadi respondeat s, qui saepe optimas causas ingenii calumnia ludificari solet. **)

5. Lactant. Inst. V, 15. Carneades, Academicae sectae philosophus, cuius in disserendo quae vis fuerit, quae eloquentia, quod acumen, qui nescit, ipsum ex praedicatione Ciceronis intelliget, aut Lucilii, apud quem disserens Neptunus de re difficillima ostendit,

*) Maius tertii libri prooemio assignat.
**) Ed. Mai. III, 5.

non posse id explicari, nec si Carneadem ipsum orcus remittat. Is cum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, disputavit de iustitia copiose, audiente Galba et Catone Censorio, maximis tunc oratoribus. Sed idem disputationem suam postridie contraria disputatione subvertit, et iustitiam, quam pridie laudaverat, sustulit; non quidem philosophi gravitate, cuius firma et stabilis debet esse sententia, sed quasi oratorio exercitii genere in utramque partem disserendi. Eam disputationem, qua iustitia evertitur, apud Ciceronem L. Furius recordatur; credo, quoniam de re publica disserebat, ut defensionem laudationemque eius induceret, sine qua putabat regi non posse rem publicam. Carneades autem, ut Aristotelem refelleret ac Platonem, iustitiae patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia, quae pro iustitia dicebantur, ut posset illa, sicut fecit, evertere. **)

6. Idem Epitom. cap. 55. Plurimi quidem philosophorum, sed maxime Plato et Aristoteles, de iustitia multa dixerunt, asserentes et extollentes eam summa laude virtutem, quod suum cuique tribuat, quod aequitatem in omnibus servet, et cum ceterae virtutes quasi tacitae sint et intus inclusae, solam esse iustitiam, quae nec sibi tantum conciliata sit, nec occulta, sed foras tota promineat, et ad bene faciendum prona sit, ut quamplurimis prosit. Quasi vero in iudicibus solis atque in potestate aliqua constitutis iustitia esse debeat, et non in omnibus. Atqui nullus est hominum, ne infimorum quidem ac mendicorum, in quem iustitia cadere non possit. Sed quia ignorabant, quid esset, unde proflueret, quid operis haberet, summam illam virtutem, id est commune omnium bonum, paucis tribuerunt, eamque nullas utilitates proprias aucupari, sed alienis tantum commodis studere dixerunt. Nec

*) Ed. Mai. III, 6.

Nec immerito extitit Carneades, homo summo ingenio et acumine, qui refelleret istorum orationem, et iustitiam, quae fundamentum stabile non habebat, everteret; non quia vituperandam esse iustitiam sentiebat, sed ut illos defensores eius ostenderet nihil certi, nihil firmi de iustitia disputare. *)

7. Nonius v. proiectum. Iustitia foras spectat, et proiecta tota est atque eminet. **)

8. Idem v. explicare. Quae virtus, praeter ceteras, tota se ad alienas porrigit utilitates atque explicat.

9. Idem v. myoparo et v. habere. Nam quum quaereretur ex eo, quo scelere impulsus mare haberet infestum uno myoparone; eodem, inquit, quo tu orbem terrae. †)

10. Lactant. Instit. V, 17. Bonus vir si habeat servum fugitivum, vel domum insalubrem ac pestilentem, quae vitia solus sciat, et ideo proscribat, ut vendat, utrumne profitebitur, fugitivum servum, vel pestilentem domum se vendere, an celabit emptorem? Si profitebitur, bonus quidem, quia non fallet, sed tamen stultus iudicabitur, quia vel parvo vendet, vel omnino non vendet: si celaverit, erit quidem sapiens, quia rei consulet, sed idem malus, quia fallet. Rursus, si reperiat aliquem, qui aurichalcum se putet vendere, cum sit illud aurum, aut plumbum, cum sit argentum: tacebitne, ut id parvo emat, an indicabit, ut magno? Stultum plane videtur, malle magno. ††)

11. Idem ib. Nempe iustitia est, hominem non occidere, alienum prorsus non attingere. Quid ergo iustus faciet, si forte naufragium fecerit, et aliquis imbecillior viribus tabulam ceperit? nonne illum tabula deturbabit, ut ipse conscendat, eaque nixus evadat,

*) Ed. Mai. III, 7.
**) Ed. Mai. Ibid. ubi et proxime seq. fragm.
†) Ed. Mai. III, 12.
††) Ed. Mai. III, 19.

maxime cum sit nullus medio mari testis? Si sapiens est, faciet; ipsi enim pereundum est, nisi fecerit; si autem mori maluerit, quam manus inferre alteri, iam vero iustus ille, sed stultus est, qui vitae suae non parcat, dum parcit alienae. Item, si acie suorum fusa, hostes insequi coeperint, et iustus ille nactus fuerit aliquem saucium equo insidentem; eine parcet, ut ipse occidatur, an deiiciet ex equo, ut ipse possit hostem effugere? quod si fecerit, sapiens, sed idem malus: si non fecerit, iustus, sed idem stultus sit necesse est. Ed. Mai III, 20.

12. Gellius N. Att. I, 22. Non gravarer, Laeli, nisi et hos velle putarem, et ipse cuperem, te quoque aliquam partem huius nostri sermonis attingere; praesertim quum heri ipse dixeris, te nobis etiam superfuturum. Verum id quidem fieri non potest; ne desis, omnes te rogamus. Ed. Mai. III, 21.

13. Non. v. immane, et v. impurus. Sed iuventuti nostrae minime audiendus: quippe si ita sentit, ut loquitur, est homo impurus; sin aliter, quod malo, oratio est tamen immanis. Ed. Mai. III, 21.

14. Lactant. Inst. VI, 8. Est quidem vera lex recta ratio, naturae congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna, quae vocet ad officium iubendo, vetando a fraude deterreat, quae tamen neque probos frustra iubet, aut vetat, nec improbos iubendo aut vetando movet. Huic legi nec obrogari fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest; nec vero aut per senatum, aut per populum solvi hac lege possumus; neque est quaerendus explanator aut interpres eius alius; nec erit alia lex Romae, alia Athenis, alia nunc, alia posthac: sed et omnes gentes et omni tempore una lex et sempiterna et immutabilis continebit, unusque erit communis quasi magister et imperator omnium deus, ille legis huius inventor, disceptator, lator; cui qui non parebit, ipse se fugiet, ac naturam hominis aspernatus hoc ipso luet maximas

poenas, etiam si cetera supplicia, quae putantur, effugerit. Ed. Mai. III, 22.

15. Augustin. Civ. D. XXII, 6. Scio, in libro Ciceronis tertio, nisi fallor, de Republica disputari, nullum bellum suscipi a civitate optima, nisi aut pro fide aut pro salute. Quid autem dicat pro salute, vel intelligi quam salutem velit, alio loco demonstrans, Sed his poenis, inquit, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exsilio, vinculis, verberibus elabuntur saepe privati, oblata mortis celeritate, civitatibus autem mors ipsa poena est, quae videtur a poena singulos vindicare. Debet enim constituta sic esse civitas, ut aeterna sit. Itaque nullus interitus est rei publicae naturalis, ut hominis, in quo mors non modo necessaria est, verum etiam optanda persaepe. Civitas autem cum tollitur, deletur, extinguitur: simile est quodammodo, ut magnis parva conferamus, ac si omnis hic mundus intereat et concidat. Ed. Mai. III, 23.

16. Isidorus Origg. XVIII, 1. In Republica dicit Cicero: Illa iniusta bella sunt, quae sunt sine causa suscepta. Idem Tullius, paucis interiectis, subdit: Nullum bellum iustum habetur, nisi denunciatum, nisi indictum, nisi de *) repetitis rebus. Ibid.

17. Nonius cap. de num. et cas. Noster autem populus sociis defendendis terrarum iam omnium potitus est. Ed. Mai. III, 23.

18. Augustin. Civ. D. XIX, 21. Disputatur certe acerrime atque fortissime in iisdem ipsis de Republica libris adversus iniustitiam pro iustitia. Et quoniam, cum prius ageretur pro iniustitiae partibus contra iustitiam, et diceretur, nisi per iniustitiam rempublicam stare augerique non posse, hoc veluti validissimum positum erat, iniustum esse, ut homines hominibus dominantibus serviant; quam tamen iniustitiam nisi sequatur imperiosa civitas, cuius est magna respublica,

*) Moser. expunxit praepositionem.

non eam posse provinciis imperare: responsum est a parte iustitiae, ideo iustum esse, quod talibus hominibus sit utilis servitus, et pro utilitate eorum fieri, cum recte fit, id est cum improbis aufertur iniuriarum licentia, et domiti si melius habebunt, quia indomiti deterius se habuerunt; subditumque est, ut ista ratio firmaretur, veluti a natura sumtum nobile exemplum, atque dictum est: Cur igitur deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini ceterisque vitiosis animi partibus? Ed. Mai. III, 24.

19. Idem contra Iulianum Pelag. IV. §. 61. Audi, manifestiora quae dicat (Tullius) in libro de Republica tertio, cum ageret de causa imperandi. An non, inquit, cernimus optimo cuique dominatum ab ipsa natura cum summa utilitate infimorum *) datum? Cur igitur deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini iracundiaeque et ceteris vitiosis eiusdem animi partibus? Adhuc audi; paulo post enim, Sed et imperandi et serviendi, inquit, sunt dissimilitudines cognoscendae. Nam ut animus corpori dicitur imperare, dicitur etiam libidini; sed corpori, ut rex civibus suis, aut parens liberis; libidini autem, ut servis dominus, quod eam coercet et frangit Sic regum, sic imperatorum, sic magistratuum, sic patrum, sic populorum imperia civibus sociisque praesunt, ut corporibus animus; domini autem servos ita fatigant, ut optima pars animi, id est sapientia, eiusdem animi vitiosas imbecillasque partes, ut libidines, ut iracundias, ut perturbationes ceteras. Ed. Mai. III, 25.

20. Non. v. famulantur. Est enim genus iniustae servitutis, cum hi sunt alterius, qui sui possunt esse; cum autem hi famulantur.... **) Ed. Mai. III, 25.

*) Schütz. Lehn. Mos. *infirmorum*; atque sic etiam in pluribus Edd. fragmentorum Cic.

**) Maius supplet: *qui sibi moderari nequeunt, nulla iniuria est.*

21. Cicero de Fin. II, 18. Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, et velle aliquem imprudentem super eam assidere, cuius mors tibi emolumentum factura *) sit; improbe feceris, nisi monueris, ne assideat, sed impune **) tamen: scisse enim te, quis coarguere possit? Sed nimis multa. Perspicuum est enim, nisi aequitas, fides, iustitia proficiscantur a natura, et si omnia haec ad utilitatem referantur, virum bonum non posse reperiri: deque his rebus satis multa in nostris de Re publica libris sunt dicta a Laelio. Ed. Mai. III, 26.

22. Cic. ad Att. X, 4. Si, ut nos a te admonemur, recte in illis libris diximus, nihil esse bonum, nisi quod honestum, nihil malum, nisi quod turpe sit. Ibid.

23. Cic. ad Att. VII, 2. Filiola tua te delectari laetor; et probari tibi, φυσικὴν esse τὴν (στοργὴν) πρὸς τὰ τέκνα: etenim si haec non est, nulla potest homini esse ad hominem naturae adiunctio; qua sublata, vitae societas tollitur. Bene eveniat! inquit Carneades. Spurce: sed tamen prudentius, quam Lucius noster et Patro; qui cum omnia ad se referant, nec quidquam alterius causa fieri putent, ***) et cum ea re bonum virum oportere esse dicant, ne malum habeat, non quo id natura rectum sit, non intelligunt, se de callido homine loqui, non de bono viro. Sed haec, opinor, sunt in iis libris, quos tu laudando animos mihi addidisti. Ed. M. III, 27.

24. Priscianus VIII. p. 801. In quibus assentior,

---

*) Ita Goerenz. vetere vulgata lectione reducta; eumque secuti Heinr. et Moser. cum Maius et Lehner. Victorium aliosque Cic. Edd. sequerentur scribentes *futura*. In Ed. Lambin. *emolumento futura sit.*

**) Davis. Goerenz. Brem. e codd. *impunite.*

***) Mai. deleto *nec* interrogationis signum verbo *putent* addit, ut Victorius, alii Cic. Edd. Nostra lectio ab Heinr. Lehn. Moser. recepta in Edd. Sylburg. Lambin. aliis.

sollicitam et periculosam iustitiam non esse sapientis. Ibid.

25. Lactant. Inst. V, 19. Apud Ciceronem idem ille iustitiae defensor Laelius, Vult, inquit, plane virtus honorem, nec est virtutis ulla alia merces; quam tamen illa, inquit, accipit facile, exigit non acerbe. Et alio loco idem Laelius: Huic tu viro quas divitias obiicies? quae imperia? quae regna? qui ista putat humana, sua bona divina iudicat. Sed si aut ingrati universi, aut invidi multi, aut inimici potentes suis virtutem praemiis spoliant: nae illa se multis solatiis oblectat, maximeque suo decore se ipsa sustentat. Ed. M. III, 28.

26. Augustin. Civ. D. XXII, 4. In tertio de Republica libro Cicero, cum Herculem et Romulum ex hominibus deos esse factos asseveraret, Quorum non corpora, inquit, sunt in caelum elata: neque enim natura pateretur, ut id, quod esset e *) terra, nisi in terra maneret. Ibid.

27. Non. v. impigritas. Numquam viri fortissimi fortitudinis, impigritatis, patientiae **) . . . Ibid.

28. Id. v. largitas. Pyrrhi ridetur largitas a consule, aut Samnitium copiae Curio defuerunt. ***) Ibid.

29. Id. v. apud. Cuius etiam focum Cato ille noster, cum venerat ad se in Sabinos, ut ex ipso audiebamus, visere solebat; apud quem ille sedens Samnitium, quondam hostium, tunc iam clientium suorum dona relegaverat. Ibid.

30. Id. v. confidentia. Duas sibi res, quominus in vulgus et in foro diceret, confidentiam et vocem, defuisse. Ibid. 30.

31. Id. v. exsultare. Est igitur quiddam turbu-

*) Cic. fragmentt. Edd. *de.*

**) *fructu caruerunt* supplevit Mai.

***) Lambino legendum videtur *Pyrrhi videlicet largitas consulibus, aut* etc. Maio: *Nisi forte stulte Pyrrhi ridetur* etc.

lentum in hominibus singulis, quod vel exsultat voluptate, vel molestia frangitur. *)

32. Idem v. periculum et periclitari. Sed ut ipsi seu animum periclitantur, seu vident, quid se putent esse facturos.

33. Idem v. merx. Phoenices primi mercaturis et mercibus suis avaritiam et magnificentiam et inexplebiles cupiditates omnium rerum exportaverunt in Graeciam.

34. Vet. Schol. Iuvenalis ad Sat. X, 362. Sardanapalus rex Assyriorum luxuriosus; de quo Tullius in tertio de Republica sic ait: Sardanapalus ille vitiis multo, quam nomine ipso, deformior.

35. Priscian. VI. p. 710. Quid ergo illa sibi vult absurda exceptio, nisi quis Athonem pro monumento vult funditus efficere? **) Quis enim est Athos aut Olympus tantus?

36. Augustin. Civ. D. II, 21. Enitar suo loco, ut ostendam secundum definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit respublica, et quid sit populus, loquente Scipione, breviter posuit, attestantibus etiam multis, sive ipsius, sive eorum, quos loqui fecit in eadem disputatione, sententiis, numquam illam fuisse rempublicam, quia numquam in ea fuit vera iustitia. Secundum probabiliores autem definitiones pro suo more quodam ***) respublica fuit, et melius ab antiquioribus Romanis, quam a posterioribus, administrata est.

37. Idem ib. XIX, 21. Nunc est locus, ut, quam potero breviter ac dilucide, expediam, quod in secundo

*) Hoc fragm. et quae sequuntur reliqua ut incertae sedis Maius ad calcem lib. III. reiecit.

**) In Ed. Krehl. Prisciani e codd. *efferri*.

***) Haec est, testibus Augustini editoribus e Congregatione S. Mauri, potiorum MSS. lectio a Maio et reliquis Edd. recepta praeter Moser. qui ex fide Ed. Augustin. L. Vivis dedit *quaedam*.

huius operis libro me demonstraturum esse promisi, secundum definitiones, quibus apud Ciceronem utitur Scipio in libris de Republica, numquam rempublicam fuisse Romanam. Breviter enim rempublicam definit esse rem populi, populum esse coetum multitudinis, iuris consensu et utilitatis communione sociatum. Quid autem dicat iuris consensum, disputando explicat, per hoc ostendens geri sine iustitia non posse rempublicam: ubi ergo iustitia vera non est, nec ius potest esse. Quod enim iure fit, profecto iuste fit; quod autem fit iniuste, nec iure fieri potest. Non enim iura dicenda sunt, vel putanda, iniqua hominum constituta, cum illud etiam ipsi ius esse dicant, quod de iustitiae fonte manaverit, falsumque esse, quod a quibusdam non recte sentientibus dici solet, id esse ius, quod ei, qui plus potest, utile est. Quocirca, ubi non est vera iustitia, iuris consensu sociatus coetus hominum non potest esse, et ideo nec populus, secundum illam Scipionis vel Ciceronis definitionem; et si non populus, nec res populi, sed qualiscumque multitudinis, quae populi nomine digna non est. Ac per hoc, si respublica res populi est, et populus non est, qui consensu non sociatus est iuris, non est autem ius ubi nulla iustitia est: procul dubio colligitur, ubi iustitia non est, non esse rempublicam. Iustitia porro ea virtus est, quae sua cuique distribuit.

M. TULLII CICERONIS

DE RE PUBLICA.

LIBER IV.

ARGUMENTUM.

Continuatur hoc libro secundi diei disputatio, cuius quidem Codex Vaticanus non nisi minutissimam particulam servavit, in qua de puerorum educatione Romanorum cum Graecorum comparata sermo habetur (cap. 2 et 3.). Eodemque pertinent fragmm. 8—10. E fragmentis tamen ab aliis scriptoribus servatis videmus hoc libro de civium moribus recte instituendis et de Romanorum in hoc genere laudibus fuisse expositum. Qua in tractatione disputabatur de mentis humanae et animi prae corpore excellentia (frag. 1—7.); de poetarum arte (frag. 12. 30. 31.), de ludis scenicis (frag. 32—35.), de musica (frag. 36.), quae quidem omnia quomodo ne moribus nocerent regenda sint et rationibus et veterum Romanorum exemplo ostendebatur; tum de Censorum instituto (frag. 13 et 14.); de mulierum disciplina (frag. 15—19.); de singulis denique virtutibus, ut parsimoniae (frag. 20.), fidei (frag. 21.), aliis (— frag. 29.).

I. . . gratiam. Quam commode ordines descripti, aetates, classes, equitatus, in quo suffragia sunt, etiam senatus; nimis multis iam stulte hanc utilitatem tolli cupientibus, qui novam largitionem quaerunt aliquo plebiscito reddentorum equorum. Ed. M. 2.

II. 'Considerate nunc cetera, quam sint provisa sapienter ad illam civium beate et honeste vivendi societatem: ea est enim prima causa coeundi, et id hominibus effici ex re publica debet, partim institutis, alia legibus. Principio disciplinam puerilem ingenuis, de qua Graeci multum frustra laborarunt, et in qua una Polybius, noster hospes, nostrorum institutorum negligentiam accusat, nullam certam aut destinatam legibus, aut publice expositam, aut unam omnium esse voluerunt. Nam. . . . Ed. M. 3.

(Desiderantur paginae neque plus octo neque minus quatuor, in quibus de disciplina puerili disputatio habebatur, ad quam quidem etiam proxime sequentia pertinent.)

III . . ri, nudari puberem. Ita sunt alta repetita quasi fundamenta quaedam verecundiae. Iuventutis vero exercitatio quam absurda in gymnasiis! quam levis epheborum illa militia! quam contrectationes et amores soluti et liberi! Mitto apud Eleos et Thebanos, apud quos in amore ingenuorum libido etiam permissam habet et solutam licentiam. Lacedaemonii ipsi cum omnia concedunt in amore iuvenum, praeter stuprum, tenui sane muro dissepiunt id, quod excipiunt: complexus enim concubitusque permittunt; pallas inter pecus. Hic Laelius, Praeclare intelligo, Scipio, te in his Graeciae disciplinis, quas reprehendis, cum populis nobilissimis malle, quam cum tuo Platone luctari, quem ne attingis quidem; praesertim cum . . . Ibid.

LIBRI IV. DE RE PUBLICA

FRAGMENTA

EX SCRIPTORIBUS VARIIS.

1. Lactantius de Opificio dei cap. 1. Tentabo, quoniam corporis et animi facta mentio est, utriusque rationem, quantum pusillitas intelligentiae meae pervidet, explicare. Quod officium hac de causa maxime suscipiendum puto, quod M. Tullius, vir ingenii singularis, in quarto de Republica libro, cum id facere tentasset, materiam late patentem angustis finibus terminavit, leviter summa quaeque decerpens. Ac ne ulla esset excusatio, cur eum locum non fuerit exsecutus, ipse testatus est, nec voluntatem sibi defuisse, nec curam. In libro enim de Legibus primo, cum hoc idem summatim stringeret, sic ait: Hunc locum satis, ut mihi videtur, in iis libris, quos legistis, expressit Scipio. Ed. Mai. III, 1.

2. Non. cap. de num. et cas. Atque ipsa mens, quae futura videt, praeterita meminit. Ed. M. III, 1.

3. Lactant. Inst. V, 11. Praeclare M. Tullius, Etenim si nemo est, inquit, quin emori malit, quam converti in aliquam figuram bestiae, quamvis hominis mentem sit habiturus; quanto est miserius, in hominis figura, animo esse efferato? mihi quidem tanto videtur, quanto praestabilior est animus corpore.

4. Non. v. aptam. Eademque obiectu suo umbram noctemque efficiat, cum ad numerum dierum aptam, tum ad laborum quietem.

5. Idem v. mitis. Cumque auctumno terras ad concipiendas fruges patefecerit, hieme ad conficiendas relaxarit, aestiva maturitate alia mitigaverit, alia torruerit . . .

6. Id. v. pecuda. Cum adhibent in pecuda pastores.

7. Priscian. super XII. ver. Virg. p. 1220. Cicero in quarto De re publica: Armentum et ab eo armentarius.

8. Servius ad Aen. V, 546. Secundum Tullium, qui dicit: ad militiam euntibus dari solitos esse custodes, a quibus primo anno regantur. Ed. M. III, 3.

9. Idem ad Aen. X, 325. Adeo ut Cicero dicat in libris de Republica, opprobrio fuisse adolescentibus, si amatores non haberent. Ibid. — 5.

10. Non. v. clepere. Non modo ut Spartae, rapere ubi pueri et clepere discunt.

11. Id. v. proprium. Et noster Plato magis etiam quam Lycurgus, omnia qui prorsus iubet esse communia, ne quis civis propriam aut suam rem ullam queat dicere.

12. Id v. fingere. Ego vero eodem, quo ille Homerum redimitum coronis et delibutum unguentis emittit ex ea urbe, quam sibi ipse fingit.

13. Id. v. ignominia. Censoris iudicium nihil fere damnato, nisi ruborem, affert. Itaque, ut omnis ea iudicatio versatur tantummodo in nomine, animadversio illa ignominia dicta est. Ed. M. III, 6.

14. Id. v. horrendum et v. horridum. Horum enim severitatem dicitur inhorruisse primum civitas.

15. Id. cap. de num. et cas. Nec vero mulieribus praefectus praeponatur, qui apud Graecos creari solet; sed sit censor, qui viros doceat moderari uxoribus.

16. Id. v. temulenta. Ita magnam habet vim disciplina verecundiae: carent temeto omnes mulieres,

17. Id. v. fama. Atque etiam si qua erat famosa, ei cognati osculum non ferebant.

18. Id. v. petulantia. Itaque a petendo petulantia, a procando, id est poscendo, procacitas nominata est.

19. Id. v. portitores, et Ioannes Saresber. Policrat. III, 12. Nolo enim, eundem populum imperatorem et portitorem esse terrarum. Optimum autem et in privatis familiis et in re publica vectigal duco esse parsimoniam. Ed. M. III, 7.

20. Non. v. fidei. Fides enim nomen ipsum mihi videtur habere, cum fit, quod dicitur.

21. Id. v. blandimentum. In cive excelso atque homine nobili blanditiam, ostentationem, ambitionem notam esse levitatis.

22. Augustin. Epist. XCI, 3. Intuere paululum ipsos de Republica libros, quod nullus sit patriae consulendi modus aut finis bonis. Cerne, quantis ibi laudibus frugalitas et continentia praedicetur, et erga coniugale vinculum fides, castique, honesti ac probi mores.

23. Non. v. iurgium. Admiror, nec rerum solum, sed verborum etiam elegantiam. Si iurgant, inquit. Benevolorum concertatio, non lis inimicorum, iurgium dicitur. Et in sequenti: Iurgare igitur lex putat inter se vicinos, non litigare. Ed. M. III, 8.

24. Id. v. sanctitudo. Eosdem terminos hominum curae atque vitae, sic pontificio iure sanctitudo sepulturae.

25. Id. v. excipere. Quod insepultos reliquissent eos, quos e mari propter vim tempestatis excipere non potuissent, innocentes necaverint.

26. Id. cap. de doct. indag. Nec in hac dissensione suscepi populi causam, sed honorum.

27. Priscian. XV. p. 1014. Non enim facile valenti populo resistitur, si aut nihil impertias iuris, aut parum.

28. Non. v. auguro. Cui quidem utinam vere fideliter abunde ante auguraverim.

29. Augustin. Civ. D. II, 14. et Io. Saresber. Policr. VII, 9. Frustra hoc exclamante Cicerone, qui cum de poetis ageret, Ad quos cum accessit, inquit, clamor et approbatio populi quasi magni cuius-

dam et sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos invehunt motus? *) quas inflammant cupiditates? Ed. M. III, 9.

30. Seneca Epist. 49. Negat Cicero, si duplicetur sibi aetas, habiturum se tempus, quo legat lyricos.

31. Augustin. Civ. D. II, 13. Sicut apud Ciceronem Scipio loquitur: Cum artem ludicram scenamque totam probro ducerent, genus id hominum non modo honore civium reliquorum carere, sed etiam tribu moveri notatione censoria voluerunt. Ed. M. III, 10.

32. Idem ib. 9. Quid autem hinc senserint Romani veteres, Cicero testatur in libris, quos de Republica scripsit; ubi Scipio disputans ait: Numquam comoediae, nisi consuetudo vitae pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent. Et Graeci quidem antiquiores vitiosae suae opinionis quandam convenientiam servaverunt; apud quos fuit etiam lege concessum, ut, quod vellet comoedia, de quo vellet, nominatim diceret. Itaque sicut in iisdem libris loquitur Africanus: Quem illa non attigit, vel potius, quem non vexavit? cui pepercit? Esto, populares homines, improbos in rempublicam,**) seditiosos, Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum laesit. Patiamur; etsi eiusmodi cives a censore melius est, quam a poeta notari. Sed Periclem, cum iam suae civitati maxima auctoritate plurimos annos domi et belli praefuisset, violari versibus, et eos agi in scena, non plus decuit, quam si Plautus noster voluisset, aut Naevius, P. et Cn. Scipioni, aut Caecilius M. Catoni maledicere. Deinde paulo post, Nostrae inquit, contra XII. tabulae cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sarciendam putaverunt, si quis occentavisset, sive car-

*) Ita Heinr. lectionem assumens in margine apud Saresberiensem adnotatam. Reliqui *metus*.

**) Ita Heinr. et Mos. Reliqui *in re publica*.

men condidisset, quod infamiam faceret, flagitiumve alteri. Praeclare: iudiciis enim magistratuum, ac *) disceptationibus legitimis propositam vitam, non poetarum ingeniis habere debemus, nec probrum audire, nisi ea lege, ut respondere liceat, et iudicio defendere. Ed. M. III, 10.

33. Donatus Fragm. de comoedia et trag. Comoediam esse Cicero ait imitationem vitae, speculum consuetudinis, imaginem veritatis. Ed. M. III, 11.

34. Augustin. Civ. D. II, 11. Quod in eo quoque de Republica libro commemoratur, et Aeschines Atheniensis, vir eloquentissimus, cum adolescens tragoedias actitavisset, rempublicam capessivit; et Aristodemum, tragicum item actorem, maximis de rebus pacis et belli legatum ad Philippum Athenienses saepe miserunt.

Ed. M. III, 12. Aristides Quintilianus de Musica l. II. p. 69 seq. Ed. Meibom. *Οὔτε γὰρ ἅπασα τέρψις μεμπτὸν, οὔτε τῆς μουσικῆς αὕτη τέλος, ἀλλ' ἡ μὲν ψυχαγωγία κατὰ τὸ συμβεβηκός, σκοπὸς δὲ ὁ προκείμενος ἡ πρὸς ἀρετὴν ὠφέλεια· ὅπερ πολλοὺς τε ἄλλους ἔλαθε, καὶ τὸν ἐν τοῖς Κικέρωνος τοῦ Ῥωμαίου Πολιτικοῖς τὰ κατὰ μουσικῆς ῥηθέντα. Οὐ γὰρ ἔγωγ' ἂν φαίην ἐκείνῳ τὰ τοιαῦτα εἰρῆσθαι· πῶς γὰρ ἂν τις αὐτὸν ἰσχυρίσαιτο μουσικὴν λοιδορεῖν τε καὶ ὡς φαύλην εὐθύνειν τέχνην, ἁρμονιῶν τε καὶ ῥυθμῶν ἀρετάς τε καὶ κακίας διορίζουσαν, ἄνδρα, ὃς τηνικαῦτα ῥυθμοῖς μόνοις καὶ τούτοις ἀγενέσι καὶ φαύλοις ἐπιδεικνύμενον Ῥώσκιον τὸν ὀρχηστὴν οὕτω σφόδρα ἐξεπλήττετο, ὥστε φάσκειν αὐτὸν προνοίᾳ θεῶν ἐς ἀνθρώπους παρελθεῖν; Καὶ γὰρ εἴ τις*

*) Ita Moser. *ac magistratum discept.* Schütz. Reliqui omittunt *ac.*

αὐτὸν φάσκοι τὰ μὲν ἐν ᾗ συγγέγραφε Πολιτείᾳ λέγειν ἐκουσίως, τὰ δὲ περὶ Ῥώσκιον τῆς προκειμένης ἕνεκεν ὑποθέσεως, ἀντιστρέφειν μὲν καὶ ἡμᾶς οὐδὲν κωλύσει τὸν αὐτὸν λόγον. Ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτω λάθοι τὶς ἂν ἀποδοκιμάζων μᾶλλον ὅσον εἰς τὴν παροῦσαν σκέψιν, ἢ συνιστὰς τὸν ῥήτορα· ἀναξιόπιστος γὰρ πρὸς ἀληθείας εὕρεσιν, ἢ δικαίαν κρίσιν, ὁ ταῖς κατ' αὐλὴν, ἢ κατὰ τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν, ἀλλὰ μὴ ταῖς κατ' οὐσίαν δουλεύων ὑποθέσεσιν. Οἶμαι δὲ, ὡς οὐδ' ἂν αὐτὴν ἔψεγε ῥητορικὴν διὰ τοὺς δεκαζομένους τῶν ῥητόρων· οὕτω δὴ, καὶ εἴ τινες τῶν τεχνιτῶν, διὰ τὸ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν, τὰ ἀγενῆ μελῳδοῦσιν, οὐ τῆς τέχνης τὸ αἴτιαμα. Ἀλλὰ καὶ ἡ πατρὶς αὐτοῦ τοὺς μὲν ἐπὶ Νομῷ, καὶ τοὺς ὀλίγῳ μετ' αὐτὸν, ἔτι τυγχάνοντας ἀγριωτέρους, μουσικῇ παιδευομένους εἶχε, καθὰ καὶ αὐτός φησιν, ἰδίᾳ τε ἐν εὐωχίαις κοινῇ τε ἐν ἁπάσαις τελεταῖς σφίσι συνοργιαζούσῃ.

M. TULLII CICERONIS

DE RE PUBLICA.

Liber V.

ARGUMENTUM.

Quemadmodum libro antecedente de omnium omnino civium, ita hoc libro, qui cum sexto tertii dici disputationem includit, de eorum moribus et studiis, qui rempublicam administrant, tractatum est; neque tamen plenior quam liber tertius in Codice Vaticano nobis relinquitur. Ibi enim nonnisi pauca eaque plane lacera capita supersunt, de veterum regum iudicandi munere (cap. 1.); de iuris legumque peritia, qualem civitatis rector comparare sibi debeat (cap. 2.); de civibus non tam poenis quam verecundia et pudore regendis (cap. 3.); de familiarum disciplina et constitutione (cap. 4.). Ad quam labem sarciendam si fragmenta ab aliis scriptoribus servata corradimus, occurrit nobis primum prooemii particula, unde apparet Ciceronem in eodem de praeclaris antiquorum Romanorum moribus sua aetate non sine summo rei publicae damno pessumdatis conquestum esse (frag. 1.). Deinde aliquot loci supersunt, in quibus docet, quid rectori civitatis ad perficiendum propositum sit (frag. 3.); esse eundem gloria potissimum excitandum (frag. 4 et 5.); denique de eloquentiae genere quale in re publica gerenda sequi debeat (frag. 13—15.).

I. . . regale *) quam explanationem aequitatis; in qua iuris erat interpretatio, quod ius privati petere solebant a regibus: ob easque causas agri, arvi **) et arbusti et pascui, lati atque uberes definiebantur, qui essent regii, ***) qui colerenturque †) sine regum opera et labore, ut eos nulla privati negotii cura a populorum rebus abduceret. Nec vero quisquam privatus erat disceptator, aut arbiter litis; sed omnia conficiebantur iudiciis regiis. Et mihi quidem videtur Numa noster maxime tenuisse hunc morem veterem Graeciae regum. Nam ceteri, etsi hoc quoque munere fungebantur, magnam tamen partem bella gesserunt, et eorum iura coluerunt. Illa autem diuturna pax Numae mater huic urbi iuris et religionis fuit; qui legum etiam scriptor fuisset ††), quas scitis extare: quod quidem huius civis proprium, de quo agimus... Ed. M. V, 2.

(Intercepit lacuna partem eius quaestionis, quatenus viris rem publicam administrantibus sive civitatum rectoribus iuris et legum cognitione opus sit; eodemque etiam proxime sequentia spectant.)

II. . . Scip. . . . radicum seminumque cognoscere, num te offendet? †††) Manil. Nihil, si modo opus extabit. Scip. Num id studium censes esse villici? Man. Minime; quippe cum agri culturam saepissime opera deficiat. *) Scip. Ergo, ut villicus naturam agri

*) Maius. supplet *Nihil esse tam regale.*
**) Steinack. scribendum duxit *arvis et arbustis et pascuis.*
***) Correxit Heinr. Cod. *regi.*
†) Moser. hanc Cod. lectionem refingens *quique colerentur.*
††) Heinr. post *fuisset* asteriscum addit.
†††) Maius ita supplendum censet: *si villicus studeat naturas radicum seminumque cognoscere* etc.
*) Correxit Steinack. ita explicans: agri cultura ita operosa est, ut opera atque industria humana eam deficiat saepissime.

novit, dispensator litteras scit, uterque autem se a scientiae delectatione ad efficiendi utilitatem refert, sic noster hic rector studuerit sane iuri et legibus cognoscendis; fontes quidem earum utique perspexerit, sed se responsitando et lectitando et scriptitando ne impediat, ut quasi dispensare rem publicam, et in ea quodammodo villicare possit; summi iuris peritissimus, sine quo iustus esse nemo potest, civilis non imperitus, sed ita ut astrorum gubernator, physicorum medicus: uterque enim illis ad artem suam utitur, sed se a suo munere non impedit. Illud autem videbit hic vir . . Ed. M. V, 3.

III. . . civitatibus, in quibus expetunt laudem optimi et decus, ignominiam fugiunt ac dedecus. Nec vero tam metu poenaque terrentur, quae est constituta legibus, quam verecundia; quam natura homini dedit, quasi quendam vituperationis non iniustae timorem. Hanc ille rector rerum publicarum auxit opinionibus, perfecitque institutis et disciplinis, ut pudor cives non minus a delictis arceret, quam metus. Atque haec quidem ad laudem pertinent; quae dici latius uberiusque potuerunt. Ed. Mai. V, 4.

IV. Ad vitam autem usumque vivendi ea descripta ratio est iustis nuptiis, legitimis liberis, sanctis Penatium deorum Larumque familiarium *) sedibus, ut omnes et communibus commodis et suis uterentur, nec bene vivi sine bona re publica posset, nec esse quicquam civitate bene constituta beatius. Quocirca permirum mihi videri solet, quae sit tanta doc . . Ibid. 5.

Cod. Vat. *agri cultura;* quam lectionem reliqui Edd. servarunt, Heinr. tamen asterisco addito. Wolff. l. l. p. 42. coniecit *agri cultura — deficiatur.*

*) Cod. et Ed. pr. *familiarum.* Heinr. omnesque reliqui *familiarium.*

LIBRI V. DE RE PUBLICA

FRAGMENTA

EX SCRIPTORIBUS VARIIS.

1 Augustin. Civ. D. II, 21. Conf. II, 25, 2. Quando ergo respublica Romana talis erat, qualem illam describit Sallustius, non iam pessima ac flagitiosissima, sed omnino nulla erat, secundum istam rationem, quam disputatio de republica inten magnos eius tum principes habita patefecit; sicut etiam ipse Tullius, non Scipionis, nec cuiusquam alterius, sed suo sermone loquens, in principio quinti libri demonstravit, *) commemorato prius Ennii poetae versu, quo dixerat.

Moribus antiquis res stat Romana virisque.

quem quidem ille versum, inquit, vel brevitate vel veritate tamquam ex oraculo mihi quodam esse effatus videtur. Nam neque viri, nisi ita morata civitas fuisset, neque mores, nisi hi viri praefuissent, aut fundare, aut tamdiu tenere potuissent tantam et tam iuste **) lateque imperantem rempublicam. Itaque ante nostram memoriam et mos ipse patrius praestantes viros adhibebat, et veterem morem ac maiorum instituta retinebant excellentes viri. Nostra vero aetas cum rempublicam sicut picturam accepisset egregiam, sed iam evanescentem vetustate, non modo eam coloribus iisdem, quibus fuerat, renovare neglexit, sed ne id quidem curavit, ut formam saltem eius et extrema tamquam lineamenta servaret. Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare Roma-

*) Ita Maius ex edit. Augustini Lovan. In MSS. quae sequitur Maurinorum editio est nec *demonstravit* nec ullum aliud verbum.

**) Schütz. e Patricii coniectura *tam longe lateque.*

nam? quos ita oblivione obsoletos videmus, ut non modo non colantur, sed etiam ignorentur. Nam de viris quid dicam? mores enim ipsi interierunt virorum penuria. Cuius tanti mali non modo reddenda ratio nobis, sed etiam, tamquam reis, capitis quodammodo dicenda causa est. Nostris enim vitiis, non casu aliquo, rempublicam verbo retinemus, re ipsa vero iam pridem amisimus. Haec Cicero fatebatur longe quidem post mortem Africani, quem in suis libris fecit de republica disputare. Ed. Mai. V, 1.

2. Non. cap. de num. et cas. Sed tamen ut bono patrifamilias colendi, aedificandi, ratiocinandi quidam usus opus est . . . Ibid. 2.

3. Cicero ad Att. VIII, 11. Consumo igitur omne tempus, considerans, quanta vis sit illius viri, quem nostris libris satis diligenter, ut tibi quidem videmur, expressimus. Tenesne igitur, moderatorem illum rei publicae quo referre velimus omnia? Nam sic quinto, ut opinor, in libro loquitur Scipio: Ut enim gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria, sic huic moderatori rei publicae beata civium vita proposita est, ut opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit: huius enim operis, maximi inter homines atque optimi, illum esse perfectorem volo. Ibid. 6.

4. Augustin. Civ. D. V, 13. et. Io. Saresber. Policr. VIII, 5. Tullius dissimulare non potuit in iisdem libris, quos de republica scripsit; ubi loquitur de instituendo principe civitatis, quem dicit alendum esse gloria, et consequenter commemorat, maiores suos multa mira atque praeclara gloriae cupiditate fecisse. Ibid.

5. Petrus Pictaviensis Epist. ad calumn. Bibl. PP. Lugd. T. XXII. p. 824. Tullius in libris de republica scripsit: scilicet principem civitatis gloria esse alendum, et tamdiu stare rempublicam, quamdiu ab omnibus honor principi exhiberetur.

6. Non. v. anima. Tum virtute, labore, industria quaereretur summi viri indolem, nisi nimis animose ferox natura illum nescio quo. . . Ed. Mai. V, 7.

7. Idem v. contemtus. Quae virtus fortitudo vocatur; in qua est magnitudo animi, mortis doloris-que magna contemptio.

8. Id. v. lentum. Marcellus ut acer et pugnax, Maximus ut consideratus et lentus. Ed. Mai. V, 8.

9. Id. v. ferocia. Qui comperit eius vim et effrenatam illam ferociam.

10. Id. v. contingere. Quod non modo singulis hominibus, sed potentissimis populis saepe contingit.

11. Charisius I. p. 112. Orbi terrarum comprehensos.

12. Non. v. impertire. Quod molestias senectutis suae vestris familiis impertire posset.

13. Seneca apud Gellium XII, 2. Cicero in libris de re publica: Ut Menelao Laconi quaedam fuit suaviloquens iucunditas. Et alio loco: Breviloquentiam in dicendo colat. Ed. Mai. V, 9.

14. Non. v. imbuere. Quae cum Scipio dixisset, admodum probans Mummius: (erat enim odio quodam rhetorum imbutus) . . .

M. TULLII CICERONIS

DE RE PUBLICA.

LIBER VI.

ARGUMENTUM.

Absolvitur hoc libro tertii diei disputatio, qua quidem viri in re publica principis, sive rectoris et moderatoris effigies antecedente iam libro informata uberius exprimitur. Sed praeter illud nobilissimum Scipionis somnium paucissima eaque brevissima fragmenta huius libri nobis supersunt, unde colligi licet de prudentia huius rectoris (frag. 1.) inter alia sermonem esse habitum, et de rerum publicarum commutationibus et seditionibus, (frag. 2—4.) de quibus Cicero supra II, 40. expositum iri professus erat. Sequitur denique celebratissima laudatissimi operis clausula, in qua Scipionis somnium narratur, quo avum suum videre et audire sibi visus erat, de animorum immortalitate, de universi huius mundi ratione atque de bonorum virorum et in re publica gerenda laudabilium post mortem praemiis mira rationis et orationis vi et splendore docentem.

FRAGMENTA EX SCRIPTORIBUS VARIIS.

1. Nonius v. prudentia. Totam igitur expectas prudentiam huius rectoris, quae ipsum nomen hoc nacta est ex providendo. Ed. Mai. VI, 1.

2. Idem v. comparare. Quamobrem se comparet hic civis ita necesse est, ut sit contra haec, quae statum civitatis permovent, *) semper armatus.

3. Id. v. seditio, et Servius ad Aen. 1, 140. Eaque dissensio civium, quod seorsum eunt alii ad alios, seditio dicitur.

4. Id. cap. de doct. indag. Et vero in dissensione civili, cum boni plus quam multi valent, expendendos cives, non numerandos puto.

5. Id. v. expleri. Graves enim dominae cogitationum libidines infinita quaedam cogunt atque imperant: quae quia nec expleri, nec satiari ullo modo possunt, ad omne facinus impellunt eos, quos illecebris suis incenderunt.

6. Id. v. deprecor, et Gellius VI, 16. Quod quidem eo fuit maius, quia quum causa pari collegae essent, non modo invidia pari non erant, sed etiam Claudii invidiam Gracchi caritas deprecabatur. Ed. M. VI, 2.

7. Id. v. triste. Qui numero optimatum et principum obtulit his vocibus, et gravitatis suae liquit illum tristem et plenum dignitatis sonum. Ibid.

8. Id. cap. de num. et cas. Ut, quemadmodum scribit ille, quotidiano in forum mille hominum cum palliis conchylio tinctis descenderent.

9. Id. v. de subito. In his, ut meministis, concursu levissimae multitudinis et aere congesto funus de subito esset ornatum.

10. Id. v. firmiter, et Priscian. XV. p. 1010. Firmiter enim maiores nostri stabilita matrimonia esse voluerunt.

11. Non. v. Samium. Oratio extat Laelii quam omnes habemus in manibus, quam simpuvia pontificum diis immortalibus grata sint, Samiaeque, ut ibi scribit, capedines. **)

---

*) In Ed. Ciceronis Lambin. aliis *pervertunt.*

**) Locus a Sigonio restitutus in Codd. Nonii ita legitur: verba *oratio exstat* absunt, deinde *quam si imperia pontificum — grata sine Samio quae ut his scribit.*

12. Favonius Eulogius in Somn. Scip. p. 438. Graev. Imitatione Platonis Cicero de Republica scribens, locum etiam de Eris Pamphyli reditu in vitam, qui, ut ait, rogo impositus revixisset, maltaque de inferis secreta narrasset, non fabulosa, ut ille, assimilatione commentus est, sed sollertis somnii rationabili quadam imaginatione composuit, videlicet scite significans, haec, quae de animae immortalitate dicerentur caeloque, somniantium philosophorum *) esse commenta, nec fabulas incredibiles, quas Epicurei derident, sed prudentium coniecturas. Insinuat, Scipionem illum, qui, Carthagine subiugata, cognomen familiae peperit Africanum, huic Scipioni, Pauli filio, futuras a propinquis insidias et fatalis metae denuntiare curriculum, quod necessitate numerorum in vitae perfectae tempora coartetur: ponitque, illum aetatis suae quinquagesimo ac sexto anno, duobus in se coeuntibus numeris, absolutam caelo animam, unde acceperat, redditurum etc.

13. Augustin. Civ. D. XXII, 28. Nonnulli nostri, propter quoddam praeclarissimum loquendi genus, et propter nonnulla, quae veraciter sensit, amantes Platonem, dicunt, eum aliquid simile nobis etiam de mortuorum resurrectione sensisse. Quod quidem sic tangit in libris de Republica Tullius, ut eum lusisse potius, quam id, quod verum esset, affirmet dicere voluisse. Inducit enim hominem revixisse, et narrasse quaedam, quae Platonicis disputationibus congruebant. Ed. M. VI, 4.

14. Macrobius in Somn. Scip. I, 1. In hoc vel maxime operis similitudinem servavit imitatio, quod, cum Plato in voluminis (de Re publica) conclusione a quodam vitae reddito, quam reliquisse videbatur, indicari faciat, qui sit exutarum corporibus status animarum, adiecta quadam sphaerarum vel siderum non otiosa descriptione, rerum facies, non dissimilia significans, a

*) Addidit Mai. *non* ante *esse* coniectura ductus. Heinr. Lehn. Mos. eiecerunt.

Tulliano Scipione per quietem sibi ingesta narratur. Ed. M. VI, 5.

15. Idem ib. Hunc ordinem Tullius non minore iudicio reservans, quam ingenio repertus est, postquam in omni reipublicae otio ac negotio palmam iustitiae disputando dedit, sacras immortalium animarum sedes, et caelestium arcana regionum in ipso consummati operis fastigio locavit, indicans, quo his perveniendum, vel potius revertendum sit, qui rempublicam cum prudentia, iustitia, fortitudine ac moderatione tractaverunt. Sed ille Platonicus secretorum relator Er quidam nomine fuit, natione Pamphylus, miles officio; qui, cum vulneribus in proelio acceptis vitam effudisse visus, duodecimo die demum inter ceteros una peremptos ultimo esset honorandus igne, subito seu recepta anima, seu retenta, quidquid emensis inter utramque vitam diebus egerat videratve, tamquam publicum professus indicium, *) humano generi enuntiavit. Hanc fabulam Cicero, licet ab indoctis, quasi ipse veri conscius, doleat irrisam, exemplum tamen stolidae reprehensionis vitans, excitari narraturum, quam reviviscere maluit. Ed. M. VI, 6.

16. Id. cap. 2. Ac prius quam somnii verba consulamus, enodandum nobis est, a quo genere hominum Tullius memoret vel irrisam Platonis fabulam, vel, ne sibi idem eveniat, non vereri. Nec enim his verbis vult imperitum vulgus intelligi, sed genus hominum veri ignarum sub peritiae ostentatione; **) quippe quos et legisse talia, et ad reprehendendum animatos constaret. — Epicureorum tota factio, aequo semper errore a vero devia, et illa existimans ridenda, quae nesciat, sacrum volumen et augustissima irrisit naturae seria. Colotes vero, inter Epicuri auditores famosior et loquacitate notabilior, etiam in librum retulit, quae de

*) Ita Edd. Macrobii, quam lectionem revocavit Moser. Nam Maius eumque secuti reliqui editores dederunt *iudicium*.

**) Mai. *ostentatione philosophum*.

hoc amarius reprehendit. Sed cetera, quae iniuria notavit, si quidem ad somnium, de quo hic procedit sermo, non attinent, hoc loco nobis omittenda sunt: illam calumniam persequemur, quae, nisi supplodatur, manebit Ciceroni cum Platone communis. Ait, a philosopho fabulam non oportuisse confingi; quoniam nullum figmenti genus veri professoribus conveniret. Cur enim, inquit, si rerum caelestium notionem, si habitum nos animarum docere voluisti, non simplici et absoluta hoc insinuatione curatum est; sed quaesita persona casusque excogitata novitas, et composita advocati scena figmenti, ipsam quaerendi veri ianuam mendacio polluernnt? Haec quoniam, cum de Platonico Ere iactantur, etiam quietem Africani nostri somniantis incusant, resistamus urgenti, et frustra arguens refellatur. etc. Ed. M. VI, 7.

17. Id. cap. 4. Scipionem ipsum haec occasio ad narrandum somnium provocavit, quod longo tempore se testatus est silentio condidisse. Cum enim Laelius quereretur, nullas Nasicae statuas in publico in interfecti tyranni remunerationem locata; respondit Scipio, post alia, in haec verba: Sed quamquam sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis est praemium: tamen illa divina virtus non statuas plumbo inhaerentes, nec triumphos arescentibus laureis, sed stabiliora quaedam et viridiora praemiorum genera desiderat. Quae tamen ista sunt? *) inquit Laelius. Tum Scipio, Patimini me, inquit, quoniam tertium diem iam feriati sumus: et cetera, quibus ad narrationem somnii venit, docens, illa esse stabiliora et viridiora praemiorum genera, quae ipse vidisset in caelo bonis rerumpublicarum servata rectoribus; sicut his verbis eius ostenditur: Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandum rempublicam, sic habeto: etc. Ibid. 8.

*) Ita Edd. Macrob. et Heinr. Reliqui cum Maio pro *tamen* habent *tandem*, quae lectio est plurimarum Edd. Cic. fragm.

SOMNIUM.

(1) Ed. M. VI, 9. sqq. Cum in Africam venissem, M. Manilio consuli ad quartam legionem tribunus, ut scitis, militum; nihil mihi potius fuit, quam ut Masinissam convenirem, regem familiae nostrae iustis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrimavit, aliquantoque post suspexit in caelum, et, Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisque, reliqui caelites, quod, ante quam ex hac vita migro, conspicio in meo regno et his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor: ita numquam ex animo meo discedit illius optimi atque invictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra re publica percontatus est; multisque verbis ultro citroque habitis, ille nobis consumtus est dies. Post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus, cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque eius non facta solum, sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum dicessimus, me et de via, *) et qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quam solebat, somnus complexus est. Hic mihi, (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere, ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet saepissime vigilans solebat cogitare et loqui,) Africanus se ostendit, illa forma, quae mihi ex imagine eius, quam ex ipso erat notior. Quem ut agnovi, equidem cohorrui. **) Sed ille, Ades, inquit, animo, et omitte timorem, Scipio; et quae dicam, trade memoriae.

*) Maius addidit *fessus*, quod tamen a maiore Codd. et Edd. numero abest.

**) Ed. Asc. 1. *corrui*.

(2) Videsne illam urbem, quae, parere populo Romano coacta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso et pleno stellarum, illustri et claro quodam loco,) ad quam tu oppugnandam nunc venis paene miles? Hanc hoc biennio consul evertes, eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc a nobis hereditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censorque fueris, et obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Graeciam, deligere iterum consul absens, bellumque maximum conficies, Numantiam exscindes. Sed cum eris curru in *) Capitolium invectus, offendes rem publicam perturbatam consiliis nepotis mei.

Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriae lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed eius temporis aucipitem video quasi fatorum viam. Nam, cum aetas tua septenos octies solis anfractus reditusque converterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum atque in tuum nomen se tota convertet civitas; te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur; tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus; ac, ne multa, dictator rem publicam constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Laelius, ingemuissentque ceteri vehementius, leniter arridens Scipio, Quaeso, inquit, ne me e somno excitetis, et rumpatis visum. **) Audite cetera.

(3) Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandum rem publicam, sic habeto: omnibus, qui patriam conser-

*) Maius eas Cic. edd. sequitur, quae omittunt *in*.

**) Emendavit Heinr. eumque sequitur Moser. In Codd. antiquioribus est *et parum rebus*, in recentioribus *et pax sit rebus;* quod quidem posterius Maius praetulit. Variae sunt virorum doctorum coniecturae, sed praeter Heinrichianam nulla fere probabilis nisi Bulierii *et parumper audite cetera.*

varint, adiuverint, auxerint, certum esse in caelo ac *) definitum locum, ubi beati aevo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia coetusque hominum iure sociati, quae civitates appellantur. Harum rectores et conservatores hinc profecti, huc revertuntur. Hic ego, etsi eram perterritus non tam metu mortis, quam insidiarum a meis, quaesivi tamen, viveretne ipse et Paulus pater, et alii, quos nos extinctos arbitraremur. Immo vero, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tamquam e carcere, evolaverunt: vestra vero quae dicitur vita, mors est. Quin tu adspicis ad te venientem Paulum patrem?**) Quem ubi ***) vidi, equidem vim lacrimarum profudi; ille autem me complexus atque osculans flere prohibebat. Atque ego ut primum, fletu represso, loqui posse coepi, Quaeso, inquam, pater sanctissime atque optime, quoniam haec est vita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin huc †) ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi ††) deus is, cuius hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quae terra dicitur; hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera et stellas vocatis; quae globosae et rotundae, divinis animatae mentibus, circos †††) suos orbesque conficiunt celeritate mirabili.

---

*) Ita plurimi Codd. et Edd. In nonnullis abest coniunctio. Heinr. *et,* quod in nullo libro se reperisse adnotat Moser.

**) Ita Heinr. et Moser. Libri fere omnes et scripti et editi *quin — aspicias;* excepto vetere libro Hier. Wolfii, ubi *aspicis.*

***) Plures Codd. et Edd. Cic. *ut* pro *ubi.*

†) Ita Moser. e codd. suis. Maius cum reliquis *hinc.*

††) *Nisi enim* Moser. e plurimis Codd. et Edd.

†††) Moser. *circulos,* quae est lectio librorum tantum non omnium.

Quare et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis, nec iniussu eius, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est; ne munus humanum assignatum a deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole et pietatem; quae cum sit magna in parentibus et propinquis, tum in patria maxima est. Ea vita via est in caelum, et in hunc coetum eorum, qui iam vixerunt, et corpore laxati illum incolunt locum, quem vides; (erat autem is splendidissimo candore inter flammas circus elucens,) quem vos, ut a Graiis accepistis, orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti praeclara cetera et mirabilia videbantur. Erant autem eae stellae, quas numquam ex hoc loco vidimus, et eae magnitudines omnium, quas esse numquam suspicati sumus: ex quibus erat illa minima, quae ultima a *) coelo, citima terris, luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terrae magnitudinem facile vincebant. Iam **) ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum eius attingimus, paeniteret.

(4) Quam cum magis intuerer, Quaeso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonne adspicis, quae in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia: quorum unus est caelestis, extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens et continens ceteros; in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni; cui subiecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atque caelum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. ***) Deinde est hominum generi prosperus et salu-

*) Maius ut pleraeque Cic. Edd. omisit praepositionem, Heinr. et Moser. receperunt.

**) In plerisque Edd. Cic. *iam vero*.

***) Cod. Uff. *possidet globum ille, quem Saturnum vocant.*

taris ille fulgor, qui dicitur Iovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martium dicitis; deinde subter *) mediam fere regionem Sol obtinet, dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio, **) tanta magnitudine, ut cuncta sua luce collustret ***) et compleat. Hunc ut comites consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus, in infimoque orbe Luna, radiis solis accensa, convertitur. Infra autem iam nihil est, nisi mortale et caducum, praeter animos generi hominum munere deorum datos: supra Lunam sunt aeterna omnia. Nam ea, quae est media et nona, Tellus, neque movetur, et infima est, et in eam feruntur omnia suo nutu †) pondera.

(5.) Quae cum intuerer stupens, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus et tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata parte ratione distinctis, ††) impulsu et motu ipsorum orbium conficitur; qui acuta cum gravibus temperans, varios aequabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; et natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute sonent. Quam ob causam summus ille caeli stellifer cursus, cuius conversio est concitatior, acuto et excitato movetur sono, gravissimo autem hic lunaris atque infimus. Nam terra, nona, immobilis manens, ima sede semper haeret, complexa medium mundi locum. Illi

---

*) Cod. Uff. *subtus terrae mediam regionem* omisso *fere*.

**) Ita libri omnes. Lambin. corrigebat *temperator*.

***) Ex coniectura Lambini, quam secuti sunt Heinr. et Moser. Cod. et Edd. veteres habent *lustret;* reliquae inde a Gruteriana pleraeque *illustret*.

†) Moser. *nutu suo* ex Cod. Mon. et Edd. vett. In Ed. Sturm. Asc. 2. aliis est *motu* pro *nutu*.

††) Ita dedit post Heinrichium Moser. ex Macrobio, Codd. Creuz. Uff. Edd. Ven. Ern. Schütz. Reliqui partim *pro rata partium ratione*, partim *pro rata portione dist.*

autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurii et Veneris, *) septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium fere nodus **) est. Quod docti homines nervis imitati atque cantibus, aperuere sibi reditum in hunc locum; sicut alii, qui praestantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletae aures hominum obsurduerunt; nec est ullus hebetior sensus in vobis; sicut, ubi Nilus ad illa, †) quae Catadupa nominantur; praecipitat ††) ex altissimis montibus, ea gens, quae illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic vero tantus est totius mundi incitatissima conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint; sicut intueri solem adversum nequitis, eiusque radiis acies vestra sensusque vincitur. Haec ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem.

(VII) Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum ac domum contemplari: quae si tibi parva, ut est, ita videtur, haec caelestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides, habitari in terra raris et angustis in locis, et in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interiectas; hosque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed

*) Ita Codd. Gruteri et magnus Edd. numerus; eamque lectionem praetulerunt Heinr. et Moser. Absunt haec verba *Mercurii et Veneris* a Codd. Creuz. Uffenb. et aliquot Edd. quae sequuntur Mai. Stein. Lehn. Dedit Lambin. *eadem vis est duorum modorum.* Sturm. *in quibus duplex vis est modorum* secutus Gazam ita vertentem ὧν διττὴ αὐτοῖς προσεστι δύναμις. In aliquot Edd. post *Veneris* additur *modorum.*

**) Cod. Uff. et Edd. nonnullae *modus.*

†) Codd. Creuz. et Uffenb. *Nilus ad illa loca.*

††) Cod. Uffenb. *praecipitat se.*

partim obliquos, partim aversos, *) partim etiam adversos stare vobis; a quibus expectare gloriam certe nullam potestis. Cernis autem eandem terram quasi quibusdam redimitam et circumdatam cingulis; e quibus duos, maxime inter se diversos, et caeli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina vides; medium autem illum et maximum solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles; quorum australis ille, in quo qui insistunt, adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem alter subiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quam tenui vos parte contingat. Omnis enim terra, quae colitur a **) vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quaedam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quem ***) Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quam sit parvus, vides. Ex his ipsis cultis notisque terris, num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnatare? Quis in reliquis, orientis aut obeuntis solis, ultimis aut Aquilonis Austrive partibus, tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustiis vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem, qui de vobis loquuntur, quamdiu loquentur? †)

(VII.) Quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusque nostrum a patribus acceptas posteris prodere, tamen, propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo ††) aeternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem

*) Codd. a Mosero collati et Edd. plures *transversos*.
**) Ed. Stephan. aliae omittunt praepositionem.
***) Ita Codd. Creuz. et Mon. Edd. Ven. Ern. aliae. Sed plurimi libri habent *quod*.
†) Plures Codd. *quam loquentur diu?*
††) Ita Cod. Mon. Edd. Grut. Ern. Mai. Heinr. Lehn. Sed plurimi libri et scripti et editi *non modo non*.

interest, ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint? *) qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt viri: cum praesertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo solis, id est unius astri, reditu metiuntur: cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eamdemque totius coeli **) descriptionem longis intervallis retulerint, tum ille vere vertens annus appellari potest; in quo vix dicere audeo, quam multa saecula hominum teneantur. ***) Namque, ut olim deficere sol hominibus extinguique visus est, cum Romuli animus haec ipsa in templa penetravit, ita, quandoque †) eadem parte sol eodemque tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium stellisque revocatis, expletum annum habeto. Huius quidem anni nondum vigesimam partem scito esse conversam. Quocirca si reditum in hunc locum desperaveris, ††) in quo omnia sunt magnis et praestantibus viris; qualis tandem est ista hominum gloria, quae pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si voles, atque hanc sedem et aeternam domum contueri: neque te sermonibus vulgi dederis, nec in praemiis humanis spem posueris rerum tuarum; suis te oportet illecebris ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant; sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille et angustiis cingitur iis regionum, quas vides, nec um-

*) Moser. ex Codd. Mon. et aliquot Edd. *sunt.*

**) Ita Moser. ex Codd. suis et plurimis Cic. Edd. *Anni description.* dederunt Mai. Heinr. Lehn. ex Ed. Gruter.

***) Cod. Creuz. *contineantur.*

†) Cod. Creuz. *quando*; plures Edd. *quandocunque.*

††) Ita tantum non omnes Codd. et Edd. Sed Ed. Herwag. et Gothofred. *speraveris.* Moser. coniecit *tute speraveris.*

quam de ullo perennis fuit, et obruitur hominum interitu et oblivione posteritatis extinguitur.

(VIII) Quae cum dixisset, Ego vero, inquam, o Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes *) ad caeli aditum patet, quamquam, a pueritia vestigiis ingressus patriis et tuis, decori vestro non defui; nunc tamen, tanto praemio proposito, enitar multo vigilantius. Et ille, Tu vero enitere, et sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc. Nec enim tu es, **) quem forma ista declarat; sed mens cuiusque, is est quisque, non ea figura, quae digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse, si quidem deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit et moderatur et movet id corpus, cui praepositus est, quam hunc mundum ille princeps deus; et ut mundum ex quadam parte mortalem ipse deus aeternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam quod semper movetur, aeternum est; quod autem motum affert alicui, quodque ***) agitatur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur quod sese movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit: quin etiam ceteris quae moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia; ipsum autem nulla ex re: nec enim id esset principium, quod gigneretur aliunde. Quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. Nam principium extinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit, si quidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur; id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne caelum, omnisque natura

*) Lambin. *limen*. Mox plures Edd. *patris* pro *patriis*.

**) Ita cum Maio reliqui horum De Rep. libb. editores. Sed Edd. Cic. pleraeque *tu is es* aut *is es* omisso *tu*.

***) Moser. ex Codd. suis et Edd. vett. *quodque ipsum*.

consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua *) a primo impulsu moveatur.

(IX) Cum pateat igitur, aeternum id esse, quod a se ipso moveatur, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo; quod autem animal est, id motu cietur interiore et suo. Nam haec est natura propria animi **) atque vis: quae si est una ex omnibus, quae sese moveat, neque nata est certe, et aeterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus; sunt autem optimae, curae de salute patriae: quibus agitatus et exercitatus animus velocius in hanc sedem et domum suam pervolabit. Idque ocius faciet, si iam tum, †) cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, et ea, quae extra erunt, contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros praebuerunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium, deorum et hominum iura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur; nec hunc in locum, nisi multis exagitati saeculis revertuntur.

Ille discessit: ego somno ††) solutus sum.

---

*) Ita Edd. Cic. Plantin. Ern. Schütz. aliae. Sed Mai. Heinr. Lehn. Moser. cum pluribus Codd. et Edd. Cic. *quae*.

**) Plures Edd. *animae*.

†) Ed. Venet. *tunc*.

††) Plurimi libri addunt *statim*, quod tamen nullus huius operis De rep. editor recepit.

LIBRORUM DE RE PUBLICA

FRAGMENTA MISCELLA

1. Fronto in Exempl. elocution. v. avocat. A qua isti avocant.

Nonius v. invitare. Idque ipsa natura non invitaret solum, sed etiam cogeret.

Diomedes I. p. 330. Nitito.

Victorinus Prooem. ad I. Rhet. Cic. In libris de Republica a Cicerone illa virtus dicitur, quae prudentia.

Ammianus Marc. XV, 5, 23. Et quamquam optatissimum est, perpetuo fortunam quam florentissimam permanere; illa tamen aequabilitas vitae non tantum habet sensum *), quantum cum ex saevis et perditis rebus ad meliorem statum fortuna revocatur.

Lactantius Inst. I, 9. Hercules, qui ob virtutem clarissimus, et quasi Africanus inter deos habetur.

Servius ad Aen. VI, 877. Est Ciceronis in dialogo: Fanni, causa difficilis laudare puerum; non enim res laudanda, sed spes est.

*) Heinr. h. l. addito asterisco lacunam suspicatur vel aliud corruptelae genus.

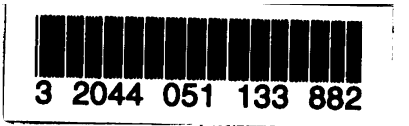

3 2044 051 133 882

A FINE IS INCURRED IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW.

MAY 14 1955

CANCELLED

MAY 1965

WIDENER

WIDENER

DEC 0 9 1999

NOV 18 1999

CANCELLED